

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA
SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT
(YEREL BASINA GÖRE)**

Aydın Öğredik

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Cumhuriyet Tarihi Programı

Yüksek Lisans

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA
SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT
(YEREL BASINA GÖRE)**

Aydın Öğredik

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Emine Pancar

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır’da Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Hayat (Yerel Basına Göre)**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

+ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

05/02/2013

Aydın Öğredik

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır'da Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Hayat (Yerel Basına Göre) adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Aydın Öğredik

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Emine Pancar

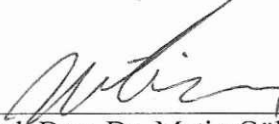

KABUL VE ONAY

Aydın Öğredik tarafından hazırlanan **Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır'da Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Hayat (Yerel Basına Göre)** adındaki çalışma, 31.01.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Emine Pancar (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Metin Gültekin

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Günay

Yrd. Doç. Dr. Ramazan GÜNAY

Sos. Bil. Enst. Müd. Yrd.

Enstitü Müdürü

05.02/2013

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uzun bir süre tek parti dönemini yaşamış ve daha sonra çok partili parlamenter sisteme geçmiş Türkiye’de Demokrat Parti iktidarının getirdiği yeni hareketliliğin Diyarbakır’a nasıl yansıdığını incelemektir. Demokrat Parti dönemiyle ilgili olarak daha önce birçok yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmış olmasına rağmen Demokrat Parti dönemi Diyarbakır ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır.

1950-1960 dönemi Diyarbakır tarihini inceleyen bu çalışmada temel kaynak olarak Demokrat Parti döneminde Diyarbakır’da günlük olarak çıkan yerel gazetelerden yararlanılmıştır. Söz konusu dönemde Diyarbakır’da önemli sayıda gazetenin basılmış olması ve bu gazetelerin günlük çıkmış olmaları incelenen dönemin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasını sağlamıştır. Çalışma boyunca Diyarbakır’da çıkan 15 gazetenin 1950-1960 yılları arasında mevcut bulunan bütün sayıları taranmış, Demokrat Parti dönemi ve Diyarbakır ile ilgili telif eserler, yüksek lisans ve doktora tezleri, süreli yayın ve internet ortamında yayınlanan makaleler incelenmiştir.

Tezimin hazırlanması sürecinde öncelikle tez danışmanım Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Yrd. Doç. Dr. Emine Pancar’a bana sağlamış olduğu her türlü destekten dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamda büyük zahmetlere katlanıp yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Mustafa İşlek ve Mehmet Dündar’a minnettarlığımı bildiriyorum.

Aydın Öğredik

Diyarbakır 2013

ÖZET

Diyarbakır, tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar önemli bir merkez olma özelliğini sürekli korumuştur. Bunu ilkçağ medeniyetlerinden son dönem imparatorluklarına, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine kadarki geçen süreçte görmek mümkündür. Bu araştırmada böyle önemli bir konumda olan Diyarbakır'ın 1950-1960 dönemi incelenmiştir. İlk bölümde Diyarbakır'ın Demokrat Parti dönemi siyaseti hakkında bilgi verilmiştir. 1950 öncesi Türkiye'deki siyasi hareketlilik, 1950 sonrası Diyarbakır'daki parti çalışmaları, kongreler, seçim süreçleri ve siyasilerin ziyaretleri anlatılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde 1950-1960 dönemi Diyarbakır ekonomisi incelenmiştir. Bu dönemde Diyarbakır ekonomisine yön veren sanayi, ticaret, yer altı zenginlikleri, tarım, hayvancılık ve imar konuları hakkında bilgi verilmiştir. Sanayi ve ticaret alanında Diyarbakır'daki fabrikalar, imalathaneler, maden yatakları, petrol kuyuları, tarım alanında üretimi artırma ve zararlı böceklerle mücadele çalışmaları, hayvancılık alanında ise hayvancılığın Diyarbakır tarihindeki yeri ve hayvancılığı yetiştiriciliği konuları anlatılmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da sosyal hayat incelenmiştir. Bu bölümde eğitim, sağlık, kültür ve sanat faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Eğitim alanında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki eğitim kurumlarının durumu, Demokrat Parti dönemi eğitim faaliyetleri, sağlık alanında yeni açılan sağlık kurumları, doktor ve sağlık memuru durumu, salgın hastalıklarla mücadele çalışmaları, kültür sanat alanında ise mesleki kurslar, meşhur sanatçıların anma günleri ve spor faaliyetleri anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Demokrat Parti, Diyarbakır, Sanayi, Tarım, Hayvancılık, İmar, Eğitim, Sağlık, Sanat.

ABSTRACT

Diyarbakir, history of being an important center of ancient times to the present day remained constant. Empires of the ancient civilizations of this last period, the Ottoman Empire can be seen in the period up to the Republic of Turkey. This study examined the period of 1950-1960 in Diyarbakir which is such an important position. The first section provides information on the politics of the period of Democratic Party of Diyarbakir. Political movement in Turkey before 1950, after 1950 in Diyarbakir, work party, congress, election processes are described and politicians visits.

The second part of the thesis the period 1950-1960 were examined in Diyarbakir economy. During this period, the economy of Diyarbakir guiding industry, commerce, underground resources, agriculture, animal husbandry and provided information about the zoning issues. Diyarbakir in the field of industry and trade, factories, mills, mineral deposits, oil wells, to increase the field of agriculture production and efforts to combat insect pests, animal husbandry and animal breeding issues in the field of animal husbandry in the history of Diyarbakir explained.

The third and final part of the thesis of the Democratic Party, the social life of the period examined in Diyarbakir. In this section, education, health, culture and the arts are given information about the activities. Status of educational institutions in the field of education during the Ottoman Empire and the Republic, the Democratic Party period, training activities, the newly opened health care institutions in the field of health care, doctors and state health officials, the fight against disease studies, vocational courses in the field of culture and art, famous artists, memorial days and sports activities are described.

Key Words:

Democratic Party, Diyarbakir, Industry, Agriculture, Animal Husbandry, Housing, Education, Health, Art.

KISALTMALAR

- DP :Demokrat Parti
CHP :Cumhuriyet Halk Partisi
HP :Hürriyet Partisi
CMP :Cumhuriyetçi Millet Partisi
MP :Millet Partisi
MKP :Milliyetçi Kalkınma Partisi
TKP :Türkiye Köylü Partisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK :Türk Silahlı Kuvvetleri
YSK :Yüksek Seçim Kurulu
TPAO :Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
M.Ö. :Milattan Önce
M.S. :Milattan Sonra
Av. :Avukat
a.g.e. :Adı Geçen Eser
a.g.m. :Adı Geçen Makale
a.g.t :Adı Geçen Makale
hızl :Hazırlayan
C :Cilt
S. :Sayı
s. :Sayfa Numarası

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA SİYASİ HAYAT.....	6
1.1. 1946-1950 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT	7
1.1.1. 1946 Türkiye Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları	7
1.1.2. 1950 Türkiye Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları	10
1.2. 1950-1954 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT	14
1.2.1. 1950-1954 Döneminde Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler	14
1.2.2. 1954 Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları	16
1.3. 1954 -1957 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT	19
1.3.1. 1954 -1957 Dönemi Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler	19
1.3.2. 1957 Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları	22
1.4. 1957-1960 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT	27
1.4.1. 1957-1960 Dönemi Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler	27
1.4.2. 1950-1960 Dönemi Siyasilerin Ziyaretleri	32
1.4.3. 1950-1960 Dönemi Yabancı Şahıs ve Heyetlerin Ziyaretleri	39
İKİNCİ BÖLÜM	41
2.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA EKONOMİK HAYAT	41
2.1.SANAYİ VE TİCARET ALANINDAKİ GELİŞMELER	41
2.1.1. Fabrika ve İmalathaneler	43
2.1.2. Yeraltı Kaynakları	46
2.1.3. Meslek Edindirme Kursları	48
2.2. TARIM ALANINDAKİ GELİŞMELER	49
2.2.1. Teknik Tarım Müdürlüğü ve Faaliyetleri.....	51
2.2.2. Tarımda Zararlı Haşereyle Mücadele Çalışmaları	54
2.2.3. Tarımın Geliştirilmesi Çalışmaları.....	56
2.3. HAYVANCILIK ALANINDAKİ GELİŞMELER	59
2.3.1. Hayvan Hastalıklarıyla Mücadele Çalışmaları	62
2.3.2. Hayvancılığı Geliştirme Çalışmaları.....	63
2.4. İMAR ALANINDAKİ GELİŞMELER.....	65
2.4.1. Köy ve Şehir Suyu İmar Faaliyetleri	66
2.4.2. Konut Alanındaki İmar Faaliyetleri	68
2.4.3. Köprü ve Yollardaki İmar Faaliyetleri	70
2.4.4. Şehir Merkezindeki İmar Faaliyetleri.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	75
3.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA SOSYAL HAYAT	75
3.1. EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER	75
3.1.1. <i>Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Eğitim Alanındaki Gelişmeler</i>	75
3.1.2. <i>Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler</i>	79
3.2.SAĞLIK ALANINDAKİ GELİŞMELER	87
3.2.1. <i>Sağlık Kurumları ve Doktor Durumu</i>	88
3.2.2. <i>Salgın Hastalıklarıyla Mücadele</i>	89
3.2.3. <i>Kaplıcalar</i>	91
3.3. SOSYAL ALANDAKİ GELİŞMELER.....	92
3.3.1. <i>Diyarbakır Belediyesinin Faaliyetleri</i>	92
3.3.2. <i>Derneklerin Faaliyetleri</i>	95
3.3.3. <i>Spor Faaliyetleri</i>	97
3.3.4. <i>Diğer Faaliyetler</i>	98
3.4. KÜLTÜR VE SANAT ALANINDAKİ GELİŞMELER.....	102
3.4.1. <i>Sanat Enstitüleri</i>	102
3.4.2. <i>Sinema, Tiyatro ve Resim</i>	103
3.4.3. <i>Diyarbakırlı Meşhur Düşünür ve Sanatçıların Anmaları</i>	107
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118

GİRİŞ

Diyarbakır ve Basın

Diyarbakır, M.Ö.7000’li yıllara kadar uzanan yerleşim tarihiyle yukarı Mezopotamya’nın en eski kentlerinden biridir.¹ Tarihte “Mabeyni’n-Nehreyn” denilen Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölgede² ve El Cezire denilen Mezopotamya’nın kuzey tarafında kurulmuştur.³ Diyarbakır, tarihte Amid, Amida, Kara Amid, Diyarbekir ve Diyarbakır isimleriyle anılmıştır.⁴ Tarihsel süreç içinde uzun yıllar Hurri-Mitani’lerin egemenliğinde kalmış olan Diyarbakır daha sonra Asur hâkimiyetine girmiştir. Asur hâkimiyetinden sonra kısa bir dönem Urartu egemenliği altında kalmış, daha sonra sırasıyla İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selodikler, Partlar, Büyük Tigran, Romalılar ve İslam fethinden önce de en son Bizans egemenliğinde kalmıştır.⁵ M.S.639’da Hz. Ömer’in halifeliği döneminde Müslümanlar tarafından fethedilen⁶ Diyarbakır’da sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Büveyoğulları, Mervaniler, Selçuklular, Artukoğulları, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları ve Akkoyunlular hüküm sürmüşlerdir.⁷ Diyarbakır stratejik bir konumda olması nedeniyle birçok medeniyetin uğrak yeri haline gelmiştir. Diyarbakır’ı bu yönüyle diğer yerlerden ayıran bir başka özelliği de hüküm sürmüş olan toplulukların Diyarbakır’ı istila etmekten ziyade medeniyetlerini inşa edebilecekleri bir mekân gözüyle bakmış olmalarıdır. Bunu ilk dönem medeniyetlerinden olan Urartularda, daha sonraki süreçte ise Romalılardan kalma yapılarda görmek mümkündür. İslam fethinden sonra ise Selçuklular, Artuklular ve Osmanlı Devletine ait daha fazla eserin varlığıyla daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin Artuklular döneminde İçkale Camii, Mesudiye Medresesi, Selçuklular döneminden kalma Ulucami, Nebi Camii, Osmanlılar

¹Ali Eroğlu (hızl.), **Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır, 1984, s.7.

² Mehmet Şimşek, **Amid’den Diyarbekir’e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.10.

³ Şevket Beysanoğlu, **Kültürümüzde Diyarbakır**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Diyarbakır, s.1.

⁴Yılmaz Kurt, “Diyarbakır Sancağı Yer Adları”, **II. Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu**, Ankara, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 15-17.11.2006, s.410.

⁵ Vedat Güldoğan, **Diyarbakır Tarihi**, Kripto Yayınevi, Ankara, 2011, s.15.

⁶ Arnold Toynbee, “Tarihte Diyarbakır”, **Kara Amid Dergisi**, C.2, S.8, Ankara 1972 s.124.

⁷ Şimşek, **a.g.e.** s.24, 25.

döneminde Hüsrev Paşa Camii, Behram Paşa Camii, Fatih Paşa Camii, Hasan Paşa Hanı bunlar arasında sayılabilmektedir.⁸

Diyarbakır yerleşim olarak stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bir taraftan Basra'dan Karadeniz'e diğer taraftan Azerbaycan ve İran'dan Anadolu'ya bir kavşak görevi görmüştür. Diyarbakır'ın ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle hâkimiyeti altına alan devletler tarafından genelde bir idari merkez olarak kullanılmışlardır.⁹ Diyarbakır Aramiler döneminde ilk kez idari bir merkez olarak kullanılmıştır. Romalılar döneminde ise hem bir eyalet merkezi hem de bir uç savunma şehri görevini gören Diyarbakır Bizans döneminde de eyalet merkezi olarak kalmaya devam etmiştir. Arapların bölgeyi fethinden sonra Cezire eyaletinin merkezi Diyarbakır'a taşınmıştır. Bu tarihten sonra Arap, Selçuklu ve özellikle Akkoyunlu devleti zamanında merkezi bir şehir olarak daha gelişen bir yapıya bürünmüştür. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına dâhil edilen Diyarbakır bu tarihten sonra Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra idari teşkilatı çerçevesinde Diyarbakır Beylerbeyliği kurulmuş, Diyarbakır şehri de beylerbeyliğin merkezi olmuştur.¹⁰ Diyarbakır bu dönemde Erzurum, Sivas, Rakka ve Musul vilayetleriyle birlikte 19 sancağın bağlı olduğu geniş bir eyaletin merkezi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Diyarbakır'ın önemi daha da artmış ve on tuğluk vezirlik haline getirilmiştir.¹¹ Osmanlı Devletinin doğuya yaptığı seferler sırasında adeta bir dinlenme ve konaklama merkezi haline gelen Diyarbakır'a Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murat da sefer dönüşlerinde uğramış ve günlerce konaklamışlardır.¹² Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Diyarbakır şehri il merkezi olarak yer almıştır.1928 yılında Bitlis, Elazığ, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Hakkâri illerini içine alan Birinci Genel Müfettişliğin kurulmasıyla Diyarbakır idari yönden yine önemli bir merkez olmaya devam etmiştir.¹³

⁸ Metin Süzen, **Anadolu Kentleri**, Doku Yayınevi, İstanbul 1971 s.17-18.

⁹ Aydoğan Meşeli, "Diyarbakır'da Çevre Sorunları", **Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı.4, 2001, s.161; Rıfki Aslan, **Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.57-58.

¹⁰ Kenan Ziya Taş, **Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s.21.

¹¹ Rıfki Aslan, **Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.57-58.

¹² Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.23-24.

¹³ Aslan, **a.g.e.** s.59-60.

Eski bir tarihe dayanan Diyarbakır'ın yerel basını da eski bir geçmişe dayanmaktadır. Diyarbakır'da basın Osmanlı Devleti dönemindeki vilayet gazeteciliğinin başladığı döneme denk gelmektedir. Osmanlı sınırları içinde bulunan vilayetlerin 24 tanesinde o dönemde vilayet gazeteleri çıkmaktadır. Bu vilayetlerin bir tanesi olan Diyarbakır vilayetinde ilk resmi gazete 3 Ağustos 1869 tarihinde çıkan Diyarbakır Gazetesidir.¹⁴ Diyarbakır Gazetesinden sonra Diyarbakır'ın ilk özel gazetesi olan Peyman Gazetesi 1909 yılında çıkmaya başlamıştır.¹⁵ Peyman Gazetesini 1910 yılında Dicle Gazetesi,¹⁶ 1913'te Mücahid Gazetesi ve Diyarbakır'da Dicle Gazetesi takip etmiştir. Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde Diyarbakır gazeteciliğinde yeni gazetelerin çıkmaya başladığı görülmektedir. 1925 yılında Yeni Dicle Gazetesi, 1927 yılında Halk Sesi Gazetesi ve 1936 yılında Yeni Yurt Gazetesi bu dönemde çıkan müstakil gazetelerdir.¹⁷ Diyarbakır'da Cumhuriyet öncesi yayınlanan gazetelerin dışında ilk dergi 1910 yılında Kevkeb Medinho isimli Süryanice, Arapça ve Türkçe yayınlanan dergidir. Bu dergi dışında Diyarbakır'da çıkarılan ve ünü Diyarbakır dışına taşan önemli dergilerden birisi de Ziya Gökalp tarafından 18 Haziran 1922 tarihinde çıkardığı Küçük Mecmua isimli dergidir. Bu dergide Ziya Gökalp'ın değişik konulardaki makaleleri yayınlanmıştır. Küçük Mecmua dışında Diyarbakır'da çıkarılan diğer önemli bir dergi de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1938 yılında Halkevi tarafından çıkarılan Karacadağ Dergisidir. Bu dergi ekonomi, tarih, folklor ve sosyal meseleler konularına yayımlar yapmıştır. 1962 yılında aynı isimle başka bir dergi çıkarılmış fakat bir sene sonra kapanmak durumunda kalmıştır.¹⁸

Cumhuriyetinin kuruluşundan Demokrat Parti iktidarı dönemine kadar geçen süreçte Diyarbakır'da çıkan yerel gazetelerin büyük kısmı kapanmak durumunda kalmıştır. Demokrat Yeni Yurt Gazetesinin haberine göre 1950 yılına gelindiğinde

¹⁴ Diyarbakır Vilayetinde 1876-1877 yılları toplam 32 gazete bulunmaktadır. [M.Cihan Özdemir "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.86.]

¹⁵ Peyman Gazetesi aynı zamanda Ziya Gökalp'ın değişik imzalar altında şiir ve makalelerinin yayımlandığı bir gazetedir. Gazetede Ziya Gökalp'ın bir nutku da Kürtçe olarak yayınlanmıştır. (Rıfık Aslan, **Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.73)

¹⁶ Dicle Gazetesi 89. Sayısından sonra "Diyarbakır'da Dicle" ismiyle yayınlanmaya devam etmiştir (Aslan, **a.g.e.** s.73)

¹⁷ Mehmet Mercan, **Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını**, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti yayınları, Diyarbakır 1998 s.35; Şevket Beysanoğlu, "Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır", **Kara Amid Dergisi**, C. 2 S. 6-7 Diyarbakır, s.5-18.

¹⁸ Aslan, **a.g.e.** s.73-75.

sadece Diyarbakır Gazetesi yayın hayatına devam etmiştir.¹⁹ Demokrat Parti iktidarından sonra Diyarbakır yerel gazeteciliği ciddi anlamda gelişme göstermiş ve birbiri ardına gazeteler çıkmaya başlamıştır. Bu gazeteler günlük, gınaşırı, haftalık, on beş günlük ve aylık şeklinde farklı sıklıklarla çıkmışlardır. Demokrat Parti döneminden önce olduğu gibi DP döneminde de birçok gazetenin yayın hayatı kısa sürmüş hatta bazıları sadece bir sayı çıktıktan sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde çıkan gazetelere baktığımızda Halkın Dili Gazetesi (1950), Diyarbakır Gazetesi, İç-Oğuz Gazetesi, Yeni Şark Gazetesi (1951), Şark Postası Gazetesi (1952), Demokrasiye Güven Gazetesi, Dicle Gazetesi, Sesleniş Gazetesi, Ümmid Gazetesi, Yeni Yurt Gazetesi (1953), Şark Spor Gazetesi, Demokrat Şark Gazetesi, Gökalp Gazetesi, İleri Yurt Gazetesi (1954), Demokrat Kale Gazetesi (1955), Yeni Şark Postası Gazetesi, Gayret Gazetesi, Ziya Gökalp Gazetesi(1957) ve Güneydoğu Haber Gazetesi (1959) yayın hayatına atılan gazetelerdir.

Diyarbakır yerel basınında ismi geçen gazetelerin dışında birçok dergi de yayımlanmıştır. Bu dergiler farklı dillerde ve farklı sıklıklarda çıkmışlardır. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde çıkmaya başlayan bu dergiler Cumhuriyet döneminde artarak devam etmiş ve Demokrat Parti iktidarıyla ciddi bir sayıya ulaşmışlardır. Diyarbakır'da çıkan dergilere baktığımızda Süryanice ve Türkçe çıkan Kevkeb Medinho (Şarkı Yıldızı) Dergisi (1910), Şifuro (Borazan) Dergisi (1913), Küçük Mecmua Dergisi (1922), Yeni Hilal Dergisi (1924), Diyarbakır Erkek Muallim Mektebi Talebe Mecmuası (1926), Gençler Evi Mecmuası (1927), Dicle Kaynağı ve Diyarbakır Kliniği Dergisi (1934), Karadağ Dergisi (1938), Yeni Klinik Dergisi (1939) yayımlanmıştır. Demokrat Parti dönemine gelindiğinde ise Birliğin Sesi Dergisi (1951), Dicle Dergisi, Lise Dergisi ve İç-Oğuz Dergisi (1952), Ziraat Bilgileri Dergisi, Çizgi Dergisi, Tıp Gecesi Dergisi, Fen Dergisi ve Kara Amid Dergisi (1953), Yeni Öğrenci ve Kültür Dergisi (1954), Koza Dergisi ve Kara Amid Dergisi (1956), Yudum Dergisi (1957), Neşter Dergisi, Haber Bülteni Dergisi ve Çaba Dergisi (1960) yayın hayatına atılmışlardır.²⁰

¹⁹ **Demokrat Yeni Yurt Gazetesi**, 23.01.1958, s.1.

²⁰ Cavit Orhan Tütengil, **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1954 s.19-26; Şevket Beysanoğlu, "Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır", **Kara Amid Dergisi**, C. 2 S.6-7, s.37-47.

Diyarbakır, Türk basın tarihi açısından önemli konumda bulunmaktadır. Bunda Diyarbakır Gazetesi gibi Türkiye'nin ilk gazetelerinden birinin yayınlanmış olmasının, Osmanlıca, Türkçe, Arapça, Kürtçe, Ermenice, Süryanice gibi farklı dillerde gazete ve dergilerin bulunmasının, Ziya Gökalp gibi önemli bir mütefekkir tarafından kurulan ve makaleleri yayınlanan dergilere ev sahipliği yapmış olmasının payı çoktur. Diyarbakır'da çıkarılan gazetelerin yanı sıra civar illerdeki gazete ve dergilerin hazırlanması ve basımına katkıda bulunmuştur. 1963 yılına kadar toplamda 24 gazete ve 22 derginin yayınlandığı Diyarbakır'da basın hayatının çok canlı olduğu anlaşılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA SİYASİ HAYAT

Cumhuriyetin kurulmasından sonra kurtuluş savaşının yaralarını sarmaya çalışan Türkiye, önce 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve ardından da II. Dünya savaşının getirdiği iktisadi ve siyasi darboğazlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşıyla birlikte dünyadaki gelişmeler Türkiye'ye ekonomik olarak ciddi yükler getirmiştir. Bu ekonomik meselelerin çözümü adına farklı alanlarda bir takım tedbirlerin alınmasının yanı sıra halka da bir takım mükellefiyetler yüklenmiştir. CHP İktidarı bu dönemde *Milli Korunma Kanunu*, *Varlık Vergisi* ve *Toprak Mahsulleri Vergisi* gibi vatandaşlara çeşitli vergiler getirerek ekonomik sıkıntıyı çözmeye çalışmıştır.²¹ Bu dönemde halk, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı CHP iktidarına karşı eleştiri seslerini yükseltmeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasi anlamda yönetimden hoşnut olmayan ciddi bir halk muhalefetinin oluşması Cumhuriyet Halk Partisi içinde bir kırılmanın doğmasını netice vermiştir. Bu kırılma ilk defa CHP'nin meclise sunduğu Toprak Reformu sırasında gerçekleşmiştir. Tasarının görüşüldüğü sıralarda CHP'nin dört milletvekili tarihe "*Dörtlü Takrir*" olarak geçen bir önerge vererek parti tüzüğüne ve bazı yasaların değiştirilmesini istemişlerdir. Buna tepki veren CHP, önergeyi reddetmiş ve o dört vekil hakkında soruşturma açarak bunlardan ikisini partiden ihraç etmiştir. İhraç edilen Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den önergeyi veren diğer iki vekil olan Celal Bayar ve Refik Koraltan da partilerinden istifa etmiştir. İstifa eden vekiller hızlı bir şekilde yeni bir parti kurma çalışmalarına başlamışlardır.²² Bu çalışmalar sonucunda 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Demokrat Parti kurulmuştur.²³

Yeni kurulan Demokrat Parti 1946 seçimlerine katılmış ve meclise girmeyi başarmıştır. 4 yıl muhalefet görevi yapan DP 14 Mayıs 1950 yılı seçimlerinde birinci

²¹ Betül (Demir) Karıcı, "Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)", (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.36.

²² Şükrü Şur, "Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı", (**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008), s.16.

²³ Zafer Tangülü "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)" **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012), s.390-391.

parti olmuş ve seçimleri büyük bir zaferle kazanmıştır. DP bu seçimde meclise 408 vekil ile girerken CHP ancak 69 vekil ile temsil edilebilmiştir.²⁴

1.1. 1946-1950 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT

1.1.1. 1946 Türkiye Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları

Seçim, en kısa anlamıyla yönetilenlerin kendilerini kimin yöneteceğini belirleme işlemidir. Daha geniş anlamda ise “halkın yasalara göre seçmen ve vatandaş kimliği kazanmış kesimlerinin siyasi iktidarı onlar adına kullanacak yöneticileri çok sayıda aday arasından seçtiği ve bir sonraki seçime kadar yönetim yetkisini devrettiği, izleyen dönemde ise yöneticinin siyasi iktidarı kullanma biçimini değerlendirerek onu denetlediği süreçtir” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁵ Seçimler bir nevi temsil işlemidir. Halk seçimler vasıtasıyla yönetime dolaylı olarak katılmakta ve karar alma sürecine müdahale edebilmektedir.

Türkiye’de genel seçimlerin temeli Osmanlı döneminde atılmıştır. 1877 yılında yapılan Mebusan Meclisi seçimi ilk genel seçim olarak nitelendirilmektedir. İkinci genel seçim ise 1908 yılında yapılan ilk çok partili seçimdir. Osmanlı dönemindeki 1908 seçiminden sonra 1912, 1914 ve 1919’da genel seçimler yapılmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise seçimler iki dereceli ve çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Bu seçimler 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu seçimlerden sonra ilk tek dereceli seçim ise 1946 yılında yapılan milletvekili genel seçimleridir.²⁶

Türkiye 1945 yılında iç ve dış nedenlerden dolayı çok partili sisteme geçmiştir. Çok partili sisteme geçiş sürecindeki ilk parti 18 Temmuz 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur.²⁷ İşadamı Nuri Demirağ tarafından kurulan MKP, milliyetçi ve muhafazakâr bir yapıya sahip olmasının yanı sıra devletçiliğe de karşı bir parti

²⁴ Zafer Tangülü “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)” **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012) s.393.

²⁵ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 s.1779.

²⁶ Fatma Alev Atayakul, “Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”, **(Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.4-5.

²⁷ Betül (Demir) Karcı, “Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)”, **(Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.31.

politikası izlemiştir. MKP katıldığı seçimlerde ciddi bir başarı gösteremeyince 1958 yılında siyaset sahnesine veda etmiştir.²⁸ MKP dışında bu dönemde Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyal Demokrat Partisi, İslam Koruma Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi vb birçok parti siyaset sahnesine çıkmış olsa da CHP karşısında ciddi bir muhalefet gösterememişlerdir.²⁹ CHP'ye rakip olacak parti 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti olacaktır. Liberalizm ve demokrasi söylemiyle halktan büyük ilgi gören Demokrat Parti kurulduktan kısa süre içinde yurt çapında hızlı bir şekilde örgütlenmeyi başarmıştır. DP iki ay içinde mevcut 63 şehrin 16'sında ve 36 ilçesinde örgütlenmesini tamamlamıştır. Bu hızlı örgütlenmeyi gören CHP, yeni partiye karşı iktidarını sağlamlaştırmak adına bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirler kapsamında Toprak Mahsulleri Vergisini yürürlükten kaldırırken diğer taraftan Toprak Kanunu, İşçi Sigortası Kanunu ve Çalışma Bakanlığı Kanunu çıkarmıştır.³⁰ CHP bir taraftan demokratikleşme yönünde reformlar yaparken bir taraftan da seçimi bir yıl erkene alarak DP'nin teşkilatlanmasını bitirmesine fırsat vermeden hazırlıksız bir şekilde seçime girmesini amaçlamıştır. Nitekim 1946 yılında yapılan belediye seçimleri 4 ay erkene alınarak DP'nin yerel seçimlere girmesi engellenmiştir.³¹ DP'nin girmediği belediyesi seçimlerini CHP kazanarak belediye başkan ve meclis üyelerinin CHP'li olmasını sağlamıştır. CHP belediye seçimlerini erkene almasından sonra milletvekili seçimlerini de erkene almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi bu süreçte tedbirlerini almayı ihmal etmemiş ve reform adı altında bir takım yasalar çıkartarak milletvekili genel seçimlerinin CHP lehine sonuçlanmasını amaçlamıştır. Bu düzenlemeler; iki dereceli olan seçim sistemini tek dereceliye çevrilmesi, sayımdan hemen sonra seçim pusulaların yakılması, seçimlerin açık oy gizli tasnif şeklinde yapılması, seçimde denetimin belediye meclis üyelerinden oluşan bir kurul tarafından yapılması gibi hükümlerden oluşmaktadır. CHP'nin bu yasal çalışmalarına karşı Demokrat Partinin istediği gizli oy açık tasnif ve seçimde yargı

²⁸ Şükrü Şur, "Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008), s.15-16.

²⁹ Sait Dinç, "Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)", s.9.

³⁰ Betül (Demir) Karcı, "Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.37-39.

³¹ Emine Açılcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.64-65.

denetimi gibi talepler CHP tarafından kabul edilmemiştir.³² CHP bu düzenlemelerle ayrıca DP'nin seçime girmemesi halinde partinin kapatılmasının yolunu da açmıştır.³³

Bu gelişmeler üzerine DP 16 Haziran'da Ankara'da yaptığı toplantı sonunda seçime girme karar almıştır. DP'nin kararından bir gün sonra da MKP seçime girme kararı almış bu şekilde 1946 seçim çalışmaları iktidar ve muhalefet partileri tarafından başlamıştır. DP yurt çapında büyük mitingler yapmıştır. Bu mitinglere binleri dolduran DP bu vesileyle halkla direk temas kurup CHP'nin yanlış bulduğu politikalarını halka anlatma imkânı bulmuştur.³⁴ DP iktidarı eleştirdiği seçim kampanyasında CHP'nin politikalarının yanlış olduğunu, milli irade, demokrasi ve çok partili sisteme geçiş konusunda samimi olmadığını, halka ve muhalefete baskı yaptığını, jandarma, muhtar, müdür ve öğretmen gibi devlet memurlarının CHP'nin propagandası yaptığını, DP'ye üye olmak isteyen vatandaşların engellendiğini bundan dolayı iktidarın mutlaka değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. CHP ise kampanyasında tek parti düzenini savunmadıklarını, II. Dünya savaşının ağır şartları içinde ülkeyi yönettiklerini bu sürede bir takım hatalarının olmuş olabileceğini, yeniden iktidar olmaları halinde daha büyük reformlar yapacaklarını anlatmıştır. CHP seçim çalışmaları sırasında ayrıca köylünün toprak sahibi yapılması, köylerde ilköğretim konusunun halledilmesi, memurların geçim seviyesinin yükseltilmesi gibi vaatlerde de bulunmuştur. Seçim propagandası olarak da "Atatürk, İnönü Cumhuriyet Halk Partisinin başlarıdır. Oylarımızı onların partisine verelim" sloganını kullanırken DP ise "Yeter! Söz milletindir" afişini slogan olarak kullanmıştır.³⁵ Demokrat Partisi seçim çalışmalarında tek parti sistemi, devletçilik sistemi, toprak kanunu ve işçi hakları üzerinden CHP'ye yüklenmiştir. DP aday listesinde doktor, mühendis, avukat, çiftçi ve tüccar bulunurken en iddialı aday ise

³² Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.190.

³³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2010, s.153. ; Karıcı, **a.g.t.** s.44-45.

³⁴ Emine Açıcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.65-66.

³⁵ Esra İşler Keloğlu, "Demokrat Partinin Halkla İlişkiler Üzerine Bir İnceleme" **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.24, (Kış-Bahar 2007), s.116-117.

Mareşal Fevzi Çakmak olmuştur. Fevzi Çakmak'ın Demokrat Parti listenden aday gösterilmesi de halktan önemli bir desteğin gelmesini sağlamıştır.³⁶

1946 seçimlerine CHP, DP, MKP, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi katılmıştır. CHP bütün illerde seçime girerken DP ise 49 ilde ve 300 ilçede teşkilatını kurmasına rağmen örgütlenmesini bitiremediği 16 ilde seçime girememiştir. Seçime girmediği illerden bir tanesi de o tarihte DP il teşkilatı bulunmayan Diyarbakır'dır. Bundan dolayı 1946 seçimlerinde Diyarbakır pek bir varlık göstermemiştir.³⁷ 1946 milletvekili genel seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmış ve CHP seçimin galibi olmuştur. CHP 396, DP 62, Bağımsızlar ise 7 milletvekili ile meclise girmiştir.³⁸ Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra DP seçimde usulsüzlük yapıldığını iddia ederek itirazda bulunmuştur. DP itirazın ardından birçok ilde seçim sonuçlarını protesto eden mitingler düzenlemiş, basına usulsüzlük yapıldığı ile ilgili demeçler verilmiş hatta meclisin açılış günü Adnan Menderes ve Celal Bayar Ankara Ulus Meydanındaki Atatürk heykelinin önüne seçimi proteste etmek amacıyla çelenk bile bırakmıştır.³⁹ Bu gelişmelerin gölgesinde 5 Ağustos 1945 tarihinde TBMM açılmıştır. Mecliste yapılan seçimde İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına, Kazım Karabekir Meclis Başkanlığına seçilirken hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir.⁴⁰

1.1.2. 1950 Türkiye Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları

Demokrat Parti 1946 seçimlerinden sonra bir yandan Anadolu örgütlenmesini tamamlamaya çalışırken diğer taraftan da CHP iktidarına mecliste seçim kanunu değiştirmesi yönünde baskı yapmıştır. DP'nin muhalefeti neticesinde 1948 yılında seçim kanununda gizli oy açık tasnif değişikliği yapılmıştır. Demokrat Parti mecliste muhalefet görevi yaparken kendi içinde de bir takım görüş farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. DP'nin CHP'ye karşı yürüttüğü siyasetten, mecliste çıkan bazı kanunlara

³⁶ Betül (Demir) Karcı, "Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.49.

³⁷ Rıfki Aslan, **Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme**, Sarı Matbaası, Ankara, 1992, s.57.

³⁸ Fatma Alev Atayakul, "Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.104.

³⁹ Emine Açıcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.68-69.

⁴⁰ Karcı, **a.g.t.** s.54.

kadar birçok konuda partileriyle aynı görüşü paylaşmayan bir muhalif grup oluşmuştur. DP içindeki bu hizipleşme bazı istifaları da beraberinde getirmiştir. İlk istifa DP'nin İstanbul il başkanı olan Kenan Öner'den gelmiştir. Kenan Öner'den sonra parti yönetimiyle uzlaşamayan birkaç milletvekili daha DP'den ayrılmışlardır. Demokrat Parti, gerginliğin bitmemesi üzerine istifa eden milletvekillerinden ayrı olarak birkaç milletvekilini daha partiden ihraç etmiştir. İstifa eden ve ihraç edilen milletvekillerinin bir kısmı Müstakil Demokratlar Grubu adı altında birleşirken Kenar Öner liderliğindeki diğer bir grup ise 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi adında yeni bir parti kurmuşlardır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri genel başkan, Hikmet Bayur'un ise genel başkanı olduğu MP'nin diğer kurucuları Enis Akaygen, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan dâhil olmak üzere toplam 33 kişiden oluşmuştur.⁴¹ Millet Partisiyle birlikte meclisteki siyasi parti sayısı üçe yükselirken meclis grubu sayısı ise Müstakil Demokratlar Grubu ile birlikte dörde çıkmıştır.

1948 sonbaharında ara seçimlere gitme kararı alınmıştır. Demokrat Parti yapılan değişikliklerin yeterli olmadığı, seçimlerin yasal teminata bağlanmadığı ve seçim güvenliğinin olmadığı gerekçesiyle ara seçimlere girmeme kararı almıştır.⁴² DP'den sonra MP ve MKP de ara seçimlere girmeyeceğini açıklamıştır. Bu gelişmeler ara seçimlerin yapılmasını engelleyememiş ve 17 Ekim 1948 tarihinde 13 ilde ara seçim yapılmıştır. CHP'nin tek başına girdiği bu seçimdeki katılım oranı %5 ile %15 arasında çok düşük bir seviyede olmuştur ama yine de CHP bu seçimin kazanan tek parti olmuştur.⁴³

Demokrat Partinin kurulduğu günden beri en çok üzerinde durduğu konu seçim kanununun değiştirilmesi olmuştur. 1949 Aralık ayında CHP ve DP'nin çalışmaları sonucu yeni seçim kanunu meclise sunulmuş ve 16 Şubat 1950 tarihinde DP'nin istediği bir biçimde yasalaşmıştır.⁴⁴ Seçim kanununun kabulünden sonra meclis, 24 Mart'ta toplanarak genel seçimlerin 24 Mayıs'ta yapılmasını karar vermiş ve 8.Dönem

⁴¹ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.202-203.

⁴² Reyhan Baysal, "(1950-1960) Türkiye'de Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Politikaları", (**Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı 2007), s.31. ; Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.** s.201.

⁴³ Fatma Alev Atayakul, "Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.121-123.

⁴⁴ Süleyman Güngör, "Seçim kanunlarında Demokrat Partinin yaptığı değişiklikler ve Siyasal Anlam", **Mülkiye Dergisi**, S.247 (<http://suleymangungor.net/>), s.2-3; Atayakul, **a.g.t.** s.1.63.

TBMM'yi feshetmiştir.⁴⁵ TBMM'nin kapanmasından sonra iktidar ve muhalefet 1950 milletvekili genel seçimleri kampanyasına başlamışlardır. Demokrat Parti kampanya boyunca CHP'nin politikalarını eleştirirken iktidara geldikleri takdirde hak ve özgürlükleri genişleteceklerini, ekonomide liberal bir politika izleyeceklerini, devlete ait işletmelerin özel sektöre aktarılacağını, köylünün emeğinin karşılığını adaletli bir şekilde alacağını, bürokratik devlet anlayışının tasfiye edileceğini vurgulamıştır.⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi ise iktidarda oldukları sürede dünyadaki bir takım gelişmelerden dolayı hataların yapıldığını ama yeniden iktidara geldikleri takdirde daha demokratik bir düzenin tesis edileceğini, anayasayı değiştireceklerini söylerken DP'nin iktidara gelmesi halinde ise yönetimde başarısız olacaklarını belirtmişlerdir. Seçim çalışmalarını özellikle CHP ve DP hızlı bir şekil başlamışlardır. Demokrat Parti ilçe ve köylerde mitingler ve halk toplantıları yapmaya özen göstermişlerdir. Bu toplantılarda yeni seçim kanunu hakkında bilgilendirmeler yapılarak vatandaşın oylarına sahip çıkmalarını istemiştir. CHP ise broşür ve afişler düzenleyerek kendi propagandasını yaparken özellikle 1946 seçimlerinde otaya atılan iddiaları bertaraf etme adına seçimin emniyet ve güven içinde geçeceğini vurgulamaya özen göstermişlerdir. MP ise seçim çalışmalarında bir yandan CHP'nin şiddet politikasını eleştirirken diğer yandan da hakkındaki irticacı parti damgasına miting ve toplantılarında karşı çıkmıştır. Millet Partisi kendi milletvekili olan Sadık Aldoğan'ın meclisin son günü dokunulmazlığının kaldırılması üzerine çeşitli protesto gösterileri yaparak daha sert bir muhalefet sergilemiştir. Diğer muhalefet partilerinden olan MKP ve Müstakil Demokratlar Grubu ise seçimlerde muhalefetin birleşmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁴⁷

Seçim yaklaşırken partiler arasında istifalar ve yeni katılımlar da yaşanmıştır. Örneğin TBMM başkanı ve Konya Milletvekili Ali Fuat Cebesoy CHP'den istifa ederek DP listesinden bağımsız olarak seçime katılma kararı vermiştir.⁴⁸ Diğer taraftan Korgeneral Fahri Belen TSK'dan istifa ederek DP'ye katılmıştır. Demokrat Partinin

⁴⁵ Emine Açıcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.81.

⁴⁶ Yılmaz Bingöl, Şener Akgün "Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.9, (2005), s.9-10. ; Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.** s.208

⁴⁷ Fatma Alev Atayakul, "Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.160-72.

⁴⁸ Betül (Demir) Karcı, "Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.95.

listesinde dikkat çekenler arasında Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Yargıtay başkanı Halit Özyürük (Bağımsız), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Bağımsız), Halide Edip Adivar (Bağımsız), Nadir Nadi (Bağımsız), bulunmaktaydı.⁴⁹ Demokrat Partinin diğer milletvekilli adayları arasında, amiral, general, albay, avukat, savcı, Danıştay üyesi, Yargıtay üyesi, hakim, doktor, eczacı, profesör, doçent, öğretmen, mühendis, çiftçi, vaiz, tüccar, mimar, sendika başkanı, müfettiş, müteahhit, veteriner, gazeteci, yazar, madenci ve kimyager gibi çok farklı meslek grubundan insanlar bulunmuştur.⁵⁰ CHP'nin listesinde öne çıkan adaylar ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şemsettin Günaltay ve bağımsız olarak Yargıtay 2.başkanı Ali Himmet Berki bulunmuştur. Millet Partisi teşkilatını kurduğu 22 ilin hepsinde seçime girerek 206 aday göstermiştir. MP'nin listesinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın eşi Fitnat Çakmak, Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı listede öne çıkan adaylar olmuştur. Diğer muhalefet partisi olan MKP ise 6 il'de seçime katılarak emekli subay, çiftçi, doktor ve hukukçu gibi farklı mesleklerden adayları listesinde göstermiştir.⁵¹

1950 seçimleri 14 Mayıs Pazar günü yapılmıştır. Yüzde 88.88 oranında katılım sağlanan seçimlerin galibi Demokrat Parti olmuştur. DP aldığı %58.59 oy alarak 408 milletvekili çıkarırken CHP % 39.98 oyla 69, MP %3.03 oyla 1⁵², Bağımsızlar ise %3.40 oyla 9 milletvekili çıkarmıştır.⁵³ Seçimde Demokrat Parti 44 ilde tam liste şeklinde gösterdiği bütün adaylar kazanmıştır. Bu illerden bir tanesi olan Diyarbakır'da DP, listesinde gösterdiği 7 adayın hepsi kazanırken CHP ve diğer partiler Diyarbakır'dan milletvekili çıkaramamıştır.⁵⁴ CHP iktidarı devredeceği 1950 seçimlerinde Diyarbakır'dan 48.bin oy almıştır.⁵⁵ Seçimden sonra 22 Mayıs'ta toplanan 9.dönem TBMM'nde milletvekilleri yemin töreninden sonra TBMM başkanı ve

⁴⁹ Fatma Alev Atayakul, "Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.172-181.

⁵⁰ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.210.

⁵¹ Atayakul, **a.g.t.** s.180-183.

⁵² Millet Partisinin çıkardığı tek vekil Osman Bölükbaşı olmuştur. Seçimden sonra MP'ye iki vekil daha katılmış ve toplam vekil sayısı üçe yükselmiştir. (Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.** s.204.)

⁵³ 1950 seçim sonuçları yüzdeler olarak bazı kaynaklarda farklı olarak belirtilmiştir; DP % 52,7 CHP % 39,4 (Açııcı, **a.g.t.** s.84), DP %55,2 CHP % 39,6 (Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.** s.EK.35).

⁵⁴ Diyarbakır'da Demokrat Parti listesinden kazanan 7 vekilin isimleri şunlardır: Yusuf Kamil Aktuğ, Ferit Alpiskender, Yusuf Azizoğlu, Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Nazım Önen ve Kamil Tayşi'den oluşmaktadır.[Osman Sait Dikilitaş, "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.541]

⁵⁵ Rıfık Aslan, **Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme**, Sarı Matbaası, Ankara, 1992, s.57.

Cumhurbaşkanı seçimi yapılmıştır. Buna göre DP'nin adayı Celal Bayar 387 oyla Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan ise 385 oyla Meclis Başkanı seçilirken aynı gün yeni kurulan kabineyle Adnan Menderes Başbakan seçilmiştir.⁵⁶ Böylece 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş ve on yıl sürecek olan Demokrat Parti dönemi başlamıştır.

1.2. 1950-1954 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT

1.2.1. 1950-1954 Döneminde Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler

Demokrat Parti 1950 genel seçimlerinde tüm Türkiye'de olduğu gibi Diyarbakır'da da büyük zafer kazanmış ve listesinde gösterdiği bütün milletvekili adayları meclise girmeyi başarmıştır. Demokrat Parti bu seçimden sonra Diyarbakır'daki örgütlenmesine özellikle önem vermiştir. Bu anlamda Diyarbakır'da 1951 yılı ekim ayında kongre sürecini başlatarak partiyi bir sonraki seçime götürecek yeni yönetici kadrosunu oluşturmaya başlamıştır.

Demokrat Partinin merkez kongreleri iki yılda bir toplanıp yeni idari heyetini belirlerken taşra teşkilatı yani il, ilçe, bucak ve ocak kongreleri ise yılda bir defa toplanmaktadır. Kongreler tam üye sayısının üçte biri ile toplanabilmekte ve seçimler gizli oylama ile yapılmaktadır.⁵⁷ Demokrat Parti kongrelerinde önce semt ocak kongreleri, akabinde ilçe ve merkez ilçe kongreleriyle yapılır son olarak da il kongreleriyle bu süreç tamamlanmaktadır. 1951 yılı Diyarbakır kongrelerinde Mardin Kapı Semt Ocağı'nın kongresi 7 Kasım 1951 tarihinde yapılmıştır. Kongreye DP il başkanı Nuri Onur katılmış ve yeni idare heyeti seçilerek kongre tamamlanmıştır. DP merkez ilçe kongresi 30 Kasım tarihinde gerçekleşmiştir. 3 Aralık 1951 tarihinde de DP Diyarbakır il kongresi gerçekleştirilmiştir. Şehir salonunda yapılan kongrede mevcut il başkanı Nuri Onur yıllık faaliyet raporu okuduktan sonra il idare kurulu seçimi yapılmış ve Nuri Onur tekrar il başkanı seçilmiştir.⁵⁸

CHP 7 Aralık 1952 tarihinde il kongresini şehir sinemasında gerçekleştirmiştir. Bu kongrede eski yönetimin raporu okunduktan sonra Kars milletvekillerinden Sırrı

⁵⁶ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.214; Atayakul, **a.g.e.** s.222-227.

⁵⁷ Emine Açııcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.59-61.

⁵⁸ **Yeni Şark Gazetesi**, 07.11.1951, s.1. ; 30.11.1951, s.1. ; 04.12.1951, s.1.

Atalay, Hüsametdin Tugaç, Eski Diyarbakır milletvekili ve Ticaret Bakanı Cavit Ekin, Vedat Dicleli, Eski Maraş Milletvekili Emin Soysal ve Diyarbakır barosu başkanı Avukat Muhittin Çağın birer konuşma yaparak idare kurulu seçimine gidilmiştir. Yapılan seçimle yeni idare kuruluna Vefik Pirinçioğlu, Fevzi Kalfagil, Sami İşmen, Mehmet Arcak, Aziz Giray, Şehmus Aslan, Zülküf Karındaş, Haydar Işık, Muharrem Orhan ve Muharrem Gönül seçilmişlerdir.⁵⁹

1953 Mart ayında Demokrat Parti il ve ilçe kongrelerine başlamıştır. Diyarbakır merkez ilçe, Bismil ve Dicle ilçe kongreleri Mart ayında yapılmıştır. Kongrede gizli oylama ile bu ilçelerin yönetici kadroları seçilmiştir. Mayıs ayında yapılan il kongresinde ise il başkanlığına Diyarbakır milletvekili Yusuf Azizoğlu ikinci başkanlığa Edip Altunakar, kâtipliklere ise İsmet Güllü ve Nusret Güler seçilmiştir. Bu arada Diyarbakır DP il teşkilatı il haysiyet divanının yaptığı toplantıda parti disiplini dışında çalıştıkları ve seçimlerde DP adaylarına karşı menfi cephe aldıkları gerekçesiyle 8 kişi partiden ihraç edilmiştir.⁶⁰

Diyarbakır'da DP ve CHP'nin dışında başka partiler de siyaset yapma imkânı bulmuşlardır. Bunlardan bir tanesi olan Millet Partisi 1953 Mayıs ayında il kongresini yaparak başkanlığa Avukat Hilmi Gündoğan'ı seçmiştir fakat üç ay sonra Temmuz 1953'te irticai faaliyetlerinden dolayı bu parti mahkeme kararıyla kapatılmıştır.⁶¹ Millet Partisinin dışında siyaset yapan bir diğer parti ise 1953 Haziran ayında Diyarbakır'da kurulan Köylü Partisi olmuştur. Yeni kurulan bu parti Diyarbakır'da birçok kesimi etkilemiş ve bu süreçte DP, MP ve CHP'den birçok kişi partilerinden istifa ederek Köylü Partisine üye olmuşlardır.⁶² CHP 1953 yılı kongrelerinin çoğunu Aralık ayında yapmıştır. 8 Aralık 1953'te Çüngüş ilçe kongresi yapılmış, 9 Aralık'ta Çermik ilçe kongresi yapılarak başkanlığa İbrahim Dursun, 10 Aralıkta Ergani ilçe kongresinde başkanlığa Salih Akın, 14 Aralık'ta Lice ilçe kongresinde başkanlığı Sait Ergun, 18 Aralık'ta Silvan İlçe Kongresinde ise başkanlığa Hacı Şükrü Bayram seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin ilçe kongreleri bittikten sonra il kongresi yine Aralık ayı içinde yapılmıştır. 20 Aralık 1953 Pazar günü şehir sinemasında yapılan kongreye 200 delege ve 1000'den fazla partili katılmıştır. İl başkanı Vefik Pirinçioğlu açılış

⁵⁹ **Şark Postası Gazetesi**, 09.12.1952, s.1.

⁶⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 18.03.1953, s.1., 11.05.1953, s.1., 14.10.1954, s.1.

⁶¹ Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-1960 Dönemi Din Siyaseti" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.3, (2005), s.166.

⁶² **Diyarbakır Gazetesi**, 30.07.1953, s.1. ; 09.05.1953, s.1. ; 09.07.1953, s.1. ; 11.06.1953, s.1.

konusmasını yaparak kongreyi başlatmıştır. İki gün süren kongrede konuşmalar genelde Demokrat Parti iktidarının icraatlarının eleştirilmesi üzerinde gelişmiş ve CHP iktidarının yakın olduğu vurgusu yapılmıştır. Kongre sonunda yapılan seçimde oy birliğiyle eski il başkanı olan Vefik Pirinççioğlu tekrar CHP il başkanı seçilmiştir.⁶³

1.2.2. 1954 Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları

1954 yılı Türkiye’de genel seçimlerin yapıldığı yıldır. Seçimler genel anlamda Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında geçmiştir. Seçim sürecinde Diyarbakır bir takım siyasi çekişmelere sahne olmuştur. Bu tarihlerde meydana gelen gelişmelerin başında ise halkın üyesi olduğu partiden istifa edip rakip partiye geçmesi olmuştur. Diyarbakır’ın Lice ilçesinde Demokrat Parti’den 160 kişi istifa edip Cumhuriyet Halk Partisine katılmıştır. Bismil Gündeabdi Köyü Ocak Teşkilatı DP’den istifa ederek CHP’ye katılmıştır. Diyarbakır Hazro’dan birçok insan DP’den istifa edip CHP’ye katıldığı, Ergani’de bir köy DP Ocağı toplu olarak CHP’ye katıldığı, yine Diyarbakır Silvan DP kurucularından birçok insanın CHP’ye katıldığı gazetelere yansımıştır. Nisan 1954’da Diyarbakır DP idare heyeti genel merkez tarafından feshedilmiştir. 1954 genel seçimlerinde Diyarbakır Belediye Başkanı Nuri Onur başkanlıktan istifa edip DP’den milletvekili adayı olmuştur.⁶⁴ Yine bu süreçteki siyasi gelişmelerden biri de Demokrat Parti iktidarı döneminde yapılan icraatların gösterildiği Bayındırlık Sergisi, CHP’nin girişimi sonucu yüksek seçim kurulu tarafından kapatılmıştır.⁶⁵

Milletvekili genel seçimleri bütün bu gelişmeler ışığında 2 Mayıs 1954 yılında yapılmıştır. Seçimleri Türkiye genelinde % 58,42 oy alan Demokrat Parti kazanırken %35,11 oy alan CHP ise seçimin en çok kaybedeni olmuştur.⁶⁶ Demokrat Parti, 503 milletvekilini Türkiye Büyük Millet Meclisine kazandırırken Cumhuriyet Halk Partisi ise meclise ancak 31 milletvekili sokabilmiştir.⁶⁷ CHP dışında seçime katılan bir diğer

⁶³ **Diyarbakır Gazetesi**, 08.12.1953, s.1. ; 09.12.1953, s.1. ; 10.12.1953, s.1. ; 14.12.1953, s.1. ; 18.12.1953, s.1. ; 20.12.1953, s.1..

⁶⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.02.1954, s.1. ; 29.03.1954, s.1. ; 13.04.1954, s.1. ; 01.04.1954, s.1. ; 30.03.1954, s.1. ; 05.04.1954, s.1. ; 20.03.1954, s.1..

⁶⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 16.04.1954, s.1.

⁶⁶ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.229.

⁶⁷ Fatma Alev Atayakul, “Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”, (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.229.

pati olan CMP bu seçimde % 5,28 oy alarak Kırşehir'den 5 milletvekili çıkarmıştır.⁶⁸ Seçimlerin Diyarbakır'a bakan yönünde ise Türkiye genelinde yapılan seçim sonuçlarından pek farklı tablo oluşmamış, Demokrat Parti seçimi büyük farkla kazanmıştır. Demokrat Parti Diyarbakır'da 72,907 oy alırken Cumhuriyet Halk Partisi ise 42,333 oyda kalmıştır.⁶⁹ DP listesinden giren Yusuf Azizoglu, Mustafa Ekinci, Halil Turgut, Mehmet Ünal, Fikri Arıg, Eyüp Şahin, Ragıp Karaosmanoğlu, İhsan Hamit Diyarbakır milletvekili olarak meclise girmişlerdir.⁷⁰ 1954 seçimleri sonuçlandıktan sonra TBMM toplanarak Celal Bayar'ı 513 oyla Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı ise 489 oyla TBMM Başkanlığına seçilmiştir. Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçildikten sonra kabineyi kurma görevine yine Adnan Menderes'e vermiştir. Menderes ise eski kabinedeki altı bakanını değiştirerek 17 Mayıs 1954'te yeni kabinesini kurmuştur.⁷¹

1954 milletvekili genel seçimlerinden sonra 1955 yılında yerel seçimlere gidilmiştir. Yerel seçim münasebetiyle Diyarbakır'da bir takım siyasi hareketlilikler yaşanmıştır. 26 Haziran 1955'teki belediye seçimlerine üç parti katılma kararı almıştır. Bunlar: DP, CHP ve CMP'dir. Bu seçimle birlikte seçim kanunda da bir takım değişikliklerle yapılmıştır buna göre; partiler asil ve yedek adaylarını ayrı ayrı tespit edecek, yedek aday asil adaydan fazla oy olsa dahi asli olamayacak, oy pusulasına ilave isim yazılamayacak ve çizinti yapılamayacak ve adaylar 6 Haziran'a kadar ilan edilmiş olacaktır. Belediye seçimleri hazırlık sürecinde Demokrat Parti adayları bizzat genel merkez tarafından tespit edilirken CHP adayları ise ilçe yönetim kurulları tarafından belirlenmiştir. CMP ise bu süreçte bazı yerlerde seçime CHP ile birlikte katılmayı tartışmışlardır.⁷² 1955 belediye seçimlerinde gerek aday listelerinin seçimi gerekse de adayların genel merkez tarafından onaylanması aşamasında birçok isim ön plana çıkmakla beraber siyasi çekişmeler de yaşanmıştır. Bu siyasi çekişme halk toplantılarına da yansımıştır. Örneğin Kasım 1955'te Köylü Partisi adına ilk halk toplantısında Av. Mehmet Ali Günüz bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada CHP ve DP'nin aday ve politikalarını tenkit eden Günüz, belediye başkanlığına getirilecek olan adayların

⁶⁸ Emine Açıcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.99-100.

⁶⁹ Rıfki Aslan, **Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme**, Sarı Matbaası, Ankara, 1992, s.57.

⁷⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 02.05.1954, s.1.

⁷¹ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.230.

⁷² **Diyarbakır Gazetesi**, 30.04.1955, s.1.

mutlaka yüksek tahsil görmüş olması gerektiğini, halkın her iki partiyi tecrübe ettiğini, iyi bir netice alamadığını şimdi tecrübe edilmemiş bir partinin iş başına getirilmesinin daha yararlı olacağını söylemiştir. DP meclis üyesi adaylarından Şükrü Ögel ise aynı gün icraatlarıyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Ögel, konuşmasında Diyarbakır'da imar, su, elektrik ve kanalizasyonun programsız yapıldığını 1950 seçimlerinde seçilen belediye başkanının Diyarbakır'daki asfalt çalışmalarının belediyeye 700 bin liraya mal olduğunu zift tabakasından ibaret olan bu asfaltın tekrar yeniden yapılmaya ihtiyaç olduğunu, bu asfalt çalışmalarından dolayı belediyenin paralarının heba edildiğini anlatmıştır.⁷³ Seçime girecek olan adaylar bu şekilde açık hava halk toplantılarında birbirlerini tenkit eden konuşmalar yaparak kitleleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır.

1955 belediye seçimleri 13 Kasım tarihinde yoğun seçim çalışmalarından sonra yapılmıştır. Seçime %50 oranında katılım sağlanmıştır. Seçim sonunda Diyarbakır'da Bağımsızlar 6299, DP 3455, Köylü Partisi 840 oy almıştır. Bu sonuçlara göre seçimi bağımsızlar kazanmıştır.⁷⁴ Seçimden sonra Demokrat Parti, Bağımsızların el yazısıyla ve teksir suretiyle müşterek liste tanzim ettikleri gerekçesiyle il seçim kuruluna seçimin iptal edilmesi yönünde dilekçe vermiştir. 17 Kasım 1955 tarihinde yeni seçilen belediye meclisi toplanarak gizli oylamayla belediye başkanlığına Nuri Onur'u seçmişlerdir. Belediye seçimlerinden sonra il ve ilçe seçim kurullarına bir takım itirazlarda bulunulmuş ve bu itirazlar görüşüldükten sonra Bismil ve Çermik ilçelerinde yapılan seçimlerde seçim kurallarına aykırılık tespit edilerek iki kazanın seçimleri iptal edilmiştir. Bu gelişmeden sonra Demokrat Parti, Hani ilçe seçim kuruluna da bir dilekçeyle itiraz etmiştir. Dilekçeye istinaden yapılan değerlendirme sonucunda 28 Kasım'da Hani seçimleri de seçim kurallarına aykırılıktan dolayı İl Seçim Kurulu tarafından bozulmuştur. 15 Nisan 1955 tarihinde Hani ilçe seçimleri tekrar yapılmış ve Demokrat Parti adayı seçimi açık farkla kazanmıştır. Bu karardan sonra Aralık 1955 tarihinde YSK, İl Seçim Kurulunun seçimlerin iptali yönündeki kararını Bağımsızların lehinde tekrar bozmuştur.⁷⁵

⁷³ **Diyarbakır Gazetesi**, 05.11.1955, s.1.

⁷⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.11.1955, s.1.

⁷⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.11.1955, s.1. ; 17.11.1955, s.1. ; 21.11.1955, s.1. ; 29.11.1955, s.1. ; 16.04.1956, s.1. ; 07.12.1955, s.1.

1.3. 1954 -1957 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT

1.3.1. 1954 -1957 Dönemi Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler

19 Kasım 1955 yılında Türk siyasal alanına Hürriyet Partisi ismiyle yeni bir parti daha katılmıştır.⁷⁶ Feyzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun genel başkanı olduğu bu parti Demokrat Parti içindeki muhalifler ile birlikte toplam 19 milletvekili tarafından Ankara'da kurulmuştur.⁷⁷ Kurucuları arasında 4 Diyarbakır milletvekilinin de bulunduğu bu parti birçok şehirdeki il ve ilçe örgütlerini oluşturmaya hızlı bir şekilde başlamıştır. Hürriyet Partisinin kurucuları arasında olan Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, 1956 yılı Ocak ayında Hürriyet Partisinin Diyarbakır il örgütünü kurmuştur. İl başkanlığına Av. Recep Azizoğlu seçildiği Hürriyet Partisinin Silvan ilçe başkanlığı da aynı yılın Mayıs ayında kurulmuştur.⁷⁸ 1955 yılı Temmuz ayında ise Diyarbakır'ın bir diğer ilçesi Ergani'de Hürriyet Partisi gibi yeni bir parti olan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin ilçe teşkilatı kurulmuştur.⁷⁹ CMP ilçe başkanlığına eski belediye başkanı olan Neşet Yalçın getirilmiştir. Bu dönemde CMP'ye DP'den istifa eden birçok vatandaş da üye olmuştur.⁸⁰

1955 yılında Demokrat Parti'nin Diyarbakır örgütlenmesinde biri belediye başkanı diğeri ise milletvekili olmak üzere iki istifa gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Ocak ayında Diyarbakır'ın Çınar İlçesi belediye başkanı ve meclis üyeleri birlikte istifa etmişlerdir. Bu istifalar üzerine Ocak ayının ikinci pazar günü hemen seçime gidilmiştir. Demokrat Parti tek başına girmiş olduğu seçimde Vahit Altunakar Çınar ilçesinin yeni belediye başkanı olarak seçilmiştir.⁸¹ İkinci istifa ise DP'nin Diyarbakır'daki önemli bir milletvekilinden gelmiştir. 19 Aralık 1955'te Diyarbakır Milletvekili Dr. Yusuf Azizoğlu, Demokrat Partiden istifa etmiştir. Yusuf Azizoğlu, Demokrat Parti Diyarbakır il başkanlığına gönderdiği istifa mektubunda Demokrat Parti idarecilerinin keyfi uygulamalarından dolayı partinin yolundan saptığını ve partide artık çalışmaya imkân kalmadığını bundan dolayı istifa ettiğini, kendisiyle beraber Diyarbakır'da DP'den üç

⁷⁶ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, s.54.

⁷⁷ Diren Çakmak "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958), **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, (Kış 2008), s.153.

⁷⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 24.01.1956, s.1. ; 04.05.1956, s.1.

⁷⁹ Cumhuriyetçi Millet Partisi, 27 Ocak 1954 tarihinde irticai faaliyetlerinden dolayı kapatılan Millet Partisinden sonra Osman Bölükbaşı ve arkadaşları tarafından 10 Şubat 1954'te kurulan siyasi partidir. [Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu" **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.4, (2009), s.1.27.]

⁸⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 12.07.1955, s.1.

⁸¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 25.06.1956, s.1.

milletvekilinin de istifa etmiş olduğunu belirtmiştir. Yusuf Azizoğlu'nun Diyarbakır'ın önemli ailelerinden birisine mensup olması ve Silvan Belediye başkanlığı yapmış olması Demokrat Parti için ciddi bir oy kaybı demektir.⁸² Fakat bu istifadan üç gün sonra Demokrat Parti, partiden üç milletvekilinin istifa etmediğini açıklamıştır.⁸³

1955 yılı kongrelerinde Demokrat Parti Diyarbakır il kongresini 29 Mayıs'ta gerçekleştirerek il başkanlığına Cevdet Hayrulloğlu seçilmiştir.⁸⁴ Cumhuriyet Halk Partisi ise il kongresini 11 Aralık'ta yapmış ve en çok oyu alan Nadir Omay, CHP'nin yeni il başkanı olarak seçilmiştir. Demokrat Parti 1956 yılında semt kongrelerine nisan ayında başlamıştır. Genel merkez ve il yöneticilerinin katıldıkları semt ocak kongrelerinde önce yöneticilerin konuşmaları yapılmıştır. Konuşmalardan sonra ocak idare heyetleri ve ocak başkanlık seçimleri yapılarak semt kongreler tamamlanmıştır. 1956 yılı içinde, Mardin Kapı Semt Ocağı, Urfa Kapı Semt Ocağı, Camii Kebir Semt Ocağı, Yenişehir Semt Ocağı, Cevad Paşa Semt Ocağı, Fatih Paşa Semt Ocağı, İbrahim Bey Semt Ocağı, Abdi Paşa Semt Ocağı, Hasırlı Semt Ocağı ve Arap Şeyh Semt Ocak Kongreleri gerçekleştirilmiştir.⁸⁵

Diyarbakır Belediye Meclisi aynı ay içinde feshedilmiş ve iki ay içinde seçime gidilmesi kararı alınmıştır. Bu karardan sonra daha önce seçime girmeyen Cumhuriyet Halk Partisi de seçime girmeye karar vermiştir. Demokrat Parti, CHP ve Bağımsızların yarışacağı belediye meclis seçimi için DP aday belirleme çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalar kapsamında il, ilçe ve ocak kurularından 65 kişilik bir aday deneme heyeti kurmuş ve adaylarını o şekilde belirlemiştir.⁸⁶ 29 Temmuz 1956 yılında yapılan Diyarbakır belediye seçimlerini Demokrat Parti büyük bir çoğunlukla kazanmıştır.⁸⁷ Seçimden sonra toplanan belediye meclisinde yapılan oylamada oy birliğiyle belediye başkanlığına DP adayı Sezai Demiray seçilmiştir.⁸⁸

Demokrat Parti 1957 yılı ilçe kongrelerine Haziran ayında başlamıştır. Haziran ve Temmuz aylarında Çüngüş, Çermik, Ergani, Hazro, Silvan, Lice, Çınar ve Bismil

⁸² Rıfık Aslan, **Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme**, Sarı Matbaası, Ankara, 1992, s.58

⁸³ **Diyarbakır Gazetesi**, 12.12.1955, s.1. ; 19.12.1955, s.1. ; 22.12.1955, s.1.

⁸⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 30.05.1955, s.1.

⁸⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 04.06.1956, s.1. ; 05.06.1956, s.1. ; 11.06.1956, s.1. ; 14.06.1956, s.1. ; 18.06.1956, s.1. ; 25.06.1956, s.1.

⁸⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 02.07.1956, s.1.

⁸⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 30.07.1956, s.1.

⁸⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 04.07.1956, s.1.

ilçe kongreleri yapılmış ve yeni yönetimleri belirlenmiştir.⁸⁹ Merkez ilçe kongresi ise Ağustos ayında yapılmış ve başkanlığa Mehmet Demir, ikinci başkanlığa ise Salih Arıkan seçilmiştir. DP Merkez ilçe kongresine katılmak için Çalışma Bakanı ve Sağlık Bakanı Diyarbakır'a gelmişlerdir.⁹⁰ Kongrede konuşma yapan bakanlar Diyarbakır'a 500 yataklı bir bölge hastanesiyle büyük bir iş hanı yapılacağına müjdesini vermişlerdir.⁹¹ Kongreye katılan bakanlar daha sonra halkın sorunları ile ilgili bazı temaslarda bulunmuş ve ertesi gün uçakla tekrar Ankara'ya dönmüşlerdir.⁹² Demokrat Parti 1957 yılı ilçe kongrelerini gerçekleştirdikten sonra il kongresine 12 gün kala genel merkez tarafından görülen lüzum üzerine 2 Eylül 1957 tarihinde DP Diyarbakır il yönetimi görevinden alınmış ve hemen yeni bir idari heyet atanmıştır. Yeni kurulan yönetimin başkanlığına Nuri Onur, ikinci başkanlığa Tahsin Cahit Çubukçu, muhasipliğe İhsan Koçak, kâtipliğe Nazım Göksu getirilirken Şevket Beysanoğlu, Cevdet Hayrullahoğlu, Reşat Ögel, Rıfat Erdinç ve Kamil Taygı da yeni yönetime aza olarak atanmışlardır.⁹³

CHP 1957 kongresini 6 Eylül'de yapmıştır. Nilgün sinema salonunda yapılan kongrede il başkanı Fevzi Kalfagil yıllık faaliyet raporunu okumuş ve akabinde partinin yetkilileri tarafından çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Hatiplerin yaptığı konuşmalarda basın kanunu, üniversitelerin özerkliği, hâkim teminatı, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu, ekonomi, diğer partilerle yapılan işbirliği ve rejim meselesi üzerinde durulmuştur. Konuşmalardan sonra idare heyeti seçimine geçilerek gizli oylamayla CHP il başkanlığına tekrar Fevzi Kalfagil seçilmiştir.⁹⁴

Hürriyet Partisi 1957 yılı il kongresini 9 Eylül'de yapmıştır. Hürriyet Partisi genel başkanı Feyzi Lütfü Karaosmanoğlu, CHP il başkanı ve DP'den birçok yetkilinin de katıldığı kongrede Demokrat Parti iktidarını eleştiren konuşmalar yapılmış ve akabinde yeni idare heyeti seçimi yapılarak kongre sona ermiştir.⁹⁵

1957 yılı Mart ayında Çermik Belediye Başkanı Muharrem Orhan ile birlikte iki meclis üyesi ve bir kâtip mülkiye müfettişlerinin belediyeye yaptıkları teftiş sırasında 18

⁸⁹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 03.06.1957, s.1. ; 14.06.1957, s.1. ; **Şark Postası Gazetesi**, 17.06.1957, s.1. ; 21.06.1957, s.1. ; **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 01.07.1957, s.1.

⁹⁰ **İleri Yurt Gazetesi**, 17.08.1957, s.1., 2

⁹¹ **Dicle Gazetesi**, 17.08.1957, s.1.

⁹² **Diyarbakır Gazetesi**, 19.08.1957, s.1.

⁹³ **İleri Yurt Gazetesi**, 03.09.1957, s.1.

⁹⁴ **Dicle Gazetesi**, 07.09.1957, s.1.

⁹⁵ **Dicle Gazetesi**, 10.09.1957, s.1.

ayrı maddede suç işledikleri tespit edilmiştir. Bu durum Diyarbakır valilik idare heyeti kararıyla bakanlığa bildirilmiş onay alındıktan sonra savcılık tarafından ilgili şahıslar adliyeye sevk edilmişlerdir. Görevlerine son verilen belediye başkanı ve diğerlerinin yerine yeni atamalar yapılmıştır. Bu kapsamda Çermik Belediye başkan vekilliğine il idare kurulu kararıyla İlçe muhasebe memuru Mehmet İzol tayin edilmiştir.⁹⁶ Ağustos ayında ise Çermik ilçesinden 51 kişi CHP'den istifa edip DP'ye katılmışlardır.⁹⁷

1.3.2. 1957 Milletvekili Genel Seçim Süreci ve Sonuçları

Demokrat Parti 5 Eylül 1957 yılında yaptığı toplantıda seçimlerin erkene alınması kararı alınmıştır. Bu kararın alınmasının sebepleri arasında memleketin iç ve dış siyasi gelişmeleri ve artan ekonomik sorunlar gerekçe olarak gösterilmiştir. Demokrat Partinin seçim kararı almasından sonra muhalefette bulunan üç parti seçime birlikte girme kararı almışlardır. Bu partiler CHP, HP ve CMP'dir.⁹⁸ Demokrat Partinin seçim kararı almasından sonra Diyarbakır'da siyasi hareketlilik artmaya başlamıştır. Genel seçimlerin yaklaşmasıyla birlikte özellikle muhalefet partilerinden Demokrat Partiye kitleler halinde geçişler görülmüştür. Bu bağlamda Bismil ilçesinde Ofsadi, Arpatepe, Arapkurt, Anlarcıyan, Seledon, Başköy, Dırık, Kerkezrikan, Hacıkan ve Apişte köylerinde 1500 kişi DP'ye geçmiştir. Lice'de Keres, Mişfik, Ninyos, Antak, Cinor, Zenger ve Ferdani köylerinden 2000 kişi, merkeze bağlı Hoşruni, Heren, Çersaklıyan ve Tembela köyleri de Hürriyet Partisinden istifa edip Demokrat Partiye geçmişlerdir. Hürriyet Partisinden istifaların esas nedeni seçimde CHP ile birlikte girecek olmasıdır. Eylül ayında Lice'de birçok vatandaş Hürriyet Partisinden istifa edip DP'ye geçmiştir.

1957 milletvekili genel seçimleri yaklaşmasıyla partilerin aday belirleme çalışmaları da hız kazanmıştır. Dönemin Diyarbakır belediye başkanı Sezai Demiray, Demokrat Parti listesinden milletvekili adaylığı için belediye başkanlıktan istifa etmiş ve seçim çalışmasına katılmıştır.⁹⁹ Sezai Demiray ile birlikte Diyarbakır'da DP listesinden aday olan diğer şahıslar şunlardır; Nuri Onur (eski belediye başkanı), Ekrem Tosunoğlu (Doktor), Cevdet Hayrulloğlu (Ziraat Mühendisi ve DP eski il başkanı),

⁹⁶ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 01.03.1957, s.1.

⁹⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 19.08.1957, s.1.

⁹⁸ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.237.

⁹⁹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 13.09.1957, s.1. ; 19.09.1957, s.1. ; 19.09.1957, s.1. ; 28.09.1957, s.1.

Ekrem Gldoğan (meslek erbabı), Mustafa Subaşı (Avukat), Ekrem Yardım (Memur), İhsan Kekin (İçki Fabrikasında Ustabaşı), Ymn stn (Silvan Belediye Başkanı), Esat Cemiloğlu (Çiftçi), Necat Cemiloğlu (Belediyede müdür), Sabahattin Savcı (Ziraat müdürü), Mcip zgr (Mütahit), Etem Olcay (Parti kurucularından), Azmi Erdoğan (Belediyede müdür), Emin Kaya (Esnaf Kooperatifi Başkanı), Cahit Çubukçu (Diyarbakır Gazetesi Sahibi), Abdullah Aydın (Vatandaş), Sırrı Fırat, kmil Tayşı (Eski vekil, Doktor), Fevzi Karakoç (Tanınmış vatandaş), Hasan Değer (Mütahit), Fikri Arığ (Eski vekil), Mehmet nal (Vekil) ve Halil Turgut isimli vatandaştan oluşmaktadır.¹⁰⁰ DP il başkanlığı, ilgili adaylar için aday deneme seçimi yaparak hangi adayın Diyarbakır'da daha çok oy alabileceğini belirlemiştir. DP aday yoklamasına göre Nuri Onur, Halil Turgut, Cahit Çubukçu, Sabahattin Savcı, Kamil Tayşı, şevket Beysanoğlu, Fikri Arığ, Sezai Demiray şeklinde bir sıralama oluşmuştur.¹⁰¹ Fakat denemede adaylığı kazanan şevket Beysanoğlu ve Sabahattin Savcı aday olarak gösterilmeyip onların yerine Mehmet nal ve Hüseyin lk aday olarak gösterilmiştir.¹⁰²

1957 Seçim sürecinde Diyarbakır'da Demokrat Parti tarafından aday gösterilmeyen birçok kişi DP'den istifa edip CHP'ye geçmişlerdir. CHP'ye yapılan geçişler zerine Diyarbakır CHP il başkanı Feyzi Kalfagil bir basın açıklaması yaparak CHP'ye katılanları şu şekilde açıklamıştır; 7 yıldan beri DP il idare heyeti azalığı yapan ve deneme adayı seçilmesine rağmen DP genel merkezi tarafından aday gösterilmeyen şevket Beysanoğlu, DP merkez ilçe başkanı Mehmet Demir ve azaları Mehmet Ali Eren, Abdulkadir Aslan, Abdurahman Yay, Belediye Meclis Azası şahin Kardeş ve bu şahsa bağlı olan Çullu, Kabi, Arap, Yenice, Çarıklı ve Fabrika köyleri semenidir. Kalfagil basın açıklamasının devamında DP'nin bu istifalarla zayıf bir duruma düştüğünü, DP'nin keyfi muamele yaptığının ve CHP'nin kazanma şansının %80'e çıktığının anlatmıştır.¹⁰³

1957 faaliyetleri çerçevesinde il seçim bürosu tarafından seçmen listeleri çıkartılmış ve seçmen kartları basılarak ilçelere gönderilmiştir. Yaklaşan seçimlerle birlikte partiler de ilçe ve köyleri dolaşarak propaganda yapmaya başlamışlardır.¹⁰⁴ Demokrat Parti, CHP ve Hürriyet Partisi Diyarbakır'da merkez ve ilçelerde birçok

¹⁰⁰ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 24.09.1957, s.1-2.

¹⁰¹ **İleri Yurt Gazetesi**, 05.10.1957, s.1.

¹⁰² **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 09.10.1957, s.1.

¹⁰³ **Gayret Gazetesi**, 09.10.1957, s.1.

¹⁰⁴ **Demokrat Yeni Yurt Gazetesi**, 18.10.1957, s.1.

miting düzenlemişlerdir. Bu mitinglerin seyrine baktığımızda Demokrat Parti mitinglerindeki konuşmacılar; Demokrat Parti iktidarının 7 yıllık süreçte yaptığı icraatları ve bundan sonra ülkenin ve şehrin kalkınması için yapmayı planladıkları vaatleri anlatırken muhalefet partileri olan CHP ve Hürriyet Partisi ise konuşmalarında DP iktidarının icraatlarını eleştirmişlerdir.

1957 seçimleri sürecinde Hürriyet Partisinin Diyarbakır'da miting yapmada daha gayretli olduğu görülmektedir. Hürriyet Partisi ilk mitingini 13 Ekim Pazar günü yapmıştır. Mitingde konuşan Hürriyet Partisi İl Başkanı Recai İskenderoğlu, DP iktidarında pahallılığın artık çekilmez bir duruma geldiğini, gidişatın iyi olmadığını bütün baskılara rağmen milletin Demokrat Partiyi yıkacağını söylemiştir.¹⁰⁵ Hürriyet Partisi ayrıca ilçelerde ve köylerde de mitingler yapmıştır örneğin 15 Ekim'de Lice'de bir miting gerçekleştirerek büyük bir kitleyi toplamayı başarmıştır.¹⁰⁶ Hürriyet Partisi, Lice'deki mitingden sonra Silvan'da da bir miting gerçekleştirmiştir. Silvan'daki mitingde DP eski milletvekillerinden olan ve sonradan DP'den istifa ederek Hürriyet Partisini kuran Mustafa Ekici ve Yusuf Azizoğlu da birer konuşma yaparak Hürriyet Partisinin milletin gönlünde yer edindiğini, 57 il ve ilçede aynı teveccühü gördüğünü anlatmışlardır.¹⁰⁷ Hürriyet Partisi bazı günlerde iki miting gerçekleştirerek seçim propagandasına hızlı bir şekilde devam etmiştir.¹⁰⁸ Aday yoklaması konusunda Hürriyet Partisi de Demokrat Parti gibi Diyarbakır'da aday yoklaması yaparak milletvekili adaylarını belirlemiştir. Hürriyet Partisinin Diyarbakır milletvekili adayları Mustafa Ekici (Eski vekil), Yusuf Azizoğlu (Eski vekil), Recai İskenderoğlu (Avukat), Selahattin Cizrelioğlu (Hukuk doktoru), Mehmet Dünder (Lice Belediye Başkanı), Muharrem Orhan (Çermik eski belediye başkanı), Mehmet Altunkaya (Çiftçi) şeklinde sıralanmıştır.¹⁰⁹

Cumhuriyet Halk Partisinin seçim çalışmaları diğer partilere nazaran biraz daha sönük geçtiğini söylemek mümkündür. Demokrat Parti ve Hürriyet Partisinde genel başkan veya eski vekil seviyesinde toplantılara ve mitinglere katılım sağlanırken CHP'de ise katılım il başkanı seviyesinde olmuştur. CHP genel başkanı İsmet İnönü'nün seçim çalışmaları çerçevesinde Diyarbakır'a gelmesi için partililer tarafında

¹⁰⁵ **Gayret Gazetesi**, 14.10.1957, s.1.

¹⁰⁶ **Gayret Gazetesi**, 16.10.1957, s.1.

¹⁰⁷ **Gayret Gazetesi**, 17.10.1957, s.1.

¹⁰⁸ **Gayret Gazetesi**, 15.10.1957, s.1.

¹⁰⁹ **İleri Yurt Gazetesi**, 01.10.1957, s.1.

689 telgraf çekilmiş ama İsmet İnönü Diyarbakır'a gelmemiştir.¹¹⁰ Yine CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in geleceği söylenmesine rağmen o haber de gerçekleşmemiştir. CHP ilk mitingini Ergani'de yapmıştır. Yaklaşık 2 bin kişinin katıldığı mitingde konuşmacı olarak CHP milletvekili adayları Av. Hilmi Gündoğan, Av. Muhittin Çağın, Halil Hoca ve Gündüz Çağın, iktidarı eleştiren konuşmalar yapmışlardır.¹¹¹ Ergani mitinginin ardından 20 Ekim Pazar günü yoğun katılımlı ikinci bir miting düzenlemiştir. CHP il başkanı Feyzi Kalfagil, Av. Muhittin Çağın ve oğlu Gündüz Çağın, mitingde birer konuşma yaparak DP iktidarını eleştirmişlerdir.¹¹² CHP bir sonraki mitingini 22 Ekim salı günü belediye şehir garajının önünde yapmıştır. Mitingde konuşan Av. Turgut Artuç DP'nin ekonomi politikasının tüccarları acıklı bir durumu düşürdüğünü ve Diyarbakır belediyesinin de partizan bir belediyecilik yaptığına anlatmıştır.¹¹³ CHP'nin Diyarbakır milletvekilleri adayları Feyzi Kalfagil (Eski CHP Vekili), Şeref Uluğ (Eski CHP Vekili), Vefik Pirinçioğlu (Eski CHP il Başkanı), Hilmi Gündoğan (Avukat), Nezir Atçı (Tüccar), Hayder Işık (Çiftçi), Şehmus Aslan (Çiftçi) ve Muhittin Çağın (Avukat) olarak şeklinde belirlenmiştir.¹¹⁴

Cumhuriyetçi Millet Partisi ise seçim sürecinde çok fazla varlık göstermemesine rağmen 23 Ekim'de Diyarbakır'da iki miting tertipleyerek seçim çalışmalarını tamamlamıştır.¹¹⁵ CMP'nin Diyarbakır'daki adayları Abdüsettar Hayati Avşar (Ümmid Gazetesi Sahibi), Mehmet Gökkuşlagöl (Tüccar), Yusuf Güran (Tüccar çiftçi), Mesut Gürel (Makine teknikeri), Hakkı Erder (Mütahit-tüccar), Selim Koca (Muhasebeci), Mehmet Noyna (Mütahit), Halil Yağdı (Mütahit) şeklinde sıralanmaktadır.¹¹⁶ Bu tarihlerde CMP'nin genel başkanı olan Osman Bölükbaşı TBMM'de Kırşehir ile ilgili kanunun görüşülmesi esnasında Meclise hakaret ettiği gerekçesiyle ilk önce dokunulmazlığı kaldırılmış ve ardından tutuklanarak cezaevine konulmuştur. Bundan dolayı seçim sürecini cezaevinde geçirmiştir.¹¹⁷

Demokrat Partinin bir iktidar partisi olması bakan, başbakan, cumhurbaşkanı düzeyinde bir temsil gücüne sahip olması onu diğer partilere oranla daha avantajlı

¹¹⁰ **Gayret Gazetesi**, 16.10.1957, s.1.

¹¹¹ **Demokrat Şark Gazetesi**, 11.10.1957.s1

¹¹² **Gayret Gazetesi**, 21.10.1957, s.1.

¹¹³ **Gayret Gazetesi**, 23.10.1957, s.1.

¹¹⁴ **İleri Yurt Gazetesi**, 27.09.1957, s.1.

¹¹⁵ **Gayret Gazetesi**, 23.10.1957, s.1.

¹¹⁶ **Ümmid Gazetesi**, 03.10.1957, s.1.

¹¹⁷ Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu" **Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.4, (2009), s.129; **Ümmid Gazetesi**, 01.11.1957, s.1.

konuma getirmiştir. Seçim yaklaştıkça bakan ve cumhurbaşkanı düzeyinde Diyarbakır'a yapılan ziyaretler vesilesiyle açık hava toplantıları yapan Demokrat Parti seçim propagandasını daha geniş katımlı ve daha etkili yapmıştır.¹¹⁸ Demokrat Partinin seçim çalışmaları kapsamında 11 Ekim'de İçişleri Bakanı Namık Gedik Diyarbakır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Gedik, halk toplantısında yaptığı konuşmasında DP iktidarı dönemindeki icraatları anlatarak seçimi DP'nin kazanacağını vurgulamıştır. İçişleri Bakanından sonra 17 Ekim'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve yanında Devlet Bakanı Celal Yardımcı ile birlikte Diyarbakır'a gelerek seçim propagandası çerçevesinde bir açık hava toplantısı tertiplemişlerdir.¹¹⁹ Demokrat Parti yaklaşan seçimle birlikte DP il teşkilatında bir basın bürosu da kurulmuştur.¹²⁰ Demokrat Partiden ayrılıp Hür (Hürriyet) Partiyi kuran Mustafa Ekici ve Yusuf Azizoğlu Diyarbakır'da köy köy dolaşarak Hür Partiye oy kazandırmaya çalışmışlardır ama bunun karşısında DP il seçim çalışmalarının başına getirilen Nuri Onur da Diyarbakır'da seçimi Demokrat Partinin kazanması için çok ciddi bir çalışma yürütmüştür.¹²¹

1957 milletvekili genel seçimleri için yapılan yoğun parti çalışmaları neticelenmiş ve 27 Ekim 1957 yılında Türkiye genel seçimleri gerçekleşmiştir. 1957 seçimleri Demokrat Partinin oy kaybettiği CHP'nin ise önceki seçime oranla nispeten oylarına arttırdığı bir seçim olmuştur. 1957 genel seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti %10.72 oy kaybederek meclise 424 milletvekili kazandırmış ve 46 ilde seçimi birinci parti olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi ise %5,71 oylarını artırarak Türkiye genelinde 178 milletvekili çıkarmayı başarmıştır.¹²² Diğer partilere baktığımızda CHP 20 ilde 171 milletvekili, Hürriyet Partisi 4 milletvekili, CMP ise 4 il'de seçimi kazanmıştır.¹²³ CMP'nin hapisteki genel başkanı Osman Bölükbaşı Kırşehir'den milletvekili seçilmiştir.¹²⁴ 1957 genel seçimlerini tüm Türkiye olduğu gibi Diyarbakır da Demokrat Parti kazanmıştır. Demokrat Parti diğer muhalefet partilerine yaklaşık 20

¹¹⁸ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hem 1954 seçimlerinde hem de 1957 seçimlerinde Demokrat Parti adına seçim kampanyasına katılması muhalefet tarafından tarafsızlığı hiçe saydığı gerekçesiyle ciddi anlamda eleştirilmiştir. [Emine Açııcı, "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.106.]

¹¹⁹ **Gayret Gazetesi**, 18.10.1957, s.1.

¹²⁰ **Dicle Gazetesi**, 18.09.1957, s.1.

¹²¹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 29.10.1957, s.1.

¹²² Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011 s.237. ; **Demokrat Kale Gazetesi**, 30.10.1957, s.1.

¹²³ **Gayret Gazetesi**, 30.10.1957, s.1.

¹²⁴ **Ümmid Gazetesi**, 02.11.1957, s.1.

bin oy fark atarak Diyarbakır'da birinci parti olmuştur.¹²⁵ Seçimlerde Demokrat Parti Diyarbakır'da 9 milletvekili çıkararak meclise göndermiştir.¹²⁶ Seçimin iddialı partilerinden Hürriyet partisinin çok düşük bir oy alması büyük şaşkınlık yaratmıştır.¹²⁷ Türkiye genelinde %3,8 oy alan Hürriyet partisi buna rağmen Diyarbakır'da Demokrat Partiyi zorlayarak oyların % 20,3'nü almayı başarmıştır.¹²⁸ Seçimlerin Demokrat Parti lehine sonuçlanmasından sonra Diyarbakır'daki seçimlere muhalefet partileri itiraz etmişlerdir. İl seçim kuruluna yapılan itirazda seçim kütüklerinin yanlış ve eksik hazırlandığını bundan dolayı sadece merkezden 35 bin kişinin oy kullanmadığını, birçok kişinin mükerrer oy kullandığını, seçim kütükleriyle sandık başkanlarındaki listelerin birbirine uymadığını gerekçe göstermişlerdir. İl seçim kurulu yaptığı toplantı sonucunda 4 karşı 7 oyla itirazı yerinde bulmuş ve neticeyi yüksek seçim kuruluna bildirmiştir.¹²⁹

Seçimden sonra Diyarbakır'da seçilen milletvekilleri meclise gitmiş yeminlerini ederek resmen milletvekili olmuşlardır. Yeminin ardından meclis başkanı cumhurbaşkanı seçimi gerçekleştirmişlerdir. TBMM'deki Celal Bayar tekrar cumhurbaşkanı seçilirken Refik Koraltan da meclis başkanı seçilmiştir.¹³⁰ Cumhurbaşkanının seçilmesiyle bütün yurttaki gibi Diyarbakır'da da top atışı yapılarak yeni seçilen cumhurbaşkanı selamlanmışır.¹³¹ Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildikten sonra yeni kabineyi kurma görevini tekrar Adnan Menderes'e vermiştir. Bu vesileyle 1957 seçimleri Adnan Menderes'i tekrar başbakan seçmiştir.¹³²

1.4. 1957-1960 DÖNEMİ SİYASİ HAYAT

1.4.1. 1957-1960 Dönemi Siyasi Parti Faaliyetleri ve Kongreler

1957 seçimlerinden sonra Demokrat Parti tüm Türkiye'de olduğu gibi Diyarbakır'da teşkilatlanmasını geliştirmeye devam etmiştir. Demokrat Parti Diyarbakır'da iyi bir teşkilat yapısı oluşturmak amacıyla Diyarbakır Genç Demokratlar

¹²⁵ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 28.10.1957, s.1.

¹²⁶ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 01.11.1957, s.1.

¹²⁷ **Gayret Gazetesi**, 30.10.1957, s.1.

¹²⁸ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.19.

¹²⁹ **Gayret Gazetesi**, 31.10.1957, s.1.

¹³⁰ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 02.11.1957, s.1.

¹³¹ **Gayret Gazetesi**, 02.11.1957, s.1.

¹³² **Demokrat Kale Gazetesi**, 04.11.1957, s.1.

Teşkilatını kurmuştur. Bu sayede halka daha çok hizmet götürülmesi, yapılacak olan işlerin daha hızlı yürümesi ve parti teşkilatı programlarının tam olarak hayata geçirilmesi amaçlanmıştır.¹³³

Demokrat Parti 1958 yılının son aylarında köy, semt ve ilçe kongrelerine başlamıştır. Eylül ayına kadar bütün köy ve semt ocak kongrelerini bitiren Demokrat Parti, Eylül ve Ekim aylarında Çermik, Çınar, Bismil, Lice, Kulp, Silvan, Ergani, Hani, Hazro, Dicle ilçe kongrelerini tamamlamıştır. 13 Ekim’de ise Sait İsmailoğlu’nun ilçe idare kurulu başkanı seçildiği Merkez ilçe kongresini gerçekleştirerek 1958 yılı kongre sürecini bitirmiştir.¹³⁴

Cumhuriyet Halk Partisi 1958 yılı il ve ilçe kongrelerini yılın ilk aylarında tamamladıktan sonra 16 Kasım 1958 tarihinde il kongresini gerçekleştirmiştir. Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri Kasım Gülek de katılmıştır.¹³⁵

Cumhuriyetçi Millet Partisi ise seçimlerden sonra mali anlamda ciddi sıkıntıya girmiştir. Bu ekonomik sıkıntılarının yanında CMP genel merkezinin il teşkilatlarına danışmadan TKP ile birleşme kararı alması parti içinde genel merkeze karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Parti içindeki bu tür sıkıntıların devam etmesi neticesinde CMP Diyarbakır il yönetimi Aralık 1958 tarihinde bir basın toplantısı yaparak bütün il idare heyeti olarak topluca istifaya çağırıldığını açıklamıştır. Böylece Diyarbakır CMP İl Teşkilatı çökmüştür.¹³⁶ Diyarbakır’da kendini fesheden sadece CMP olmamıştır. 1957 seçimlerine iddialı giren ama sonrasında kendini toparlayamayan Hürriyet Partisi 24 Kasım 1958 tarihinde olağanüstü kongreye giderek kendini feshetmiş ve CHP’ye katılma kararı almıştır.¹³⁷ Türk siyasal yaşamında 2 yıl 11 ay 5 gün süre var olan Hürriyet Partisinin bu kararından kısa bir süre sonra Diyarbakır il örgütü de kendini feshetmiş üyeleri de topluca CHP’ye geçmiştir.¹³⁸

1958 yılı Ağustos ile Eylül aylarında CHP ve Hürriyet Partisinden kitleler halinde Demokrat Partiye geçişlerin yaşandığı gazete haberlerine yansımıştır.¹³⁹ Ekim

¹³³ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 02.07.1958, s.1.

¹³⁴ **Gayret Gazetesi**, 18.09.1958, s.1. ; 27.09.1958, s.1. ; **Demokrat Şark Gazetesi**, 29.09.1958, s.1. ; 02.10.1958, s.1. ; 10.10.1958, s.1. ; **Diyarbakır Gazetesi**, 20.09.1958, s.1. ; **Dicle Gazetesi**, 13.10.1958, s.1. ; **Gayret Gazetesi**, 15.10.1958, s.1. ; **Demokrat Şark Gazetesi**, 29.09.1958, s.1.

¹³⁵ **Gayret Gazetesi**, 18.11.1958, s.1.

¹³⁶ **Gayret Gazetesi**, 22.12.1958, s.1.

¹³⁷ Diren Çakmak “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958), **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, (Kış 2008), s.156.

¹³⁸ **Gayret Gazetesi**, 26.12.1958, s.1.

¹³⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 09.09.1958, s.1.

ayında CHP Derviş Hasan Köyü Ocağı idare heyeti ve Hürriyet Partisi Dicle ocak başkanı partilerinden istifa ederek Demokrat Partiye katılmışlardır.¹⁴⁰ Kasım ayında Hürriyet Partisi Hazro Çarşı Mahallesi Ocağı 49 üyesiyle birlikte partilerinden istifa ederek DP'ye geçmişlerdir.¹⁴¹ Halkın muhalefet partilerinden istifa edip Demokrat Partiye geçme isteklerini bildiren dilekçe 06.12.1958 tarihinde Demokrat Şark Gazetesine şu şekilde yansımıştır;

“DP İLÇE İDARE KURULU BAŞKANLIĞINA/DİYARBAKIR

CHP'den 1949 yılından beri kayıtlıyım. Demokrat Partisinin memleketimizdeki nurlu ve başarılı çalışmalarını gördükçe bu teşkilata katılmak için can atıyoruz. DP'nin azimli çalışmalarına (32) akrabamla birlikte kayıt edilmemizi ve delaletlerinizi saygıyla arz eder. Hürmetle ellerinizden öperim.

Adres merkeze bağla Abbas Kartal Tepe köyünde 32 akrabam adlarına İbrahim Perk, Şatan Güner . Esamiler... Aslı gibidir.”¹⁴²

Muhalefet partilerinden toplu istifalar 1959 yılında da devam etmiştir. Muhalefet partilerindeki huzursuzluklar ve bazı partilerin birleşme girişimleri kendi tabanlarında ciddi tepkilere neden olmuş bu nedenle de Diyarbakır'da birçok köy ve kazada halk kitleler halinde partilerinden istifa ederek Demokrat Parti saflarına katılmışlardır. 1959 Ocak ayında Çermik Merkez dâhil olmak üzere Alhas, Doğan, Nişani, Tema ve Bisiln köylerinde toplam 3336 kişi, Hazro ve bağlı köylerinden ise 936 kişi Cumhuriyet Halk Partisi ve Hürriyet Partisinden istifa ederek Demokrat Partiye geçmişlerdir.¹⁴³

Kıbrıs meselesi 1950'li yıllarda Türkiye gündeminin ilk maddelerinden birini oluşturmuştur. İngiltere'nin destek verdiği Yunanistan ile Türkiye Kıbrıs meselesinden dolayı gergin bir döneme girmişlerdir.¹⁴⁴ Bu gergin ortamda Türkiye'nin birçok şehrinde Kıbrıs Türkleri lehinde protesto mitingleri tertiplenmiş ve halk Kıbrıs halkının yanında olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kıbrıs meselesi Diyarbakır halkının da öncelikli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Bu meselenin harareti olduğu 1958 yılında Diyarbakır'da bir Kıbrıs mitingi düzenlenmiştir.¹⁴⁵ Mitinge katılan binlerce

¹⁴⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.10.1958, s.1. ;13.10.1958, s.1.

¹⁴¹ **Demokrat Şark Gazetesi**, 14.11.1958, s.1.

¹⁴² **Demokrat Şark Gazetesi**, 16.12.1958, s.1.

¹⁴³ **Demokrat Şark**, 16.01.1959, s.1. ; 19.01.1959, s.1.

¹⁴⁴ Emine Açıcı, “1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.101-102.

¹⁴⁵ Ömer Tansel, “Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2010), s.179.

Diyarbakırlı Kıbrıs halkının yanında olduğunu göstermiş ve o dönemde miting alanlarında en çok dillendirilen “ya taksim ya ölüm” sloganı bütün Diyarbakırlılar tarafından haykırılmıştır.¹⁴⁶

Demokrat Parti 1959 yılında Vatan Cephesi adı altında Diyarbakır’da birçok ocak açmıştır. Vatan Cephesi Demokrat Partinin muhalefete karşı partiye katılım sayısını artırmak gayesiyle kurulmuştur.¹⁴⁷ Vatan Cephesine katılanların isimleri devlet radyolarında yayınlanarak bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.¹⁴⁸ Diyarbakır’da 1959 Ocak ayında DP Sümer Vatan Ocağı, Nisan ayında Arap Yenice Vatan Ocağı, Mayıs ayında Çınar Hasköy Ocağı, Temmuz ayında Menderes Semt Ocağı, Lice ve Hani ocakları, Ekim ayında İstasyon Bağlar Vatan Cephesi Semt Ocağı, Abdaldede Vatan Cephesi Sebat Ocağı, Şeref Çavuş Işık Vatan Cephesi Semt Ocağı, Kurşunlu Camii ve Arap Şeyh Mahallesi Vatan Cephesi Semt Ocağı, Aralık ayında Savaş Semt Ocağı milletvekillerinin de katıldığı törenlerle açılmışlardır. Bağlar ve İstasyon Semt Ocaklarında ayrıca Kadın Kolları kurulmuştur. 1960 yılında semt ocaklarının yanında köy ocakları da açılmıştır. Şubat ayında dört tane köy ocağı açıldıktan sonraki tarihlerde merkeze bağlı Müslimeğik ve Zimeeyik Köylerinde de köy ocakları açılmıştır.¹⁴⁹

Demokrat Parti 1959 yılı il kongresi 19 Nisan tarihinde Dilan sinemasında gerçekleşmiştir. Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ile birlikte 9 milletvekilinin de katıldığı kongre 134 delegeyle toplanarak il yönetimi seçilmiştir. Seçim sonunda il başkanlığına Av. Turgut Artuç, ikinci başkanlığa İhsan Koç, muhasipliğe Kemal Yıldırım, kâtipliğe Necdet Hayalioğlu seçilmiştir.¹⁵⁰

31 Ağustos 1959 tarihinde Diyarbakır Belediye başkanı seçimi yapılmıştır. Demokrat Parti aday olarak Av. Recep Azizoğlu’nu göstermiş olmasına rağmen belediye meclis azaları arasında genel temayül tüccar İhsan Koçak’tan yana çıkınca Diyarbakır belediye başkanlığını DP’nin adayı değil Tüccar İhsan Koçak 18 oy farkla

¹⁴⁶ **Gökalp Gazetesi**, 07.07.1958, s.1.

¹⁴⁷ Emine Açııcı, “1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2009), s.110-111.

¹⁴⁸ Esra İşler Keloğlu, “Demokrat Partinin Halkla İlişkiler Üzerine Bir İnceleme” **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.24 (Kış-Bahar 2007), s.1.25.

¹⁴⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 20.01.1959, s.1. ; **Demokrat Şark**, 27.01.1959, s.1. ; **Diyarbakır Gazetesi**, 03.05.1959, s.1. ; **Sesleniş Gazetesi**, 12.10.1959, s.1. ; 21.10.1959, s.1. ; **Diyarbakır Gazetesi**, 20.10.1959, s.1. ; 28.10.1959, s.1. ; 08.18.1959, s.1. ; 18.02.1960, s.1. ; 19.02.1960, s.1. ; **Demokrat Kale**, 02.02.1959,s.1.

¹⁵⁰ **Sesleniş Gazetesi**, 20.04.1959, s.1. ; **Diyarbakır Gazetesi**, 20.04.1959, s.1. ; **Demokrat Şark**, 21.04.1959, s.1.

kazanmıştır.¹⁵¹ Seçimden bir gün sonra Demokrat Parti merkez ilçe yönetimi feshedilmiştir. Yeni idare heyeti aynı güne belirlenerek Dr. Ekrem Tosunoğlu yeni merkez ilçe başkanlığına getirilmiştir.¹⁵² Kasım ayında ise DP İl idare Kurulu feshedilerek Ahmet Cevdet Hayrulloğlu başkanlığında yeni bir il idare heyeti kurulmuştur.¹⁵³ 1960 yılı Ocak ayında ise DP Bismil ilçe idare heyeti feshedilmiş ve yerine Selahattin Özgören başkanlığında yeni bir idare heyete kurulmuştur.¹⁵⁴

1960 Şubat ayında Diyarbakır'ın Şilbe ve Serap Güzeli Köylerinde DP Ocakları açılmıştır. DP ilçe idare heyeti başkanı Dr. Ekrem Tosunoğlu ve beraberindeki heyetin katıldığı açılış törenine ocakların idare kurulu seçimi de yapılmıştır.¹⁵⁵ Demokrat Parti Diyarbakır il başkanı Cevdet Hayrulloğlu 11 Mart 1960 tarihinde yaptığı basın toplantısında Çınar Belediye başkan seçimlerine DP'nin kazandığını ve son bir ayda 1000'den fazla vatandaşın DP'ye geçtiğini belirtmiştir.¹⁵⁶

1960 yılı Türkiye için bir dönüm noktası olan 27 Mayıs darbesinin yaşandığı yıl olmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu yönetime el koymuş başta cumhurbaşkanı olmak üzere başbakan, bakanlar ve birçok milletvekili tutuklanmıştır. 27 Mayıs darbesinin Diyarbakır'a bakan yönünde ise 27 Mayıs günü Diyarbakır'daki basın mensupları emniyete çağrılarak bazı yasaklar okutturulmuş ve okutturulan yasaklar için bütün gazetecilerin imzaları alınmıştır. At yarışları, sportif faaliyetler ve barlar hariç eğlence yerleri saat 21'e kadar açık kalmasına izin verilmiş ama içki içilmesi yasaklanmıştır. Diyarbakır'da ruhsatlı veya ruhsatsız herkesin silahlarını komutanlığa teslim etmeleri istenmiştir.¹⁵⁷

1 Haziran günü Diyarbakır'da ordunun yönetime el koymasını destekleyen bir miting düzenlenmiş aynı günün gecesinde ise fener alayı şenlikleri yapılmıştır. Diyarbakır askeri valiliğine Tuğgeneral Cavid Yenicioğlu, belediye başkanlığına ise vali muavini Zekeriya Çelikkilekli getirilmiştir. Yapılan bu atamadan kısa bir süre sonra bütün illere mülki valiler tayin olunmuştur. Bu bağlamda Diyarbakır'a da mülkiyeli bir vali olan Niyazi Akı tayin edilmiştir. 13 Haziran'da Diyarbakır'a gelen Niyazi Akı'ya valilik vazifesiyle birlikte belediye başkanlığı görevi de verilmiştir. Bu gelişmelerin

¹⁵¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 02.09.1959, s.1.

¹⁵² **Diyarbakır Gazetesi**, 01.09.1959, s.1.

¹⁵³ **Diyarbakır Gazetesi**, 06.11.1959, s.1.

¹⁵⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 04.01.1960, s.1.

¹⁵⁵ **Sesleniş Gazetesi**, 08.02.1960, s.1.

¹⁵⁶ **Dicle Gazetesi**, 12.03.1960, s.1.

¹⁵⁷ **Sesleniş Gazetesi**, 28.05.1960, s.1. ; 29.05.1960, s.1. ; **Dicle Gazetesi**, 31.05.1960, s.1.

neticesinde tüm Türkiye’de olduğu gibi Diyarbakır’da da Demokrat Parti iktidarı dönemi 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona ermiştir.¹⁵⁸

1.4.2. 1950-1960 Dönemi Siyasilerin Ziyaretleri

Demokrat Parti döneminde hem milletvekilleri hem de valilik nezdinde birçok defa Ankara’ya Diyarbakır’ın sıkıntılarını aktarmak ve çözüm yolları bulmak amacıyla heyetler şeklinde çeşitli ziyaretler tertip edilmiştir. Bu ziyaretlerde başbakan dâhil olmak üzere ilgili bakanlık ve genel müdürlüklerde temaslar gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretler çerçevesinde yerel basına yansıyan ilk seyahat Diyarbakır milletvekillerinin heyet olarak başbakanı ziyaretleridir. 1955 yılı Mayıs ayında Diyarbakır milletvekilleri bir heyet halinde Başbakan Adnan Menderes’i ziyaret edip Diyarbakır’la ilgili sorunları dile getirmişlerdir. Bu görüşmede Diyarbakır elektriğinin ıslah edilmesi, bir yüksekokul ve bir radyo istasyonunun kurulması konularında başbakandan söz alınmıştır.¹⁵⁹ Bu yönde ikinci bir ziyaret 1956 Haziran ayında dönemin Diyarbakır valisi Fahrettin Akkutlu tarafından yapılmıştır. Akkutlu da Ankara’ya gitmiş ve başbakan Adnan Menderes ile iki kere görüşmüştür. Bu görüşmelerde yine Diyarbakır’ın kalkınması için önemli konular karara bağlanmış ve birçok alanda projelerin hayata geçirilmesi için para yardımları yapılmıştır. Bu görüşmeyle ilgili bir gazetenin haberine göre; belediye işleri ile ilgili olarak Hamravat suyunun kaynağı olan Gözeli’den şehre yeni borularla su getirilmesi için 6 milyon, kanalizasyon çalışmaları için 4,5 milyon, Yenişehir’de yapılp üstü açık kalan kanalizasyonun kapatılması için 320 bin, elektrik santral şebekesinin inşası ve ıslahı için 2 milyon lira tahsis edildiği belirtilmiştir. Bunun dışında Valilik özel idaresi tarafından yapılacak işler için de büyük ödenek yapılmıştır. Köy okulları için 750 bin Dıbnı ve Kober Köprüleri için 100 bin, lise binasının genişletilmesi için 475 bin, kız öğretmen okulu için 359 bin, Çermik Kaplıca Oteli ikinci katının yapımı için 250 bin, köy okullarının ikmalî inşaatları için 500 bin, Verem Hastanesi için 950 bin lira tahsis edilmiştir. Haberin devamında Diyarbakır’da şeker fabrikasının kurulmasının kararlaştırıldığını, bu fabrikanın gayesinin yıllardan beri süne haşeresinden dolayı sıkıntı yaşayan çiftçilerin buğday ve arpa ekiminden ziyade pancar tarımını yapmaya teşvik edilmesi olduğunu, Sümerbank Diyarbakır Şayak Fabrikasının genişletilerek her türlü yünlü kumaş imal edecek bir hale getirilmesi kararlaştırıldığını, Diyarbakır

¹⁵⁸ **Dicle Gazetesi**, 02.06.1960, s.1.; **Sesleniş Gazetesi**, 31.05.1960, s.1.; 09.06.1960, s.1.; 14.06.1960, s.1.

¹⁵⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.05.1955, s.1.

Numune Hastanesinin yanında ek bir bina, 20 kişilik bir Hemşire Okulu ve Silvan'da bir tütün deposunun inşa edilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Yapılan bu yardımlardan dolayı halk büyük memnuniyet duymuş ve bunu ifade sadedinde hem bireysel hem de dernekler bünyesinde Başbakan Adnan Menderes'e teşekkür telgrafları göndermiştir.¹⁶⁰

Ankara'ya yapılan ziyaretlerin bir diğeri Demokrat Partinin ikinci döneminde denk gelmektedir. 1958 Nisan ayında Diyarbakır valisi Şevket Özanalp, Diyarbakır'ın ihtiyaçları ve bir takım problemlerin çözümü için Ankara'ya giderek on gün kalmıştır. Diyarbakır'a dönüşünde yerel gazetecilere bir mülakat vererek Ankara temasları hakkında özet olarak şu bilgiler vermiştir. Özanalp; Ankara'da Cumhurbaşkanıyla görüştüğünü, daha sonra bölge vekilleriyle beraber Başbakanı ziyaret ettiklerini, bu ziyaret sırasında Diyarbakır'ın artan nüfusuna bağlı olarak 8 bin kilovatlık bir elektrik enerjisini Etibank üzerinden temin edilmesi konusunda söz alındığını, şehrin içme suyu çalışmaları için 3 milyon liranın belediyeye tahsil edilmesinin sağlandığını, kanalizasyon çalışmaları için belediyeye 6 milyon lira tahsis edilmesine karar verildiğini, imar işleri için en kısa sürede tetkiklere başlanacağını, yeni bir fabrikanın kurulmasının vaat edildiğini, İçişleri Bakanıyla görüşüldüğünü dört ilçe için kaymakam, polis ve jandarma kadrosu tahsisi için söz alındığını, Bayındırlık bakanıyla görüşüldüğünü, il ve ilçe yollarının tamiri ve köy yollarının yapılması konusunda söz alındığını, Eğitim bakanıyla görüşüldüğünü ilkokullar için 800 bin lira, öğretmen kadrolarının doldurulması için söz alındığını, Sağlık bakanından personel ve hastane ihtiyacının giderilmesi konusunda söz alındığını, Ticaret bakanından şehre daha fazla otomobil, kamyon lastiği ve demir verilmesi, belediyeye kamyon tahsisi, kuzu etinin 6 liradan satılmasına imkân verilmesini, sümerbankın şehre daha fazla yünlü ve pamuklu kumaş tahsis edilmesinin sağlanması konusunda söz alındığını, Ulaştırma bakanından Güney Ekspresinin birinci mevki yataklı vagon bulundurması, Diyarbakır'a dört motorlu viskavat uçakların sefer yapmaları ve sivil havayolları müdürlüğü için bir bina yapılması konusunda söz alındığını belirtmiştir.¹⁶¹

Demokrat Parti iktidarı döneminde Diyarbakır'dan Ankara'ya çeşitli temaslarda bulunmak için ziyaretler yapıldığı gibi Ankara'dan da Diyarbakır'a belirli tarihlerde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde de çeşitli ziyaretler yapılmıştır. Bu

¹⁶⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 27.06.1956, s.1. ; 28.06.1956, s.1. ; 04.07.1956, s.1.

¹⁶¹ **Demokrat Kale Gazetesi**, 18.04.1958, s.1.

ziyaretlerin mahiyeti açılış ve inceleme gezileri olmakla birlikte doğu ve güneydoğu turları çerçevesinde yapılan ziyaretlerden de oluşmaktadır. Diyarbakır'a yapılan seyahatlerde genelde valilik, kolordu ve belediye ziyaret edilmiş, bakan düzeyinde yapılan gezilerde ise il, ilçelerde açılışlar ve bakanlığı ilgilendiren tahkikatları yapılmıştır. 1953 yılı içinde gerçekleştirilen ziyaretler kapsamında Ağustos ayında İçişleri Bakanı Ethem Menderes, Diyarbakır'a gelerek bazı ilçelerde incelemelerde bulunmuş ve akabinde güneydoğudaki birçok il'in valisiyle vilayet makamında toplantı yapmıştır. 24 Ekim'de Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin, Diyarbakır'ı ziyaretinde iş adamlarıyla bir takım görüşmeler yapmıştır. İş adamları bu görüşmelerde Diyarbakır'a bir telefon şebekesinin kurulması, Diyarbakır-Ankara-İstanbul arasında motorlu tren tahsis edilmesi ve demir-çelikte indirim yapılması talebinde bulunmuşlardır.¹⁶²

1954 yılı içinde yapılan ziyaretler kapsamında 27 Eylül tarihinde Başbakan Adnan Menderes, yurtiçi gezileri çerçevesinde bakan ve vekillerden oluşan kalabalık bir heyetle Diyarbakır'a gelmiştir. Menderes, valilik ziyaretinden sonra belediye başkanlığı, kolordu ve adliye'yi ziyaret etmiş ve akabinde eski belediyenin önünde halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Menderes, konuşmasında zirai anlamda Diyarbakır'daki sıkıntılara hükümet olarak destek vereceklerini, sanayi ve ziraat sistemleri konusunda çalışma yaptıklarını bu çerçevede Dicle ve benzeri sulardan istifade etmek üzere tetkikler yaptıklarını, Diyarbakır'da kurulacak olan bir çimento fabrikasının ihalesinin yapıldığını ve bir ay sonra fabrikanın temellerinin atılacağını söylemiştir. Bu konuşmadan sonra Başbakan beraberindeki heyetle birlikte Turistik Palas'ta onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Başbakan yemekten sonra Valiliğe geçerek Mardin ve Urfa heyetleriyle görüşmüş ve akabinde Elazığ'a gitmek üzere Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁶³ Ekim ayında Diyarbakır'a yapılan bir başka ziyaret de İçişleri Bakanı tarafından gerçekleştirilmiştir. İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik, 21 Ekim'de yaptığı ziyarette çeşitli temaslarda bulunduktan sonra aynı gün Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁶⁴ Bakanlar dışında bölge vekilleri de belirli zamanlarda Diyarbakır'da ihtiyaç olan konuları tespit amaçlı bazı geziler tertip etmişlerdir. Bu bağlamda 1954 Ekim ayında Diyarbakır

¹⁶² **Diyarbakır Gazetesi**, 06.08.1953, s., 124.10.1953, s.1.

¹⁶³ **Diyarbakır Gazetesi**, 27.09.1954, s.1.

¹⁶⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.10.1954, s.1.

milletvekillerinin Çermik ve Çüngüş gezileri olmuştur. Bu gezilerde halkın ihtiyaçları tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁵

13 Şubat 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan'a gitmek üzereyken Diyarbakır'a uğramıştır. 30 kişilik bir heyetle Diyarbakır'da Valilik ve Belediye Başkanlığını ziyaret eden Cumhurbaşkanı daha sonra Turistik Palas'ta onuruna verilen yemeğe katılmış ve akabinde halka hitap ederek Diyarbakır'a gelmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Celal Bayar'dan bir ay sonra Mart ayında Sağlık Bakanı Behçet Uz, Diyarbakır'a gelerek sağlık merkezleri ve dispanserlerde incelemeler yapmış ve verem savaşıyla mücadele konusunda eksikleri tamamlayacağı sözünü vermiştir. Haziran ayında İçişleri ve Gümrük Bakanları bazı incelemelerde bulunmak üzere çıktıkları Doğu illeri gezileri sırasında Diyarbakır'a da gelmişlerdir. Belediye başkanı tarafından Gazi Köşkünde kendilerine bir yemek merasimi tertip edilmiştir. Temmuz 1955'te Milli Savunma Bakanı önce Elazığ'a oradan da Diyarbakır'a gelmiştir. Vali ve Belediye Başkanı tarafından karşılanan Milli Savunma Bakanı, Valilik ve Kolorduyu ziyaretinden sonra Ankara'ya dönmüştür. 18 Eylül 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İran'a gitmek üzere Diyarbakır'a ikinci kez gelmiş bir gün istirahat ettikten sonra yanında dışişleri bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve beraberindeki heyetle birlikte uçakla İran'a hareket etmiştir. 21 Ekim 1955'te İçişleri Bakanı Ethem Menderes Diyarbakır'a gelerek Lice, Hazro ve Kulp'ta bir takım incelemelerde bulunmuştur.¹⁶⁶

1956 yılının Ekim ayında Milli Savunma Bakanı bazı temaslarda bulunmak için Diyarbakır'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. Ekim ayının sonlarında DP milletvekilleri Diyarbakır'ın Bismil ve Hazro ilçelerinde bazı incelemelerde bulunmuşlardır.¹⁶⁷

1957 yılının Ocak ayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, incelemelerde bulunmak için gittiği Mardin'den sonra Diyarbakır'a gelmiştir. Diyarbakır'da çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Batman'a geçmiştir.¹⁶⁸ 2 Ağustos 1957 tarihinde Eğitim Bakanı Tevfik İleri Diyarbakır'ı ziyaret etmiştir. Tevfik İleri akşam saatlerinde DP'ye geçerek partililerle geç saate kadar görüş alışverişinde bulunduktan sonra ertesi gün Öğretmenler Derneğinde kendi şerefine verilen bir çay toplantısına katılmıştır.¹⁶⁹ 16 Ağustos 1957

¹⁶⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.10.1954, s.1.

¹⁶⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.02.1955, s.1. ; 07.03.1955, s.1. ; 26.07.1955, s.1. ; 19.09.1955, s.1. ; 22.10.1955, s.1.

¹⁶⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 22.10.1956, s.1.

¹⁶⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 01.01.1957, s.1.

¹⁶⁹ **Dicle Gazetesi**, 03.08.1957, s.1.

tarihinde Sağlık Bakanı Nafiz Görez ve Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan Diyarbakır merkez ilçe kongresine katılmak üzere Diyarbakır'a gelmişlerdir. Tüccarlar kulübünde yapılan kongreye katılan bakanlar daha sonra bazı temaslarda bulunmuş ve Diyarbakır'dan ayrılmışlardır.¹⁷⁰ 16 Eylül 1957 tarihinde Milli Müdafaa Bakanı Şemi Ergin Diyarbakır'a bir ziyaret gerçekleştirerek subay çocukları pansiyonu, orduevi misafirhane katı, astsubay otel kısmı ve kolordu tarafından yaptırılan bir ilkokulun açılış törenlerine katılmışlardır.¹⁷¹

11 Ekim 1957 tarihinde İçişleri Bakanı Namık Gedik Diyarbakır'a bir gezi gerçekleştirmiştir.¹⁷² Jandarma Genel Komutanı Tahsin Çelebican ile daha önce iki yıl Diyarbakır valiliği yapan ve yeniden Diyarbakır valiliğine ataması yapılan Şevket Özanalp'ın da katıldığı ziyarette İçişleri Bakanı Namık Gedik valilik, kolordu, DP ve belediyeyi ziyaret ettikten sonra geceyi Diyarbakır'da geçirmiş ve ertesi gün Urfa ve Antep'e gitmek üzere buradan ayrılmıştır.¹⁷³ 17 Ekim'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Devlet Bakanı Celal Yardımcı ve bazı milletvekilleriyle birlikte Diyarbakır'a ziyarette bulunmuşlardır.¹⁷⁴ Cumhurbaşkanı ziyaret çerçevesinde belediye meydanında halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Bayar konuşmasında şimdiye kadar Doğu illerine 537 milyon lira değerinde yatırım yapıldığını belirterek gerek kalkınmada gerek eğitimde büyük mesafeler kat edildiğini vurgulamıştır.¹⁷⁵ Cumhurbaşkanı konuşmasının devamında, Türkiye'de üretilen petrolün 300 bin tonunun Raman'dan çıktığını, köylülere topraklarının tapularının verilmeye başlandığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı akabinde Orduevi'nde şerefine verilen öğle yemeğine katıldıktan sonra Konya'ya hareket etmek üzere Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁷⁶

1957 yılı aynı zamanda milletvekili genel seçimlerinin yapılacağı yıl olması hasebiyle partili yetkililerinin Diyarbakır'a ziyaretleri biraz daha yoğunlaşmıştır. Demokrat Partili birçok yetkili Diyarbakır'a gelirken muhalefetten ziyaretler yok denecek kadar az olmuştur. Demokrat Kale Gazetesinin haberine göre CHP lideri İsmet İnönü ve Kasım Gülek'e Diyarbakır'a gelmeleri için çok yoğun telefon edilmesi ve telgraf çekilmesine rağmen bu istekler gerçekleştirilmemiştir. Bunun yanında diğer

¹⁷⁰ İleri Yurt Gazetesi, 17.08.1957, s.1., 2

¹⁷¹ Dicle Gazetesi, 17.09.1957, s.1.

¹⁷² Demokrat Kale Gazetesi, 12.10.1957, s.1.

¹⁷³ Demokrat Yeni Yurt Gazetesi, 12.10.1957, S.1.

¹⁷⁴ Gayret Gazetesi, 18.10.1957, s.1.

¹⁷⁵ Demokrat Yeni Yurt Gazetesi, 19.10.1957, .1

¹⁷⁶ Demokrat Kale Gazetesi, 19.10.1957, s.1.

muhalefet partileri olan Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi genel başkan ve yöneticileri de bu anlamda seçim süreci ile ilgili ziyaret gerçekleştirmemişlerdir.¹⁷⁷

1958 yılının Mart ayında İmar Bakanı Medeni Berk Diyarbakır'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret kapsamında valilik, belediye başkanlığı ziyaretinde sonra DP merkezine geçip orda şehrin bazı sorunları ve özellikle imarı konusunda bilgi almıştır. Ertesi gün Diyarbakır valisi Şevket Özanalp ile birlikte şehrin bazı semt ve caddelerini gezip incelemelerde bulunmuş ve şehrin imarı ile ilgili bazı kararların tatbiki için direktiflerde vermiştir. Diyarbakır'daki temaslarını bitiren imar Bakanı buradan Erzurum'a geçmiştir.¹⁷⁸ Mart ayı içinde Ziraat Bakanı Nedim Ökmen çıktığı Doğu Gezisi kapsamında Diyarbakır'a da uğramıştır.¹⁷⁹ Diyarbakır'da Süne(Kımıl) ile mücadele çalışmalarını yerinde denetleyen Ziraat Bakanı daha sonra Veteriner Bölge Müdürlüğü ve Küçük Ehil Hayvanlar İstasyonunu inceledikten sonra çiftçilerden bir heyetle zirai konular üzerine görüşmüştür. Ziraat Bakanı kolordu ve belediyeyi ziyaret ettikten sonra Mardin'e geçmiştir.¹⁸⁰ Ağustos ayında Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı Şevket Özanalp ve İmar Bakanı Medeni Berk Diyarbakır'a gelerek çeşitli temaslarda bulunmuşlardır.¹⁸¹ 1958 Eylül'ünde ise Eğitim Bakanı Celal Yardımcı Diyarbakır'a bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında Diyarbakırlılara Devlet demiryollarına başbakan tarafından emir verildiğini ve elektriğin güçlendirilmesi için jeneratörün demiryoluyla gönderileceğini, Melik Ahmet Çarşısının genişletilmesi için imar ve iskân bakanlığına emir verildiğini, Diyarbakır'da bir teknik okulun açılacağını ve Ziya Gökalp Lisesinin bütün ihtiyaçlarının temin edileceği müjdesini vermiştir.¹⁸² Ekim ayında Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri yine çıktığı doğu gezisi sırasında Diyarbakır'a uğrayıp incelemelerde bulunmuştur.¹⁸³

19 Nisan 1959 yılında Eğitim Bakanı Celal Yardımcı DP'nin il kongresine katılmak üzere Diyarbakır'a gelmiştir. Diyarbakır temasları çerçevesinde Havacılar ilköğretim okulunun temelini atan Celal Yardımcı daha sonra Kız Enstitüsünün hazırlamış olduğu defileye iştirak etmiştir.¹⁸⁴ 14 Ağustos 1959'da İçişleri Bakanı Dr.

¹⁷⁷ **Demokrat Kale Gazetesi**, 19.10.1957, s.1.

¹⁷⁸ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 20.03.1957, s.1.

¹⁷⁹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 27.03.1957, s.1.

¹⁸⁰ **Demokrat Kale Gazetesi**, 27.03.1958, s.1.

¹⁸¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 07.07.1958, s.1.

¹⁸² **Diyarbakır Gazetesi**, 20.09.1958, s.1.

¹⁸³ **Dicle Gazetesi**, 17.10.1958, s.1.

¹⁸⁴ **Sesleniş Gazetesi**, 20.04.1959, s.1.

Namık Gedik Diyarbakır'a gelerek Turistik Palas'ta onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Yemekte Elazığ, Mardin, Bitlis, Muş, Van, Hakkâri ve Urfa valileri de hazır bulunmuşlardır.¹⁸⁵ Gedik, Diyarbakır'dan sonra Batman Petrol rafinerisinde incelemelerde bulunmuş oradan da Mardin'e geçmiştir. Mart 1960 tarihinde Çalışma Bakanı ve Basın Yayın ve Turizm Bakanı Elazığ üzerinden Diyarbakır'a gelmişlerdir. Burada çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Batman Sahasına geçerek bazı incelemelerde bulunmuşlardır.¹⁸⁶

16 Kasım 1959 tarihinden Başbakan Adnan Menderes Tahran'a gitmek üzere Diyarbakır'a gelmiştir. Menderes'in Diyarbakır'a gelmesinden dolayı havaalanında 20 kurban, Valilik önünde 15 kurban ve Belediye önünde 15 kurban toplamda 50 kurban kesilmiştir. Diyarbakır'da büyük bir halk kitlesi tarafından karşılanan Menderes belediye önünde bir süre halka hitap etmiştir. Menderes yaptığı konuşmada; Diyarbakırlılar tarafından fahri hemşerilik unvanı verilmesinden dolayı onur duyduğunu, hükümetin Diyarbakır'ı layık olduğu konuma getirmeye çalıştığını şu aşamada Diyarbakır'ın imarı ile ilgili çalışmalar yaptıklarını, Melikahmet'in imar işine başlanacağını, bu gelişinde iki bakanını burada imar işlerini tetkik etmek için bırakacağını, Diyarbakır'a mutlaka bir çimento fabrikasının yapılacağını, İçki ve Şayak Fabrikalarının büyütülerek 6 bin kişiye iş sahasının açılacağını, Elektrik işinin halledileceğini, kanalizasyon, su ve yol meselelerinin halli için 70 milyon liraya ihtiyaç olduğunu ve bunu temine çalışacaklarını söyledikten sonra konuşmasını bitirmiştir. Menderes, Diyarbakır'daki temaslarını bitirdikten sonra ayrılıp havayoluyla Tahran'a geçmiştir.¹⁸⁷

1960 yılının Şubat ayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan ve İran Gezisi dönüşü Diyarbakır'a uğramıştır. Diyarbakır valisi Muhlis Babaoğlu ve Belediye Başkanı İhsan Koçak olmak üzere kalabalık bir heyet tarafından karşılanan Cumhurbaşkanı, Diyarbakır'da imar faaliyetlerini incelemiş ve akabinde Ankara gitmek üzere buradan ayrılmıştır.¹⁸⁸ Mart 1960 tarihinde Devlet Bakanı İzzet Akçal Diyarbakır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Akçal yaptığı ziyarette bakanlığıyla ilgili çeşitli temaslarda bulunmuştur. Akçal, belediyede bazı toplantılar yaptıktan sonra Dilan

¹⁸⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.08.1959, s.1.

¹⁸⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 24.03.1960, s.1.

¹⁸⁷ **Sesleniş Gazetesi**, 17.11.1959, s.1.

¹⁸⁸ **Sesleniş Gazetesi**, 29.02.1960, s.1.

Sinemasına geçerek halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Akçal konuşmasında 1950 yılından itibaren Türkiye'nin önemli ilerlemeler kaydettiğini şeker, pamuk ve çimento sanayinde yapılan çalışmalar sayesinde artık bu ürünleri ihraç etmeye başladıklarını, Diyarbakır'ın sıkıntılarıyla ilgili olarak başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bütün bakanların ciddi oranda ilgilendiklerine anlatmıştır.¹⁸⁹ Devlet Bakanı İzzet Akçal'ın Diyarbakır'a gelişinden bir gün sonra Ulaştırma Bakanı Şemi Ergin de Diyarbakır'a gelerek başta PTT Bölge Başmüdürlüğü olmak üzere çeşitli temaslarda bulunmuştur.¹⁹⁰ Mart ayı içinde doğu bölgesi turuna çıkan Çalışma Bakanı Haluk Şaman Bitlis ve Batman'dan sonra Diyarbakır'a gelerek bakanlığıyla ilgili bazı incelemelerde bulunmuştur.¹⁹¹

1.4.3. 1950-1960 Dönemi Yabancı Şahıs ve Heyetlerin Ziyaretleri

Diyarbakır'da her dönem olduğu gibi Demokrat Parti iktidarı döneminde de yabancı misafirlerin sık sık geldikleri bir kent olmuştur. Turistlerin gezi amaçlı geldiği Diyarbakır aynı zaman yabancı misyon şeflerinin de çeşitli temaslarda bulunmak için ziyaret ettikleri bir şehir olmuştur. 1952 Ağustos ayında Amerikan'ın Türkiye Karşılıklı Güvenlik Konseyi Yardım Başkanı Mr. Dayton ve beraberindeki heyet Diyarbakır'a gelmişlerdir. Heyet Diyarbakır'ı da içine alan Muş, Van, Ağrı, Kars ve Erzurum'da incelemelerde bulunmuşlardır.¹⁹²

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mc. Ghee, Amerika'dan yeni alınan tepkili uçakları yerinde kontrol etmek için 6 Ocak 1953 tarihinde Diyarbakır'a gelmiştir. Beraberindeki heyetle havaalanında karşılan Mc. Ghee, Diyarbakır valiliği ve kolorduyu ziyaret ettikten sonra havaalanında tepkili uçakları uçuşunu izlemiş ve geceyi Diyarbakır'da geçirdikten sonra ertesi gün yine uçakla Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁹³

1955 Haziran ayı içinde yurtiçi gezilerine çıkan Alman Büyükelçisi Wilhelm Hass, Urfa ve Mardin'e uğradıktan sonra Diyarbakır'a gelmiş çeşitli temaslarda bulunmuştur.¹⁹⁴ Ekim 1956 tarihinde İngiliz İşçi Partisi milletvekillerinden Mr.Philips Diyarbakır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Milli Eğitim Müdürlüğü Kız Erkek Sanat Enstitüsü ve Ziraat Müdürlüğü ziyaret edildikten sonra şehrin tarihi ve

¹⁸⁹ **Dicle Gazetesi**, 15.03.1960, s.1.

¹⁹⁰ **Dicle Gazetesi**, 16.03.1960, s.1.

¹⁹¹ **Dicle Gazetesi**, 24.03.1960, s.1.

¹⁹² **Şark Postası Gazetesi**, 23.08.1952, s.1-2

¹⁹³ **Diyarbakır Gazetesi**, 07.01.1953, s.1.

¹⁹⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 09.06.1955, s.1.

turistik yerleri gezdirilmiştir.¹⁹⁵ 1958 Ekim ayında Almanya'nın İskenderun konsolosu Mr.Walter Laitske ticari ve kültürel etkinlikle kapsamında Diyarbakır'da çeşitli temaslarda bulunmuştur. Diyarbakır'da olduğu sırada Ziya Gökalp Lisesini ziyaret eden konsolos lisedeki Almanca dersine katılmış ve Almanca öğrenmeye katkı sunmak için Almanca kitap dergi ve gazete göndereceğini belirtmiştir. Valilik ve Ticaret Odasını ziyaret ettikten sonra Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁹⁶

Diyarbakır'a temaslarda bulunmak için gelen yabancılardan biri de Amerikan DP Cumhurbaşkanı adayı Adlai Stevenson'dur. Stevenson, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Şahap Birgi ile birlikte 8 Ağustos 1959 tarihinde uçakla Diyarbakır'a gelmiş aynı gün Batman'a geçmiş petrol bölgesinde incelemelerde bulunduktan sonra oradan Hazro'ya geçmiş geceyi Hazro'da geçirmiştir. Hazro'da petrol arayan şirketin ortağı olan Stevenson oradaki incelemelerden sonra Diyarbakır'a geçmiş, dönemin Diyarbakır valisiyle birlikte bazı tarihi yerleri gezdikten sonra aynı gün uçakla Diyarbakır'dan ayrılmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Şevket Beysanoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Kronolojisi", **Kara Amid Dergisi**, C.3 S.12, (1978), s.9.

¹⁹⁶ **Ümmid Gazetesi**, 27.10.1958, s.1.

¹⁹⁷ **Demokrat Kale Gazetesi**, 08.08.1959, s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

2.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA EKONOMİK HAYAT

Demokrat Parti siyasi alanda liberalizmi savunduğu gibi iktisadi alanda da liberal ekonomik politikaları savunmuştur. DP, ülkenin ekonomik kalkınmasının devletçilik politikasıyla gerçekleşemeyeceğini, temel iktisadi politikanın iktisadi cihazlanmayı hızlandırma, bütçede yatırımları güçlendirme, özel sektörü hukuki ve fiili emniyet altına alacak tüm düzenlemeleri yapma, yabancı sermayeden faydalanma, üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden kurtarmak, mevcut sermayenin üretime akmasını sağlamak olarak şekillendirmiştir. Türkiye'nin iktisadi anlamda hızlı bir büyüme gerçekleştirmesi için dış borçlanma, yabancı sermaye ve dış hibelere kapıya kapatmayan Demokrat Parti ekonomik canlanmayla sahip olduğu imkânları tarımsal üretim artırılması, tarımda makineleşmeye gidilmesi, pazar alanlarının oluşturulması, alt yapı çalışmaları ve karayollarının yapımında değerlendirmiştir.¹⁹⁸ Demokrat Parti iktidarı döneminde ülke ekonomisinin kalkınması adına yaptığı yatırımlar iktidarın ikinci ve son döneminde bütçe açıklarını beraberinde getirmiş ve ekonomik darboğazların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bütün bunların yanında tarımın geliştirilmesi, istihdam alanı oluşturacak sanayi tesislerin kurulması çalışmaları DP'nin tüm iktidar dönemi boyunca önemseydiği ve üzerinde hassasiyetle durduğu alanlar olmaya devam etmiştir.

2.1.SANAYİ VE TİCARET ALANINDAKİ GELİŞMELER

Sanayi bir toplumun ekonomik anlamda gelişmesi ve güçlenmesinde önemli faktörlerden bir tanesidir. Demokrat Parti iktidarı döneminde Türkiye'de sanayileşmeye özellikle ayrıcalık gösterilmiştir.¹⁹⁹ Demokrat Parti iktidarıyla birlikte sanayi alanındaki gelişmeler sayesinde Türkiye'de tarımdan sanayi hızlı bir geçiş yaşanmıştır.1950 yılında tarımla uğraşan nüfus oranı %84.1 civarındayken 1955 yılına gelindiğinde bu

¹⁹⁸ Nevin Çoşar, "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.1 (2005) s.31-32.

¹⁹⁹ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye**, 15.baskı, Remzi Yayınevi, İstanbul 1998, s.361.

oran 76.8 civarına gerilemiş ve aynı tarihlerde sanayi faaliyetlerinde çalışan nüfus oranı artmıştır.²⁰⁰ Türkiye sanayi ve ticaret konusundaki gelişmelerden Diyarbakır'da ciddi anlamda etkilenmiştir

Sanayi ve ticaret konusunda kadimden beri önemli bir konumda olan Diyarbakır coğrafi konum itibariyle Anadolu'yu Bağdat üzerinden Basra'ya, Samsun üzerinden de Karadeniz'e bağlayan bir kavşakta bulunmaktadır. Diyarbakır'ın Yavuz döneminde Osmanlı Devletine katılmasıyla önemi bir kat daha artmıştır. Bu dönemden sonra Diyarbakır merkezine önemli oranda göç artışı yaşanmıştır. Bu artışta şehrin güvenli olmasının yanı sıra ekonomik anlamda canlı olmasının etkisi büyüktür.²⁰¹ Diyarbakır Osmanlı devleti döneminde İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra en önemli idari, ticari, kültürel ve sanayi merkezidir. 16.yy Osmanlı Devleti döneminde Diyarbakır'da en önemli ticari gelirlerden bir tanesi gümrük vergileridir. Çünkü merkeze dışarıdan gelen ürünlerde (*damga-yı siyah*), merkeze bağlı köy ve kasaba halkının ürettikleri ürünlerde(*resm-i ebvab*) ve çarşı pazar satışları esnasında satılan ürünlerde(*resm-i ihtisab*) vergi alınmaktadır. Bu dönemde ticaret ürünleri arasında ipek, çeşitli kumaş türleri, tuz, şeker bakır, kalay, sabun, sac, demir, yaş meyve, bal, bal mumu, pamuk yağı ve sadeyağ bulunmaktadır.²⁰²

Osmanlı Devleti döneminde Diyarbakır sanayisi kuyumculuk, saraççılık, şurupçuluk, bakırcılık, demircilik, debbağlık ve sabun üretimi alanlarında gelişme göstermiştir.²⁰³ Diyarbakır ayrıca kumaş boyacılığı, kadife, keten ve iplik dokuması ile tekstil alanında, ayakkabı, çizme ve koşum üretimi ile deri işletmeciliğinde isminden söz ettirmiştir.²⁰⁴ Bu dönemde Diyarbakır'da üretilen ve işlenen ürünler pazarlarda alınıp satılarak ticari mal haline dönüşmüştür. Osmanlı zamanında Diyarbakır'da ticari hayatın canlı olduğu pazar yerlerinin çokluğundan anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hasan Paşa Pazarı, Sipah Pazarı, Attarlar Pazarı, Kuyumcular Pazarı, Demirciler Çarşısı, Çilingirler Pazarı, Altın ve Mücevherciler Pazarı, Çizmeciler Pazarı, Palancılar Pazarı,

²⁰⁰ Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)" **Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, (Kasım 2007), s.558.

²⁰¹ Alparslan Demir, "16.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", **Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi**, S.50, (2009), s.22.

²⁰² Mehmet Salih Erpolat, "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'daki Esnaf Grupları ve Meslekler", **II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu**, Ankara, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 15-17.11.2006, s.311.

²⁰³ M. Cihan Özdemir "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", (**Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.62.

²⁰⁴ Erpolat, **a.g.e.** s.311.

Gazzazlar (İpek dokumacıları) Çarşısı ve Beziciler Pazarı ismiyle birçok pazar bulunmaktadır.²⁰⁵ 17.Yüzyılda Diyarbakır'da mesleği belirlenen 3671 esnafın 2208'i gayrimüslim tebaadan oluşmuştur.²⁰⁶ Köy ve kasabalardan ziyade şehir merkezlerinde ikamet eden gayrimüslim tebaanın Diyarbakır sanayi ve ticaretinde daha aktif olduğu görülmektedir. Bunun nedeni gayrimüslim tebaanın köy ve kasabalara göre şehir merkezini daha güvenli görmesi ve ticaretin merkezde daha canlı olmasıdır.²⁰⁷

Osmanlı Devletinden sonraki tarihlerde de Diyarbakır'daki ticari hayat canlılığını korumaya devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra özellikle demiryolu ulaşımının faaliyete girmesiyle Diyarbakır bölgenin bir pazarlama ve ticaret merkezi haline gelmiştir.²⁰⁸ Diyarbakır'da 1927 sanayi sayımına göre 773 işletme faaliyet göstermiş bu işletmelerde toplam 3.276 kişi istihdam edilmiştir. Bu işletmelerin 348'i gıda sektöründe, 199'u dokuma sanayinde, geri kalan 133 tanesi ise maden işletmeciliği ve makine sanayinde faaliyet yürütmüşlerdir. 1932-1941 yılları arasında uygulamaya konulan Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde Diyarbakır'da un, ipekli mensucat, tuğla kiremit, soğuk hava deposu ve elektrik santrali olmak üzere toplam 9 sektör teşvik kullanmış ve faaliyetlerini bu yönde geliştirmişlerdir.²⁰⁹ Bu teşviklere rağmen Diyarbakır sanayisi Türkiye geneline oranla istenilen düzeyde gelişim gösterememiş ve birçok tesis kapanmak durumunda kalmıştır. Diyarbakır'da ticari hayatın en önemli ürünleri; tarımsal ürünler, hayvan ve hayvan ürünleri, giyim ve tüketim maddelerinden oluşmaktadır. Bunda Diyarbakır'ın tarım ürünlerinin yetiştigi ve hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı memleketlere yakın olmasının payı büyüktür.²¹⁰

2.1.1. Fabrika ve İmalathaneler

Diyarbakır, Demokrat Parti iktidarının ikinci dönemine kadar sanayi ve ticaret alanında ciddi bir gelişme göstermediğini söylemek mümkündür. Komşu illerde birçok

²⁰⁵ Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Diyarbakır", www.e-sarkiyat.com, **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.7, ISSN:1308-9633, 2012 s.25.

²⁰⁶ Mehmet Salih Erpolat, "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'daki Esnaf Grupları ve Meslekler", **II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu**, Ankara, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 15-17.11.2006, s.313.

²⁰⁷ Alparslan Demir, "16.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", **Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi**, S.50, (2009), s.23.

²⁰⁸ Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.18

²⁰⁹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.61

²¹⁰ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, 1970, s.112

fabrika açılışları gazete sayfalarına yansımaya rağmen Diyarbakır'da şeker fabrikasının çevresindeki illerden sonra açılması bu anlamda çok geri kaldığı gerçeğini teyit etmektedir. Diyarbakır'da iktisadi hayatın vazgeçilmezlerinden olan sanayi tesisleri oranı oldukça düşük seviyededir. Diyarbakır'da Demokrat Partinin iktidara geldiği dönemde iki fabrikanın aktif olduğu görülmektedir.²¹¹ Bu fabrikalardan bir tanesi içki fabrikası diğeri ise şahyak fabrikasıdır. Bu iki fabrika kullandıkları hammaddeleri bölgeden temin ettiklerinden dolayı bu bölgede kuruldukları anlaşılmaktadır. Şahyak fabrikası yörenin hayvan yünlerini hammadde olarak kullanırken Tekel'e bağlı Türkiye'deki üç içki fabrikasından biri olan Diyarbakır içki fabrikasında ise bölgenin üzüm bağlarından rakı ve benzeri içkileri üretmektedir.²¹² İçki fabrikasında ilk zamanlar 100 kişi çalışırken 1958 yılında alınan bazı makinelerle bu sayı 200'e çıkarılarak Diyarbakır ekonomisine önemli istihdam sağlamıştır.²¹³ İstihdam anlamında ikinci fabrika ise şahyak fabrikasıdır. Demokrat Parti hükümeti, askeri elbise imalatı yapan bu fabrikayı sonraki tarihlerde biraz daha genişleterek dokuma ve kumaş imalatı yapabilmesi için fabrikaya ek tesisler yapılmasına karar vermiştir. Şahyak fabrikasında bu anlamda daha fazla istihdam alanı yaratılması amaçlanmıştır.²¹⁴ Sanayi alanında 1957 yılında lastik ayakkabı imalathanesi açılmıştır. Özellikle köylünün büyük ihtiyaç duyduğu lastik ayakkabılar artık Diyarbakır'da imal edilmeye başlanmıştır.²¹⁵ Diyarbakır'da sanayi üretiminin tek ihraç maddesi sadeyağdır.²¹⁶ 1953 yılından sonra Diyarbakır'da inşaat sektörü hareketlenmeye başlanmıştır. Bu sektörün giderlerinin asgariye indirilmesi gayesiyle çimento fabrikasının kurulması ihtiyaç haline gelmiş fakat bölge vekillerinin girişimlerde bulunmasına rağmen bu konuda bir gelişme sağlanamamıştır.²¹⁷ 1956 yılına kadar şekerpancarı ve çimento fabrikası özlemi içinde olan Diyarbakır'da bu tarihten sonra hem bölge vekilleri ve bürokratlar hem de sivil

²¹¹ 28 Temmuz 1952 tarihinde bu fabrikaların dışında Diyarbakır'da bir de Sümerbank Fabrikasının inşaatının tamamlandığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. [Erkan Toy, "Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve yatırımlar (1950-1960)", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, s.125.)

²¹² Osman Sait Dikilitaş, "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.107. ; Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.14

²¹³ **Diyarbakır Gazetesi**, 19.12.1958, s.1.

²¹⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.07.1956, s.1.

²¹⁵ Osman Sait Dikilitaş, "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.104. ; **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 09.04.1957, s.1.

²¹⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.10.1956, s.1.

²¹⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 20.01.1953, s.1.

toplum örgütleri ciddi gayretler sarf etmişlerdir. Bu gayretler geç de olsa semeresini vermiş ve Başbakan Adnan Menderes'ten bu fabrikaların kurulması için söz alınmıştır.²¹⁸

Diyarbakır'da ipek sanayinin kurulması ve geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Diyarbakır geçmişten bugüne ipekböcekçiliği konusunda önemli bir konumda olmuştur. Kulp, Silvan ve Lice ilçelerinde yetiştirilen ipek böcekleri dut yapraklarıyla beslenen Bağdat cinsi olup elastikiyeti fazla olan bir türdür. 1930 yılında dönemin Ziraat Bakanlığı tarafından ipekböcekçiliği istasyonu açıldıktan sonra Diyarbakır'da bu sektör önemli bir istihdam sahası olmuştur.²¹⁹ Örneğin 1957 Mart ayında koza yetiştirme ve ipekçilik sanatının geliştirilmesi amacıyla bir kooperatif kurulmasına çalışılmıştır. Kooperatifin kurulması için Bursa kooperatifler birliğinden bir yetkili Diyarbakır Teknik Ziraat Müdürlüğüyle temasa geçmiştir. Ziraat müdürlüğü bu çerçevede 20 bin civarında dut fidanı yetiştirmiş ve köylüye dağıtmıştır. İpekböcekçiliği sayesinde önemli bir istihdam kapısı açılmıştır.²²⁰ İpekçilik sanayisinin geliştirilmesi ve bu işle iştigal edenlere yardımcı olunması amacıyla Nisan 1957 tarihinde Doğu İpekçiler Birliği kurulmuştur.²²¹ İpekböcekçiliği sonraki yıllarda Diyarbakır'da önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir öyle ki Diyarbakır'ın Lice, Silvan ve Kulp ilçelerinde de ipekböcekçiliği yapılmaya başlanmış ve yılda 25 ton yaş koza elde edilir hale gelmiştir.²²²

Demokrat Parti döneminde Diyarbakır iktisadi hayatında özellikle sanayi ve ticaret alanında bir makineleşme dönemine girildiği, üretim yapan imalathanelerde yeni bir takım teknik makinelerin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 28 Mart 1956 tarihinde Diyarbakır Gazetesinde konuyla ilgili şöyle bir haber yayınlanmıştır;

“ Şehrimizde Yeni Yeni imalathaneler kuruluyor

Çarşıyı dolaştığımız zaman birçok dükkânlarda kurulan makinelerle iş yapılmakta olduğunu görmekte cidden memnun oluyoruz. Kereste imalathaneleri, düz ve hava çekme makineleri, oto ve traktör tamirhanelerindeki modern makineler, Fenni hamur yoğurma makineleri harıl harıl işlemekte ve şehrimiz iktisadi hayatında mühim bir yer işgal etmektedir. Şimdi ticaret hayatında gelişmeler kaydeden Müştak Yoğurtçu, kurduğu yeni bir imalathanede modern makinelerle lokum, şekerleme, helva imal etmekte ve kına gibi bir kahve meydana getirmektedir. Şehrimizde kahve yetiştirmekte büyük gayretler gösteren tüccardan Mehmet Han'ın kahve imal

²¹⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 25.06.1956, s.1.

²¹⁹ Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, **İzmir Fuarında Diyarbakır**, Diyarbakır s.32.

²²⁰ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 08.03.1957, s.1.

²²¹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 10.04.1957, s.1.

²²² Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.13

makinelerini da bu arada sayabiliriz. Bu ve benzeri iş adamlarımızın böylece gayretleri, iktisadi hayatımızda memleketeye daha yararlı işler göreceklelerinden emin olabiliriz.”²²³

Diyarbakır’da marangozculuk, mobilya, doğrama, ahşapçılık işiyle uğraşanların sıkıntılılarına çözümler getirmek ve marangozculuk alanında kaliteyi yükseltmek amacıyla Ağustos 1955 yılında Diyarbakır Marangozcular Cemiyeti kurulmuştur. Başkanlığına Emin Kaya’nın seçildiği cemiyet toplantısına Diyarbakır Halk Bankası Müdürü de katılmış ve esnafa banka olarak gerekli desteği vereceğini söylemiştir.²²⁴ Marangozcular Derneği sonraki dönemlerde gerek üyelerine gerekse de diğer meslek sahiplerine marangozculuk işi ile ilgili ciddi çalışmalar yapmıştır. Marangozcular Derneği, bugünkü anlamda meslek içi eğitim diyebileceğimiz bir türde meslektaşlarına çeşitli konferanslar seminerler vermiş bunun yanında bazı geceler dernek binasında sanayi ve mesleklerini ilgilendiren filmler izlettirmiştir. Bununla beraber Avrupa sanayinin ve iş adamlarının çalışmaları hakkında dernek mensuplarına bir fikir vermek bakımından bazı önemli misafirler konuk edilerek tecrübelerinden istifade edilmiştir.²²⁵

Diyarbakır’da iktisadi hayatın gelişmesiyle bankacılık sektörü ilk şubelerini birer birer açmaya başlamışlardır. Akbank, 23 Temmuz 1952 yılında ilk şubelerini açmış ve Diyarbakır Gazetesine birinci yıldönümünde haber olmuştur. Akbank’tan sonra 1953 yılında Emlak ve Kredi Bankası, 1955 Şubat ayında Merkez Bankası ve Yapı Kredi Bankası, 1955 Temmuz ayında Halk Bankası Diyarbakır’daki ilk şubelerini açarken, Etibank ise 1959 yılında şube açma çalışmalarına girişmiştir.²²⁶

2.1.2. Yeraltı Kaynakları

Diyarbakır yeraltı kaynakları konusunda önemli bir konuma sahiptir. Diyarbakır’ın ilçelerinden Kulp, Ergani, Dicle, Hazro ve Lice’de zengin maden yatakları bulunmaktadır. Kulp ilçesinde demir, Ergani ilçesinde asbest ve mangan, Dicle ilçesinde Barit, Hazro ilçesinde ise taşkömürü olduğu bilinmektedir. Bunların dışında ham petrol, kurşun, çinko, mermer, fosfat, mangan ve çakmaktaşı da Diyarbakır’da bulunan diğer madenlerdir.²²⁷ Osmanlı döneminden beri maden araştırmalarının

²²³ **Diyarbakır Gazetesi**, 28.03.1956, s.1.

²²⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 01.09.1955, s.1.

²²⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.07.1956, s.1.

²²⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 23.07.1953, s.1. ; 11.03.1953, s.1. ; 05.02.1955, s.1. ; 01.03.1955, s.1. ; 3.07.1955, s.1. ; **Sesleniş Gazetesi**, 11.02.1959, s.1.

²²⁷ Rıfat Dağ, **Sayılarla Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 1997 s.29

yapıldığı bir il olan Diyarbakır'da 1921 yılında 7'si devlete ait olmak üzere toplam 11 işletme maden işinde faaliyet göstermiştir.²²⁸ 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunuyla birlikte yabancı şirketler Türkiye'de petrol arama ve işletme hakkı kazanmışlardır.²²⁹ Bu kanundan sonra 1956'da Shell petrol şirketi Diyarbakır'da petrol arama işine başlamış ve 1960 yılında Kayaköy-1 kuyusunu açmıştır. Shell'den sonra TPAO'da petrol aramaya başlayarak birçok kuyu açmıştır.²³⁰ 1955 yılından 1988 yılına kadar üretilen toplam 51.14 milyon ton petrolün % 48'i Diyarbakır'dan elde edilmiştir.²³¹

Demokrat Parti döneminde Etibank Genel Müdürlüğüne bağlı Ergani Bakır Madenleri bölgesinde bakır madeni çıkarılmıştır. Yıllık 10 ton bakır üretimi ve toplamda 100 ton rezerve sahip olan Ergani Bakır Madenleri Bölgesinde sonraki yıllarda yeni bakır madenleri daha bulunmuştur. Demokrasiye Güven Gazetesi'nin haberine göre Ergani'de 360 bin ton rezerve sahip yeni bir maden bulunmuştur. Bulunan bu yeni maden ile birlikte üretim kapasitesini artırma ihtiyacı hissedilmiş ve bunun için bölgeye yaklaşık 25 milyon lira yatırım yapılmıştır.

Bu yatırım ile birlikte yıllık 10 bin ton olan üretim 1946 yılında rekor seviyeye çıkarak 17.718 tona ulaşmış, 1957 bu rakamın 18.200 tona çıkacağı hesaplanmıştır.²³² 1946 yılında Diyarbakır Hazro ilçesine bağlı bir köyde başlatılan maden arama çalışmaları netice vermiş ve Ekim 1956 tarihinde bir linyit madenine ulaşılmıştır. Madende üç kuyudan linyit madeni çıkarılmıştır.²³³ 1956 yılında bu madenden 70 ton yağlı kömür çıkarılarak tuğla ve hamam ocaklarına satılarak kömürün yanma denemeleri yapılmıştır. Hazro'daki maden arama çalışmasını özel bir şirket yürütmekte olup Diyarbakır valiliği ve Diyarbakır Belediyesi tarafından da desteklenmiştir.²³⁴ Kasım 1958 tarihinde bir Amerikan şirketi Diyarbakır'da bir petrol damarı bulmuştur. Esso isimli Amerikalı petrol şirketi Diyarbakır merkeze bağlı Kefnecar Köyü

²²⁸ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.69

²²⁹ Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)" **Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, (Kasım 2007), s.552-553.

²³⁰ Osman Sait Dikilitaş, "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", (**Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.452.

²³¹ Erten, **a.g.e.** s.59

²³² **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 16.08.1957 s.1.

²³³ **Diyarbakır Gazetesi**, 25.10.1956, s.1.

²³⁴ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 18.07.1957, s.1.

yakınlarında yaptıkları sondajlama çalışmaları neticesinde zengin bir petrol yatağına rastladığını açıklamıştır.²³⁵

1958 yılında Elazığ'a bağlı olan ve yeraltı zenginliğiyle meşhur Maden ilçesi Diyarbakır'a bağlanmıştır. Bakır madeni gibi büyük bir tesisin işletildiği böyle bir ilçenin bağlanması Diyarbakır iktisadi hayatı için önemli bir kazanım olmuştur.²³⁶

2.1.3. Meslek Edindirme Kursları

Diyarbakır'da sanayi ve ticaretin gelişmesi ve meslek sahibi olmayanlara meslek öğretimi amacıyla birçok kurslar açılmıştır. Meslek edindirme kursları açan kurumlardan bir tanesi Diyarbakır İş ve İşçi Bulma Kurumu'dur. Diyarbakır'da Ekim 1951 tarihinde temelleri atılan iş ve işçi bulma kurumu vatandaşın meslek sahibi olmaları için birçok kurs açmıştır.²³⁷ 1959 yılında iş ve işçi bulma kurumu ve Eğitim Bakanlığı meslek kursları açmak için ortak bir protokol imzalamışlardır. Bu protokole göre öğretmen ve araç gereç malzemesi Eğitim Bakanlığı tarafından temin edilecek, kurslar iş bulma kurumu müdürlükleri tarafından yürütülecektir. Protokol kapsamında endüstri kursları (Tesviye, Torna, Fireze, Elektrik, Sıcak ve Soğuk Demircilik), ticaret ve öğretim kursları (Muhasebe, Daktilo, Lisan), kız teknik öğretim kursları (Biçki dikiş, Ev hizmetleri, Çocuk bakımı kursları) verilmesi planlanmıştır.²³⁸ Erkek sanat enstitüsünde verilmesi kararlaştırılan kursların ilki olan tornacılık, firezcilik, tesviyecilik, soğuk demircilik kurslarından toplam 15 kişi mezun olmuştur. Kursun mezuniyet törenine vali başta olmak üzere birçok yetkili katılmış ve mezun olan öğrencilere diplomaları takdim edilmiştir.²³⁹ Meslek edindirme kurslarından bir diğeri halıcılık kursudur. Törenle açılan bu kurs sayesinde birçok kişi halı dokuma işini öğrenmiş ve bu alanda meslek sahibi olmuşlardır.²⁴⁰ Diyarbakır'ın Ergani İlçesinde Ergani Biçki-dikiş Kursu açılmıştır. Bu kurs ev hanımları ve kızların el sanatları dalında kendilerine geliştirmeleri ve ilerleyen süreçte bundan para kazanmalarını sağlamaya yönelik olarak açılmıştır. Biçki dikiş kursu dönem sonu faaliyetleri çerçevesinde el emeği ürünler halkın beğenisine sunulmak üzere sergilenmiştir.²⁴¹ Biçki dikiş kursları

²³⁵ **Gökalp Gazetesi**, 06.11.1958, s.1.

²³⁶ **Şark Postası Gazetesi**, 15.01.1958 s.1.

²³⁷ **Yeni Şark Gazetesi**, 18.10.1951 s.1.

²³⁸ **Gayret Gazetesi**, 22.01.1959 s.1.

²³⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 05.08.1959 s.1.

²⁴⁰ **Demokrat Şark Gazetesi**, 16.12.1958 s.1.

²⁴¹ **Şark Postası Gazetesi**, 08.06.1957 s.1.

1957 yılında Teknik Ziraat Müdürlüğü bünyesinde köylerde de uygulanmaya başlanmıştır. İlk olarak Çermik ve Silvan bağlı köylerde uygulamaya konulan bu kurslarda genç kızlara biçki, dikiş, nakış ve ev idaresi öğretilmiştir. Teknik ziraat müdürlüğü bu kurslar kapsamında köylülere aynı zamanda domates salçasının nasıl çıkarılıp kurutulacağı, yoğurt ve peynirin sıhhi şartlarda nasıl yapılacağını da öğretmeyi amaçlamıştır.²⁴²

Diyarbakır'da marangozculuk, mobilya, doğrama, ahşapçılık işiyle uğraşanların sıkıntılarını çözümler getirmek ve marangozculuk alanında kaliteyi yükseltmek amacıyla Ağustos 1955 yılında Diyarbakır Marangozcular Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet Başkanlığına Emin Kaya'nın seçildiği cemiyet toplantısına Diyarbakır Halk Bankası Müdürü de katılmış ve esnafa banka olarak gerekli desteği vereceği sözünü vermiştir.²⁴³

2.2. TARIM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Diyarbakır, dünyanın en eski yerleşim birimlerinden olan Çayönü yerleşkesine sahip olması nedeniyle ilk tarımsal faaliyetlerin yapıldığı bir bölgedir. Doğu ve Batının geçiş güzergâhında olan ve verimli arazileri sayesinde çevre illerin tarım ambarı konumunda olan Diyarbakır, Osmanlı devleti zamanında birçok tarımsal ürünün yetiştirildiği bir bölge olmuştur. 1884-85 yıllarında başta buğday olmak üzere Arpa, Ak, Darı, Erz, Pamuk, Tütün, Mercimek, Küşne, Susam, Nohut, Üzüm, Kavun, Karpuz vb ürünler yetişmiştir.²⁴⁴

Tarımsal faaliyetler Osmanlı Devletinden beri Türkiye'de iktisadi hayatın en önemli yapı taşlarından biri olmuştur. Sanayi ve ticaretin dayanağı ve hammaddesi de yine tarım ve zirai üretim ürünleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal faaliyetler devlet eliyle desteklenmeye çalışılarak çiftçilere teşvik edici bir takım haklar tanınmıştır. II. Dünya Savaşıyla birlikte tarımda bir nadas döneminin başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde tarımla ilgilenen birçok çiftçinin savaşa hazırlık çerçevesinde silahlandırılarak sınırlara yerleştirilmesi nedeniyle tarlaların boş kalması,

²⁴² Şark Postası Gazetesi, 15.06.1957 s.1.

²⁴³ Diyarbakır Gazetesi, 01.09.1955 s.1.

²⁴⁴ M. Cihan Özdemir, "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.58-59.

az mahsul alan çiftçinin sonraki yıla tohumluk bırakamaması ve olumsuz iklim koşullarının hüküm sürmesi gibi nedenlerden dolayı tarım bitme noktasına gelmiştir.²⁴⁵ 1939 yılına kadar hububat üretiminde kendine yeten hatta ihracat yapan Türkiye 1945 tarihine geldiğinde buğday kıtlığının yaşandığı bir ülke olmuştur. Öyle ki buğday ve unun bulunmadığı bu kıtlık sürecinde ekme karnesiyle dağıtılır hale gelmiştir.²⁴⁶

İkinci dünya savaşından sonra Türkiye Amerika'dan Truman ve Marshall adıyla parasal yardım almıştır.²⁴⁷ Türkiye, aldığı dış yardımlar vasıtasıyla ekonomisini düze çıkarmaya çalışmıştır. Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin artmasının önündeki en büyük engel sermaye birikimi ve makineleşmenin olmayışıdır. Türkiye aldığı dış yardımların bir kısmını tarım sektöründeki bu eksikleri gidermeye çalışarak kullanmıştır. Demokrat Parti dönemiyle birlikte devlet aldığı dış kredilerle bir taraftan tarımda üretimi artıracak traktör, pulluk vb makineleri ithal ederken diğer taraftan da çiftçilerin bu makineleri alması için ziraat bankası vasıtasıyla ucuz ve uzun vadeli krediler sağlamıştır. Bu dönemde tarımsal üretimin artması için gübre kullanımını yaygınlaştırmış, hububat üretimi devlet tarafından teşvik edilmiş ve mahsulü de yüksek fiyatlarla devlet tarafından satın alınmasını sağlamıştır. Demokrat Parti döneminde tarım alanında makineleşmenin artması ve devlet tarafından çiftçilere uygun krediler verilmesi sayesinde köylü zamanla kendi toprağının sahibi olmuştur.²⁴⁸

Demokrat Parti döneminde tarımın geliştirilmesine yönelik yapılan önemli çalışmalardan birisi de zirai alanda makineleşmenin teşvik edilmesidir. Bu teşvikler sayesinde 1950-60 döneminde Türkiye'de traktör sayısı üç kat artmıştır.²⁴⁹ Tarımda makineleşme ile birlikte çayır ve mera kategorisine giren topraklar da ekilebilir tarım arazisi haline gelmiştir. 1949-1956 yılları arası ekilebilir arazi her yıl bir milyon hektar artmıştır. 1950 yılında ekilebilir alan 14,120 milyon hektar iken 1960 yılına gelindiğinde 23,2 milyon hektara çıkarılmıştır. Bunun yanında çayır ve mera alanları 1950 yılında 37,8 milyon hektar iken 1960 yılında bu rakam 28,6 milyon hektar alana düşmüştür.²⁵⁰

²⁴⁵ İsmet Konuk, "Diyarbakır'da Buğday Tarımı" **Karacadağ Dergisi**, C.8, S.102, (Haziran 1947) s.2.

²⁴⁶ Suat Oktar, Arzu Varlı "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi**, C.28, S.1, (2010), s.12.

²⁴⁷ Seçil Özdemir, "Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006) s.8.

²⁴⁸ Oktar, **a.g.m.** s.17-18.

²⁴⁹ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.361.

²⁵⁰ Oktar, **a.g.m** s.12.

Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi Diyarbakır'da da tarım her zaman önemli geçim kaynaklarından birisi olmuştur. Diyarbakır'da tarıma elverişli toprak miktarı oldukça fazladır. Volkanik tortularının hâkim olması nedeniyle bu toprakların yapısı hububat tarımına uygundur.²⁵¹ 1950 yılı itibariyle yapılan incelemelerde 181 bin hektar ekilebilir tarım arazisine sahip olan Diyarbakır, iklim olarak tahıl tarımına uygun bir bölgede yer almaktadır.²⁵² Buğday başta olmak üzere arpa mercimek pamuk pirinç ve tütün önemli tarımsal ürünlerdir. Bunların yanında Dicle nehri, dere ve çay kenarlarında sebze, meyve ve bağcılık diğer önemli tarımsal faaliyetler arasında sayılmaktadır.²⁵³

2.2.1. Teknik Tarım Müdürlüğü ve Faaliyetleri

Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da tarımın geliştirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların bir tanesi Teknik Tarım Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Diyarbakır'da Teknik Tarım Müdürlüğü Tarım Bakanlığı tarafından 1952 tarihinde kurulmuştur. Bununla birlikte mevcut olan Tarım Müdürlüğü'nün ismi Teknik Tarım Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Ayrıca ilçelerde bulunan Ziraat Muallimliklerin ismi de Tarım Teknisyenlikleri olarak değiştirilmiştir.²⁵⁴ Teknik Tarım Müdürlüğü bünyesinde merkezde 1 müdür ve 5 uzman bulunmaktadır. Tarla Ziraatı Uzmanı, Bağ Bahçe Uzmanı, Ziraat Sanatlar Uzmanı, Hayvancılık Zooteknik Uzmanı ve Mücadele Uzmanından oluşan kadronun görevleri kendi alanlarında çiftçilere ve köylülere teknik anlamda yardımcı olmaktır. Diyarbakır merkezindeki bu teşkilatlanma dışında her ilçede ayrıca bir tarım teknisyeni görevlendirilmiştir, ayrıca her teknisyene 15-20 köyün sorumluluğu verilerek bu köylerin ilgili teknisyen tarafından sürekli olarak kontrol edilmeleri sağlanmıştır. Bu teknisyenlere kendilerine bağlı köylerin mahsul ve hayvancılık durumlarını kontrol etmeleri gerekli durumlarda köylülere bilgilendirme yapmaları ve bununla ilgili hazırladıkları raporları peyderpey merkeze göndermeleri gibi görevler verilmiştir.²⁵⁵ Tarım Teşkilatı bu yeni yapısıyla köylünün sorunlarıyla daha yakından alakadar olma, yeni teknik ve usulleri çiftçilere öğretme, konferans, fiili

²⁵¹ Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, **İzmir Fuarında Diyarbakır**, Diyarbakır s.13-14.

²⁵² Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.52.

²⁵³ Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.12

²⁵⁴ **Şark Postası Gazetesi**, 09.08.1952, s.1.

²⁵⁵ **Şark Postası Gazetesi**, 11.08.1952, s.2

tatbikatlar ve öğretici kültür filmleriyle daha modern bir tarım politikası uygulama imkânına kavuşmuştur.

Ekim 1952 tarihinde Tarım Bakanlığı tarafından Diyarbakır Teknik Ziraat Müdürlüğüne biri Jeep biri de jeep pikap olmak üzere iki motorlu vasıta tahsis edilmiştir.²⁵⁶ 1953 Yılında Türkiye Zirai Donatım Kurumu tarafından Diyarbakır'da Ziraat Makineleri Kursu açılmıştır.²⁵⁷ Teknik Tarım Müdürlüğü Diyarbakır'daki çiftçilerin zirai işlerinin hemen hemen her safhasında bulunmaktadır. Bu safhaların birinci bölümü tohumludur. İhtiyaç sahibi ve küçük çiftçilerin tohumluk ihtiyacı yine bu kurum tarafından karşılanmakta ve çiftçilere tohumların dağıtımı yine bu kurum tarafından yapılmaktadır. Ekim 1952 tarihinde 1040 ton hububat tohumu Tarım Bakanlığı tarafından Diyarbakır'a tahsis edilmiştir. Bu tohumlar Ziraat Bankası vasıtasıyla ihtiyaç sıralamasına göre dağıtımı yapılmıştır. Gerek Teknik Ziraat Müdürlüğü gerekse de Ziraat Bankası tarafından bu tohumların yerinde ekilip ekilmediği kontrol edilmekte ve beyanname verip ekmeyenler hakkında kanuni işlem uygulanmıştır.²⁵⁸

Diyarbakır'da tarımla uğraşan çiftçilerin tohumluk ihtiyacı Devlet Tohum Üretme Çiftliklerinden karşılanmıştır. Örneğin Eylül 1954'te Diyarbakır'a 12 bin ton tohum tahsis edilmiştir.²⁵⁹ 1956 yılı ekim ayında Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliğinde üretilen tohumlardan 9 bin ton tohumluk Diyarbakır Valiliği emrine tahsis edilmiş, Valilik de bu tohumları ihtiyaç sahibi çiftçilere dağıtmıştır.²⁶⁰ Valilik aynı ay içinde ihtiyaç sahibi çiftçiler için yemeklik buğday verilmesi konusunda bir heyet tertip etmiş, İktisat ve Ticaret Bakanlığından üç bin ton buğday talebinde bulunmuştur.²⁶¹ Mart 1957 tarihinde teknik ziraat müdürlüğü tarafından özellikle boğa yetiştiren çiftçiler için 30 ton yulaf tohumu getirtilmiştir. Veteriner müdürlüğü ile birlikte iş birliği yapılarak bu tohumlar kefaletle ihtiyaç sahibi köylülere dağıtılmıştır.²⁶² 1959 yılında 20 ton ayçiçeği tohumu ve 10 ton pamuk tohumu tahsis edilmiştir.²⁶³

²⁵⁶ *Şark Postası Gazetesi*, 09.10.1952, s.2

²⁵⁷ *Diyarbakır Gazetesi*, 05.06.1953, s.1.

²⁵⁸ *Şark Postası Gazetesi*, 23.10.1952, s.1.

²⁵⁹ *Diyarbakır Gazetesi*, 10.09.1954, s.1.

²⁶⁰ *Diyarbakır Gazetesi*, 06.10.1956, s.1.

²⁶¹ *Diyarbakır Gazetesi*, 08.10.1956, s.1.

²⁶² *Demokrasiye Güven Gazetesi*, 08.03.1957, s.1.

²⁶³ *Sesleniş Gazetesi*, 07.03.1959, s.1.

1957 yılında Diyarbakır'da Zirai Meteoroloji istasyonu kurulması kararlaştırılmış. Ziraat Müdürlüğü fidanlığında kurulması düşünülen bu istasyon doğuda kurulacak olan ilk istasyon özelliği taşımaktadır.²⁶⁴ Diyarbakır teknik ziraat teşkilatı 1958 yılında sulu tarıma geçiş çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda Diyarbakır'da yer altı ve yerüstü sularından çiftçilerin faydalanması toprak ve su ekibi tarafından Ergani, Hani, Kulp ilçelerinde etütler yapılmıştır. Kulp ilçesinde sulama kanalının etüt ve proje çalışması yapılmış, Payas mevkiinde Rezervüsiar isale kanalı, Balahur ve Kalhane köylerinde kanal onarım çalışmaları yapılmıştır.²⁶⁵

1951 yılı Diyarbakır'da tarım adına verimli olmayan bir yıl olmuştur. Bahar yağışlarının geç gelmesi, dolunun ekinlere zarar vermesi, kuraklık gibi sebeplerden özellikle Diyarbakır merkez ilçeleri ile Ergani ve Dicle sahalarında verim düşük olmuş ve çiftçiler zarara uğramışlardır. Ziraat Teknik Müdürlüğü 1952 yılında zarar eden çiftçileri tespit ederek gerekli yardımların yapılması konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda başta vali, milletvekilleri ve ziraat uzmanlarından oluşan bir heyet 1952 tarihinde ekimler için Diyarbakır bölgesinde çiftçilerin tohumluk ihtiyacını temin etmeye çalışmışlardır. Floransa, Akbaşak ve Karakılıç cins buğdaylardan oluşmak üzere Diyarbakır merkez ilçede 59 köyde 631 çiftçiye toplam 518,902 ton tohumluk buğday dağıtılmıştır. Dış ilçelerden Silvan'a 14 ton buğday, 2 ton arpa, Ergani'ye 410 buğday, 100 ton arpa, Çermik'e 90 ton buğday, Dicle'ye 5 ton Buğday, 5 ton arpa, Bismil'e 300 ton buğday tahsis edilmiştir. İl İhtiyaç Komisyonu ile Ziraat Bankası işbirliğinde tahsis edilen bu tohumluk yardımından dolayı 1254 sayılı kanun gereğince çiftçiler bankaya borçlanmış ve borçlarını 1953 yılı sonbaharına erteletmişlerdir.²⁶⁶ 1956 yılı Nisan ayı içinde Ziraat Bakanı Esat Budakoğlu güneydoğu gezisi münasebetiyle Diyarbakır'a gelmiştir. Budakoğlu, zirai donatım kurumu, fidanlık ve diğer zirai müesseseleri gezerek incelemelerde bulunduktan sonra çiftçilerin sıkıntılarını dinlemiş ve zirai alet eksikliklerinin giderilmeye çalışacağı sözünü vermiştir.²⁶⁷ 1958 yılında bölge zirai mücadele müdürlüğü Diyarbakır'da kurulmuştur. Bu müdürlük ile birlikte 13 il, Diyarbakır'a bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren bölgenin tarımsal çalışmaları Diyarbakır'dan koordine edilmeye başlanmıştır.²⁶⁸

²⁶⁴ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 21.03.1957, s.1.

²⁶⁵ **Dicle Gazetesi**, 21.05.1957, s.1.

²⁶⁶ **Şark Postası Gazetesi**, 29.11.1952, s.1.-2

²⁶⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.04.1956, s.1.

²⁶⁸ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 17.02.1957, s.1.

2.2.2. Tarımda Zararlı Haşereyle Mücadele Çalışmaları

Süne(Kımıl) Türkiye’de tarımsal üretimde verimliliği düşüren zararlı bir haşeredir. Bu haşere buğdayın ekmeklik, makarnalık ve tohumluk kalitesini bozmakta ve danelerde zarar vermektedir. İlk olarak 1927-1929 yılında Güneydoğu’da ortaya çıkmış 1939-41 tarihlerinde ise yine aynı bölgede salgın hastalık haline gelmiştir.1950’den sonra bu haşereyle mücadelede kimyasal ilaçlar kullanılmaya başlanmıştır.²⁶⁹

Demokrat Parti döneminde Tarım Bakanlığı tarafından, çiftçilere büyük zararlar veren süne adlı haşereyle mücadele kapsamında Diyarbakır’da uzmanlardan oluşan bir heyet tahsis edilmiştir. Bu heyet süne’nin kışlık yaptığı yerleri tespit edip köylülerle birlikte çalışma yapmıştır.²⁷⁰ Konuyla alakalı 1954 Temmuz’unda kilosu 2 lira karşılığında köylülerden süne toplanması istenmiş çoğunluğu Bismil ve Çınar olmak üzere toplam 400 ton süne toplanmıştır. Tabii bunun kalıcı bir çözüm olmadığı aşikârdır çünkü bu mevcut süne’nin binde biri bile olmamaktadır.²⁷¹ Zirai sahadaki süne ile mücadele çalışmaları çeşitli suiistimalleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Ergani ilçesinde 100 ton süne toplatıldığı halde 130 ton süne toplatılmış gibi gösterilerek yolsuzluklar yapılmıştır. Bunun üzerine Diyarbakır valisi konuyu araştırarak diğer yerlerde de buna benzer hadiselerin yaşandığı belirtilmiş ve konu Cumhuriyet Savcılığına aktarılmıştır; çünkü bir ay içerisinde 400 ton süne toplanması mümkün olmadığı tespit edilmiştir.²⁷² 1954 yılında hem süne haşeratı hem de kuraklığın fazla olması nedeniyle çiftçiler ciddi anlamda zarara uğramışlardır; bundan dolayı vilayetçe konuyla ilgili bir rapor hazırlanmış ve dönemin Ziraat Bakanlığına gönderilmiştir.²⁷³

Süne(Kımıl) haşeresiyle mücadele kapsamında Ekim 1954’te Diyarbakır’da Ziraat Bakanlığı tarafında Süne Haşere Mücadele İstasyonu açılmıştır bu istasyon, süne haşeresini imha etmek üzere bilimsel esaslara uygun bir mücadele sistemi takip etmiştir. Kış aylarında Çermik ve Çüngüş Dağlarında ağaç ve çalı diplerinde toplu bir halde barınan süne haşeresini toplama çalışması yapmıştır.²⁷⁴ Süne ile mücadele durumunu denetlemek için Ziraat İşleri Genel Müdürü Mayıs 1955’te Diyarbakır gelerek

²⁶⁹ Mehmet Duman ve Diğerleri, “Süne Mücadelesinde Çiftçi Davranışları: Adıyaman-Diyarbakır-Mardin-Şanlıurfa Örneği”, **Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C.12, S.4, (2008), s.66.

²⁷⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 12.09.1953, s.1.

²⁷¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.07.1954, s.1.

²⁷² **Diyarbakır Gazetesi**, 06.09.1954, s.1.

²⁷³ **Diyarbakır Gazetesi**, 23.08.1954, s.1.

²⁷⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 12.10.1954, s.1.

incelemelerde bulunur.²⁷⁵ Bir hafta sonra ziraat bakanı Diyarbakır'a gelir ve Bismil'de süne haşeresi mücadelesiyle ilgili incelemeler yapar.²⁷⁶ Ziraat Bakanının incelemelerinden sonra bakanlık 7 uçak bütün personelini Diyarbakır'a göndermiş ve mücadelenin tek merkezden idaresi için Valilik Teknik Ziraat Müdürünü vazifelendirmiştir. 20 Mayıs'ta 7 uçakla havadan ilaçlanma başlamıştır. İlaçların zehirli olması nedeniyle 20 gün boyunca ilaçlanan bölgelere insan ve hayvan girmesi yasaklanmış ve askeri birlikler tarafından kontrolü sağlanmıştır. 7 gün içinde Bismil, Siverek ve Hilvan'da 150 dekar alan havadan ilaçlanmıştır.²⁷⁷ İlaçlanmada kurtarılan Süne haşeresi yeniği buğdaylar da Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından halktan satın alınmıştır.²⁷⁸

Süne Haşeresiyle mücadelenin kapsamı 1956 yılında bölgenin geneline yayılmıştır. Ziraat Bakanlığı tarafından 1956 yılında süne ile mücadele kapsamında ciddi bir hazırlık yapılmıştır. Bu hazırlık kapsamında 30 uçak, 84 motorlu araç, 43 motorpomp, 15 su tankı, 13 telsiz, 124 teknik ziraatçı ve 150 işçiden oluşan 15 ayrı ekip mücadele alanlarına sevk edilmişlerdir. İlk ilaçlama Urfa ve Adıyaman illerinde başlayarak Diyarbakır dâhil olmak üzere diğer güneydoğu illerinde bu mücadele çalışmaları devam ettirilmiştir.²⁷⁹ Demokrasiye Güven Gazetesinin haberine göre Haziran 1957 tarihi itibarıyla süne ile mücadele kapsamında Diyarbakır, Urfa, Adıyaman, Siirt, Maraş, Gaziantep illerinde 21 uçakla 602.000 ekili alanlara 747.719 kg ilaç atılmıştır.²⁸⁰ Hatta bu mücadele çalışmaları sırasında bir uçak motor arızasından dolayı Hilvan ilçesinde düşmüş ve ilaçlama uçağının pilotu üsteğmen Muammer Ertuğ şehit olmuştur.²⁸¹ Bu ilaçlama çalışması 1957 yılında devam etmiş ve Haziran ayı sonuna kadar toplamda 100 bin dönüm ekili arazi ilaçlanmıştır. İlaçlanan alanlar büyük oranda bu haşereden kurtarılmıştır.²⁸² Süne haşeresiyle mücadele 1958 yılında da devam etmiştir. Haziran ayına kadar Diyarbakır başta olmak üzere 8 il'de 13 uçakla yapılan ilaçlamada toplamda 1500 ton ilaç kullanılarak 450.000 hektar alan ilaçlanmıştır. Diyarbakır bölge mücadele müdürlüğü ve Zirai Mücadele Enstitüsü tarafından idare

²⁷⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 09.05.1955, s.1.

²⁷⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.05.1955, s.1.

²⁷⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 28.05.1955, s.1.

²⁷⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 27.06.1955, s.1.

²⁷⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 26.05.1956, s.1.

²⁸⁰ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 21.06.1957, s.1.

²⁸¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 05.06.1956, s.1.

²⁸² **Şark Postası Gazetesi**, 17.06.1957, s.1.

edilen süne ile mücadele kapsamında iki aylık bir çalışma neticesinde ilaçlanan alanlar süne haşeresinden kurtarılmıştır.²⁸³

Teknik Ziraat Müdürlüğü Diyarbakır'da 1957 yılında çiftçilerin ekinlerine zarar veren haşerelerle mücadele kapsamında Silvan, Hazro, Çınar, Çermik, Bismil ve merkez ilçelerinde çekirge istilasına karşı toplamda 26050 dekarlık alan ilaçlanarak bu zararlı haşereden temizlenmiştir. Yine farelerle gruplar halinde mücadele edilerek 47320 dekarlık alan ilaçlanmış, yine toprak kurduyla mücadele kapsamında 80 dekarlık bir alan temizlenmiştir.²⁸⁴

2.2.3. Tarımın Geliştirilmesi Çalışmaları

Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan topraklar da çok verimli bir özelliği sahiptir. Bu toprakların kullanımı ve tarımsal anlamda verimliliğinin artırılması çalışmaları diğer bölgelere nazaran bu bölgede daha geç başlamıştır. Bunun sebepleri arasında toprak sahibi köylülerin Cumhuriyetin ilk yıllarında doğu isyanı nedeniyle bulunduğu bölgeden sürülmeleri gösterilebilir. Sürgüne gönderilenlerin sayısı sadece Diyarbakır'da 500 aileyi aşmıştır. Bu aileler arasında Diyarbakır'ın o dönem büyük toprak sahibi ailelerinden olan Pirinççiler, Nakipler, Cemilpaşalar, Hüveydanlılar, Cerciszadeler, Mirikatibizadeler, Yasinzadeler bulunmaktadır.²⁸⁵ 1927 yılında çıkarılan bir yasayla Batı illerinde birçok aile mecburi iskânla bölgeye getirilmiş olsa bile mevcut toprakların verimli kullanılması tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bu tarihten sonra tarımın geliştirilmesi ve çiftçiyi destekleme çalışmaları arttırılmıştır. Sürgüne gönderilen ailelere af çıkarılarak eski yerlerine dönmelerine imkân sağlanmış, 1945 yılında ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılarak köylülere hazineden toprak dağıtımı planlanmıştır. Bu kanun fiilen 1950 yılından sonra uygulanmaya başlamıştır. 1950 yılında 20 köye 346 aileye toplamda 50782 dönüm toprak verilmiş ve bu her yıl artmaya devam etmiştir.²⁸⁶ Demokrat Parti döneminde bu çalışmalar hızlanmıştır. Örneğin Diyarbakır'da köylüye tapular verme çalışmaları kapsamında Ekim 1955'te 1 Nolu Toprak Komisyonu tarafından Çınar ilçesine bağlı Hatuni, Aşağı Hanik ve Bağcık

²⁸³ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 03.06.1958, s.1.

²⁸⁴ **Gayret Gazetesi**, 09.11.1957, s.1.

²⁸⁵ Rıfkı Aslan, **Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme**, Sarı Matbaası, Ankara, 1992, s.52-53.

²⁸⁶ Aslan, **a.g.e** s.54-55.

Köylerinde toplam 88 çiftçi aileye 2397 dönüm arazi verilmiştir.²⁸⁷ 1 ve 56 numaralı Toprak Komisyonu tarafından 1958 yılı içinde 3 köyde ihtiyaç sahibi 121 çiftçiye 29225 dönüm arazi 4324 dönüm mera verilmiştir.²⁸⁸1960 yılı Mart ayında 44 numaralı toprak komisyonu tarafından Silvan ilçesine bağla Basnik beldesinde 19 çiftçi ailesine toplam 3550 dönüm toprak dağıtmıştır. Topraksız köylüyü toprak sahibi yapma çalışmaları diğer belli dönemlerde devam edilmiştir.²⁸⁹ 1950 yılından başlamak üzere 1965 yılına kadar 189 köydeki 5491 aileye toplamda 536,953 dönüm toprak dağıtımı yapılarak tarımla uğraşan köylüye önemli bir katkı sağlanmıştır.²⁹⁰ Diyarbakır'da toprak dağıtılan köylünün tarımsal faaliyetlerinin araştırıldığı 1950 tarım sayımında çiftçilik yapan 30.339 ailenin % 24'ü yalnız tarımla uğraşırken % 10 yalnız hayvancılıkla geriye kalan % 66'sı ise hem tarımla hem de hayvancılıkla uğraştığı belirlenmiştir.²⁹¹

1955 Mart ayında Diyarbakır'da Tütün ekimine izin verilmiştir. Tekel Genel Müdürlüğü denetiminde köylüler tarafından 2500 hektar alanda ekim yapılması, üç yıl süreyle tecrübe edilmesine karar verilmiştir. Bu süre sonunda ekilen tütünün kaliteli olması durumunda Diyarbakır tütün bölgesi haline gelmesi amaçlanmıştır.²⁹² Tütün yetiştiriciliği konusunda Güneydoğu'da tütün ekimi Mardin'in Gurz bölgesi ile Diyarbakır'da Silvan bölgesi başı çekmektedir.1957 tarihi itibariyle Tekel Müdürlüğü tarafından Gurz Bölgesinden 24 ton Silvan Bölgesinde ise 110 ton tütün alımı gerçekleştirilmiştir. Ekilen tütünün tatminkâr bir fiyatla çiftçilerden alınması hem çiftçileri memnun etmiş hem de tütün kaçakçılığının önüne geçilmiştir.²⁹³Tütün yetiştiriciliği konusunda Silvan ve Kızıltepe bölgesi her yıl biraz daha gelişim göstermiştir. Bu bölgelerde hem ekilen tütünün kalitesinin yüksek olması hem de köylünün ektiği tütünü istediği bir fiyatta devlete satması tütün ekimini daha cazip hale getirmiştir. Örneğin 1959 yılında devlet tarafından son bir hafta içinde 35 ton tütün satın alınarak rekor bir alım gerçekleştirilmiştir.²⁹⁴

²⁸⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.10.1955, s.1.

²⁸⁸ **Gayret Gazetesi**, 28.02.1959, s.1.

²⁸⁹ **Sesleniş Gazetesi**, 02.03.1960, s.1.

²⁹⁰ Hüseyin Haşimi Güneş, Cahit Aydemir "Türkiye'de Tarım Politikalarının Mülkiyet Yapısı ve Tarihsel Süreçteki Değişimde Diyarbakır Örneği", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.12, ISSN:1304-0278 2005, www.e-sosder.com, (03.07.2012) s.82. ; Aslan, **a.g.e.** s.55.

²⁹¹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.48

²⁹² **Diyarbakır Gazetesi**, 28.03.1955, s.1.

²⁹³ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 14.03.1957, s.1.

²⁹⁴ **Gayret Gazetesi**, 28.03.1959, s.1.

Diyarbakır'da zirai gelişimi sağlama bakımında çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Teknik Ziraat Kongreleridir. Ocak 1954'te ikincisi düzenlenen kongrede tarımsal gelişim ve destekleme konusundaki görüşler paylaşılmış ve tarımsal gelişimin teknik alt yapısı konusu ele alınmıştır.²⁹⁵ Diyarbakır'da teknik ziraat müdürlüğünün 1956 yılında meyve ve sebze ile ilgili yaptığı bazı çalışmalarını haber olarak gazetelere yansıtmıştır. Bunlar arasında 1956 yılı ilkbaharında 13,981 adet meyveli meyvesiz fidan, 23,300 muhtelif sebze ve çiçek fidanı, 15,200 kavak çalığı ve 7500 adet köklü ve köksüz bağ çubuğu dağıtılmış ve yine teknik elemanların kontrolünde ekilmiştir.²⁹⁶ Bu şekilde hem sebze ve meyve fidanları konusunda halkın ihtiyaçları giderilmiş hem de teknik ziraatçı elemanlar nezaretinde bunların ekim işlemleri denetim altında gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da tarımsal üretimde çeşitliliği artırma adına bazı ürünlerde aşılama yöntemine gidilmiştir. Diyarbakır'da Antep fıstığı yetiştirilmesi ile ilgili daha önceden Çermik ilçesinde Haburman, Hasut, Ekrek, Giregös köylerinde kısmi olarak 11.853 adet Menengiç ve Butum ağaçlarına Antep fıstığı aşısı yapılmış ve 1956 yılında aşılama yapılan ağaçlardan Antep fıstığı mahsulâtı alınmıştır. 1957 yılında ise daha genel bir çalışma yapılarak Antep fıstığını Diyarbakır bölgesinde yetiştirmek üzere Gaziantep Zirai Araştırma Enstitüsü ile Diyarbakır Teknik Ziraat Müdürlüğü işbirliğinde etütler yapılmıştır. Bu etütler kapsamında Dicle, Lice, Çermik ilçelerinde Menengiç ve Butum ağaçlarının fıstık ağaçlarına uygunluğu onaylanmış, Antep fıstığı aşılama zamanı ve hastalıklarıyla mücadele konusunda bazı bilgiler verilmiştir.²⁹⁷ Diyarbakır Valiliği ve Teknik Ziraat Müdürlüğü köylünün ve çiftçinin gelir kaynaklarını çoğaltma adına 1959 yılında bir dikim kampanyası yapmıştır. Bu kampanyada Ziraat Bakanlığından ücretsiz temin edilen meyve fidanları ve bağ çubuklarını Diyarbakır'ın 8 ilçesinde 57 çiftçiye tahsis ederek toplamda 406 dekar bağ, 268 dekar bademlik, 99 dekar meyvelik 39 dekar Antep fıstığı ekimi yapılmıştır.²⁹⁸ 1950-1960 döneminde Türkiye'de tarıma uygun arazi miktarı hızla artarken Diyarbakır'da önemli bir değişiklik olmamasına rağmen tarımsal üretimde verimliliğin arttırılmasına yönelik yapılan çalışmalar vesilesiyle 1950 yılında 136 bin ton olan tarla

²⁹⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 01.02.1954, s.1.

²⁹⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 29.05.1956, s.1.

²⁹⁷ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 13.09.1957, s.1.

²⁹⁸ **Sesleniş Gazetesi**, 11.03.1959, s.1.

ürünü 1960'da 225 bin tona aynı şekilde 151 bin ton olan sebze üretimi ise 206 bin tona yükselmiştir.²⁹⁹

Diyarbakır'da gıda maddelerini kontrol eden komisyon çeltik tüccarlarından alışı ve satış beyannamesi almıştır. Yapılan kontroller sonucunda 1958 yılı Çeltik stoklarının %20'sinin ihtiyaçları karşıladığını geriye kalan %80 çeltiğin satışına izin verdiğini açıklamıştır. Bu şekilde tüccarlar beyannamede gösterdikleri miktarın %20'sini elinde bulundurma koşuluyla kalan %80'ini satabilmelerine izin verilmiştir.³⁰⁰

Diyarbakır'da çiftçilik ile ilgili dernekler bulunmakta ve belirli zamanlarda zirai konularda dernekte toplantılar yapılmaktadırlar.³⁰¹ Tarımla uğraşan kesimin derneklerini sıkıntılarını dile getiren Çiftçiler Derneği ismiyle faaliyetlerini yürüten dernek Ocak 1956 tarihinde yeni yönetimi belirlemek için toplanmış ve yapılan oylama sonucu Tahsin Havadan'lı, Çiftçiler Derneğinin yeni başkanı seçilmiştir.³⁰² Çiftçiler Derneği aynı yılın temmuz ayında çiftçilerin borçları konusunu konuşmak üzere bir toplantı tertip etmiştir. Diyarbakır milletvekillerinin de katıldığı toplantıda son yıllarda süne haşeresinden dolayı zarara uğrayan çiftçilerin borçlarını ödemelerinin mümkün olmadığı yönünde konuşmalar yapılmıştır. Bu toplantıda bir heyetin kurulmasına ve çiftçilerin borçlarının 15 sene taksitle tahsil edilmesi konusunda bakanlık nezdinde girişimlerde bulunulmasına, süne haşeresinin imhasına kadar buğday ekimine son verilerek diğer nevi hububatın ekilmesine karar verilmiştir.³⁰³ Çiftçiler Derneğinin oluşturduğu heyet Ankara'ya gitmiş yaptığı temaslar sonucunda çiftçilerin borçlarını 8 senede ödenmek üzere taksitle bağlamışlardır.³⁰⁴

2.3. HAYVANCILIK ALANINDAKİ GELİŞMELER

Diyarbakır havzası, Güneydoğu Toroslar ile Mardin-Midyat eşiği arasında yer alan Dicle bölümünün en geniş kısmını oluşturmaktadır.³⁰⁵ Diyarbakır bu coğrafi

²⁹⁹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.55

³⁰⁰ **Demokrat Kale Gazetesi**, 07.01.1958, s.1.

³⁰¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.07.1953 s.1.

³⁰² **Diyarbakır Gazetesi**, 25.01.1956, s.1.

³⁰³ **Diyarbakır Gazetesi**, 25.07.1956, s.1.

³⁰⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.09.1956, s.1.

³⁰⁵ Ayşe Çağlıyan, Esen Durmuş, "Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.20, S.2 (2010), s.31.

özeliğinden hayvancılığa müsait bir havzada bulunmaktadır. Diyarbakır'ın önemli geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık “Güçen” denen mera hayvancılığı şeklinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti zamanında özellikle koyun ve keçi hayvancılığı gelişmiştir. 1869-1905 yılları arası Osmanlı salnamelerine göre Diyarbakır vilayetinde 669.741 koyun ve 323.886 keçi bulunmaktadır. Bölgedeki koyun ve keçi yapağlarının (tüyleri, yünleri) merinos yapağılarına benzemesinden dolayı çok tercih edilmiş ve bundan dolayı ticaretin yarısı koyun keçi ve yapağı ihracatından oluşmuştur.³⁰⁶ Diyarbakır'da hayvancılık yakın tarihe kadar mera hayvancılığı olarak gelişme göstermiştir. Bu şekilde gelişmesi havyan çeşitliliğini artırırken hayvanlardan istenilen şekilde verim alınmasını da engellemiştir.³⁰⁷ Mera hayvancılığı yetiştiriciliğinde sert kış koşullarından dolayı bazı hayvan sürülerinin telef olması ve hayvanların ahırlarda yemlik olarak beslenememeleri verimlilikte istenilen seviye yakalanamamıştır.

1950'den sonraki süreçte hayvancılığın geliştirilmesine yönelik olarak hem ahır hayvancılığının teşvik edilmesi hem de veterinerlik sisteminin uygulanmasına önem verilmesiyle gibi faktörlerin etkisiyle bu alandaki verimlilik artırılmıştır. 1950 yılında Türkiye genelinde 54,5 milyon olan küçükbaş hayvan sayısı hayvancılıktaki bu gelişmeler sayesinde 76 milyona yükselmiştir.³⁰⁸ Diyarbakır hayvan çeşitliliği ve miktarı bakımından zengin bir bölgedir. Hayvan türleri bakımından en fazla koyun, keçi, sığır, manda, at, katır, eşek bulunmaktadır.³⁰⁹ Küçükbaş hayvan miktarı en fazla olmasına rağmen yıllara göre değişkenlik göstermiş bazı yıllara bu miktar artmasına rağmen bazı yıllarda da azalmıştır bunda ahır hayvancılığının çok gelişmemiş olması, salgın hastalıklar ve sert kış koşulları etkili olmuştur. Diyarbakır'da hayvancılık sektörü günümüze yaklaştıkça bakımı ve yetiştirilmesine önem verilen bir saha olmuştur. Şark Postasında Ağustos 1952 yılında çıkan bir haberde Diyarbakır'ın bölgenin kasaplık hayvan merkezi olmasına rağmen etin kilosunun 200 kuruştan satıldığını, fakir halkın bunları almakta güçlük çektiğini belirterek belediyenin bu konuya el atmasını talep

³⁰⁶ M. Cihan Özdemir “Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)”, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.61.

³⁰⁷ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.56.

³⁰⁸ Şükrü Şur, “Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008), s.80.

³⁰⁹ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, (1970), s.122.

etmiştir.³¹⁰ Diyarbakır'da hayvancılık konusunda bir takım gelişmelerin yaşandığı muhakkak ama bu gelişmelerin yeterli olmadığı hayvan yetiştiricilerine daha çok desteğin verilmesi gerektiğini Diyarbakır Gazetesinde günlük köşe yazıları yazar Sabri Aytar'ın 10 Ekim 1955 tarihindeki yazısında şu şekilde anlatmaktadır;

“Hayvancılığın ıslahı ve inkişafı yolunda hükümetimiz esaslı tedbirler almakta, programlar hazırlamakta, bu husustu veteriner daireleri faal bir durumda bulundurulmakta, teşvik mahiyetinde koşullar yaptırılmakta ve sergiler tertip edilmekte, birinci, ikinciliği, üçüncülüğü, dördüncülüğü kazananlarla, sergide derece alan hayvan sahiplerine mükâfatlar verilmektedir. Fakat gerek koşullara gerekse de sergilere iştirak nispetinin düşük olduğunu görüyoruz. Buna da sebep, hayvan heveslilerinin hemen ekserisinin fakir olmalarıdır. Bakımlarına hakkıyla dikkat edememelerinden ve parasızlık yüzünden birçokların iştirak etmelerine engel teşkil etmektedir. Bu işte yalnız teşvik kâfi değildir. Hayvancılığın ıslahı, teksir ve inkişafı bizce şu üç maddeye ihtiyaç vardır.

- 1.Hayvan yetiştiricilerine hükümetçe para yardım
- 2.Fenni ahır teşkilatına önem verilmeli, tımar ve bilhassa gıdalarına dikkat edilmeli
- 3.Hayvan hastalıklarına veteriner vasıtasıyla daimi kontrol ettirilmeli, hastalık haberi beklenilmemelidir.

Bu üç madde hakkıyla temin edildiği takdirde hayvan neslinin üreyeceğinden ıslah ve inkişaf edeceğinden şüphe edilmemelidir. Bilindiği üzere köylerde hayvan bakımı çok iptidaidir. Onları ikaz etmek ve bakım usullerini öğretmek büyük faydalar temin eder. Bunları öğretmekle iktifa etmemeli daimi kontrole tabi tutulmalı ki bundan iyi bir semere alabilelim. Saf kan ve yarım kan Arap at ve kısrakları veteriner dairelerince kayda ve muayeneye tabi olduklarından ve sahiplerince de koşullara hazırlanmakta bulduklarından iyi bakıma tabi tutuldukları halde, köylü elindeki hayvanlar, sabahleyin kapıdan çıkarılarak çobana emanet etmek suretiyle bakıma tabidirler. Akşamları merada dönüşte doğruca ya ahıra ya da açıkta bırakılıp hiçbir muayeneye tabi tutulmazlar. Bu şartlar altında hayvan neslinin ıslahına ve bilhassa üremesine de imkân yoktur.

Hükümetimizin fenni ahırlar yapmak ve hayvanlara iyi bir şekilde bakmak üzere köylülerimize ziraat bankası vasıtasıyla para yardımında bulunmuş ve paralarını da almışlardır. Fakat kontrol edilmediği için bunlardan çok azları bu paraları yerine sarf etmişlerdir. Böylece hayvan bakımı da ihmal edilmiştir. Yukarıda işaret ettiğimiz üç ihtiyaç maddesi temin edilir, sıkı bir kontrol ve muayeneler tabi tutulursa hayvancılığın inkişafı da sağlanmış olur. Yoksa programlar kâğıt üstünde kalırlar.”³¹¹

Sabri Aytar, 9 Temmuz 1956 yılında Diyarbakır bölgesindeki hayvancılık konusuyla ilgili hem eleştiri hem de tavsiye niteliğindeki bir başka yazısında şunları anlatmaktadır.

“Hayvancılığın gelişmesine gelince iyi cins her türlü hayvan yetiştirilmesi için fenni ahırlar tesis ettirilmesi, köylülerimizin hayvanlarına bakım ve yetiştirme bilgi ve kabiliyetlerinin artırılması gerekmektedir yününden, kılından, sütünden, peynirinden, yağından fenni bir usulde istihsal ve istifadelerinin temin edilmesi, kasaplık hayvanların ayırt edilmesinin öğretilmesi, hayvanların üretme tarzlarının veteriner dairelerince bilfiil gösterilmesi, hayvan hastalıklarının derhal ilgililere haber verme usulü ile veteriner yetişinceye kadar ilk tedbir ve tedavi usulleri hakkında bilgi verilmesi hayvancılığımızın inkişafına, üremesine büyük yardımcı olacağından başka iktisaden de faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Köylülerimizi bu hususta iyice tenvir etmek lazımdır. Birçok damızlık aygırlarını dışarıdan almak zorunda kalıyoruz. Bizde neden yetiştirilmesin? Ecdadımız atlara çok meraklıydılar at üstünde türlü marifetler gösterir, kovaladıklarını

³¹⁰ **Şark Postası Gazetesi**, 14.08.1952, s.1.

³¹¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.10.1955 s.1.

yakalarlar binmesini ve bakmasını bilirlerdi. Vesait tekerleğe gelince maalesef hayvancılığımızı da ihmal ettik. Yalnız para getiren koyunculukla iştiğal ediyoruz. Hâlbuki her çeşit hayvanlarımızın neslinin ıslahına çalışmalıyız. Hayvanlarımız harice karşı birer örnek teşkil etsinler. Arap atı İngiliz atı Macar atları diye şöret alan atlar gibi cins atlar yetiştirmeye gayret göstermeliyiz. Veterinerlerimiz her türlü bilgi vermeye her surette yardımlarda bulunmaya hazırdırlar. Hayvan hususunda veterinerlerimize her zaman müracaat edebilirsiniz. Köylülerimiz ve hayvan meraklılarımız veterinerlimizin tavsiyelerine riayet ederlerse böylece hayvancılığımızın geliştirilmesi de imkân dâhiline girilmiş olur.”³¹²

2.3.1. Hayvan Hastalıklarıyla Mücadele Çalışmaları

Hayvan sağlığı ve hayvan hastalıklarıyla mücadele konusu yetiştiriciler için hayati önem arz eden bir konudur. Çünkü bazı yıllarda binlerce hayvan salgın hastalıklardan dolayı telef olup yetiştiricilerin emeklerini zayi etmektedir. Hayvanları telef eden hastalıkların başında mide ve bağırsak kurtlarıyla, uyuz ve kene gibi parazitler gelmektedir. Hayvancılık hastalıklarıyla mücadele kapsamında Diyarbakır’da bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Diyarbakır Veterinerlik Müdürlüğünün 1952 yılında yaptığı çalışmalara bakıldığında;12 köyde görülen bulaşıcı hastalık yerinde müdahale edilmiş, koruyucu tedbir olarak 11,775 hayvana aşı yapılmış, 94 köyde 284.094 hayvan dış parazitlere karşı ilaçlanmış, 14 köyde banyoluk inşa edilmiştir.³¹³ 1953 yılına gelindiğinde hayvan hastalıkları ve önleyici tedbirler bağlamında Diyarbakır’daki bütün veterinerler, Veteriner Müdürlüğü Başkanlığında toplanarak çeşitli kararlar almış ve ekipler halinde mücadele yöntemi izlemişlerdir. Diyarbakır’da merkez ilçeler dâhil olmak üzere Silvan, Bismil, Ergani, Çermik, Çınar, Çünküş gibi ilçelerde ve ilçelere bağlı köylerde incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeden sonra 172 köyde toplam 348, 244 büyük baş hayvan ilaçlanmıştır.³¹⁴

1954 Ekim ayında Ziraat Bakanlığının emriyle Diyarbakır’da bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla ilgili kapsamlı bir mücadele çalışması yürütülmüştür. Merkez ve ilçelerde bulunan bütün veteriner ve diğer teknik elemanların katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonunda 10 ekip halinde önceki yıllarda hastalık çıktığı tespit edilen 95 köyde bir ay sürecek bir mücadele çalışmasına başlanmıştır. Bu kapsamda mide, bağırsak,

³¹² Diyarbakır Gazetesi, 09.07.1956, s.1.

³¹³ Şark Postası Gazetesi, 25.12.1952, s.1.

³¹⁴ Diyarbakır Gazetesi, 24.09.1953, s.1.

akciğer kurtları, kelebek, uyuz, bit ve kene ile mücadelenin yanı sıra köylere gidecek elemanlar hayvan bakımı, yemleme ve hayvan ıslahı köylüyü bilinçlendirmişlerdir.³¹⁵

2.3.2. Hayvancılığı Geliştirme Çalışmaları

Diyarbakır Veteriner Müdürlüğü hayvancılıkta halkı bilinçlendirmek ve teşvik etmek amaçlı bazı etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu etkinliklerden bir tanesi de Ekim 1953 tarihinde Diyarbakır Veteriner Dairesinin bahçesinde düzenlenen Ehil Hayvanlar Sergisi olmuştur, Herkese açık yapılan sergiye safkan ve yarım kan Arap tayları, Kısraklar, Atlar ile iyi bakımlı Dana, İnek ve Boğalar sergilenmiştir. Sergide dereceye giren 20 baş hayvanın sahiplerine para ikramiyeleri verilmiştir.³¹⁶ Ehil Hayvan Sergisi Ekim 1954 yılında tekrar yapılmıştır. Bu serginin açılışında konuşan Diyarbakır İl Veteriner Müdürü Yahya Becan, Diyarbakır'daki hayvancılığın genel durumu konusunda şu bilgileri vermektedir:

“İktisadi hayatımızda ve topyekün köy kalkınmasında mühim bir yeri olan hayvancılığımızın inkişafı için bütün yurttan devletçe esaslı tedbirler alınmaktadır. Bu meyanda Diyarbakır'da programlı çalışmalarımız devam etmektedir. Diyarbakır safkan Arap atı yetiştirilmesi bakımından en önemli bölgelerimizden biridir. Bunun için her yıl devlet haralarından getirilen damızlık aygırlarla burada açılan aşım durakları tedricen artırılmaktadır.1952 yılında dört aşım durağından 10 aygırla 500 halk kısrığı, 1953 yılında 6 aşım durağında 21 aygırla 1000 halk kısrığı tohumlanmıştır. Önümüzdeki yıl bu miktarların artırılması için gerekli hazırlıklara daha şimdiden başlanmıştır. Açılığın teşviki için Vilayetimizde her yıl at yarışları tertiplenmektedir. Gelecek yıllarda yarışların daha geniş ölçüde yapılabilmesi için lüzumlu teşebbüslere geçilmiştir. Bu yıl ayrıca biri merkezde diğeri Çermik'te olmak üzere iki modern aşım durağı binası da inşa edilmiştir. Her sene bu şekildi binalar yaptırmak suretiyle durak ihtiyacı da karşılanacaktır.

Sığırcılık sahasında da programlı çalışmalara başlanmıştır. Geçen sene mubayaa edilen damızlık boğalarla köylerde tecrübe teşebbüsleri yapılmaktadır. Gelecek yıl tecrübeler sona erecektir. Bu süratle tespit edilecek en uygun sığır ırkının muhite süratle yapılması için suni tertip suretiyle geniş faaliyetlere geçilecektir. Vilayetimizde hayvan ırklarının ıslahı için bu çalışmalarla birlikte bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla da mücadeleler yapılmaktadır. Geçen yıl 173 köyde yarım milyona müteceviz hayvan ilaçlanmış ve aşılmıştır. Bu yılda aynı hızla ve daha geniş bir ölçüde mücadelelerimiz devam etmektedir. Bu suretle bir taraftan hayvan ırklarının ıslahı, diğere taraftan bulaşıcı hastalıkların önlenmesi yolunda faaliyetlerimiz devam ederken hayvancılıkta en mühim unsur olan yem davasının da halli için vilayetimiz Teknik Ziraat Teşkilatı ile tam bir işbirliği halindeyiz. Böylelikle muhite en uygun yemlerin yapılması ve bol miktarda istihsalı için elbirliğiyle çalışılmaktadır. Kıymetli yetiştiricilerimizin de bu cihete azami önem vererek her şeyden evvel hayvanlarının yem ihtiyacını halletmeleri ve bu hususta Ziraat Vekâleti teşkilatları ile temas etmeleri çok lüzumlu ve önemlidir. Bu gün burada açılan bu gibi sergilerin hayvan yetiştirilmesini teşvikte mühim bir rolü olduğuna inanmış bugün bulunduğumuzdan gelecek yıllarda daha geniş faaliyetler için gerekli teşebbüslere

³¹⁵ Diyarbakır Gazetesi, 28.10.1954, s.1. ; 10.03.1954, s.1.

³¹⁶ Diyarbakır Gazetesi, 17.10.1953, s.1.

daha şimdiden geçmiş bulunmaktayız. Bu suretle yakın bir zamanda Diyarbakır hayvancılığının mühim bir inkişaf kaydedeceğini ümit ediyoruz.”³¹⁷

Hayvan Sergileri Diyarbakır’da ciddiyetle takip edilen bir etkinlik haline gelmiştir. Hemen hemen her yıl yapılan bu etkinliklerde hayvan yetiştiricileri sergiden önce bu konuyla alakalı hayvanlarını seçer ve onları sergiye hazırlamıştır. 1957 yılında 6 Ehil Hayvanlar Sergisi açılması planlanmıştır. Bu sergilerden üçüncüsü Çermik’te dördüncüsü de Ergani’de açılmıştır. Ergani’de açılışı yapılan sergiye Diyarbakır Valisi Şevket Özanalp da katılmış ve bu sergilerin hayvancılığa olan katkılarından bahsetmiştir. Sergide dereceye giren 19 at ve 5 sığır davetliler tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Dereceye giren hayvanların sahiplerine de vali tarafından 1400 lira ikramiye dağıtılmıştır.³¹⁸ Veteriner Müdürlüğü tarafından organize edilen hayvan sergileri daha sonraki yıllarda devam etmiştir. Örneğin Ekim 1958 tarihinde Ergani Hayvan Sergisi yapılarak 150 at ve 50 civarında inek arasından seçim yapılmış ve seçilen hayvan sahibine çeşitli ödüller verilmiştir. Şenlik havasında geçen sergide davullu zurnalı eğlenceler tertip edilmiştir.³¹⁹ Diyarbakır hayvancılık önemli bir gelir kaynağı olması ve halkın önemli bir kısmının bu meşguliyeti icra etmesi beraberinde hayvan sayısının fazlalığını, hayvanlarla ilgili hastalık ve sorunlarında fazlalığını getirmiştir. Bu durumda hayvanların bakımı ve hastalıklarının tedavi edilmesi ve hayvan sahiplerine bu konuda bilinç aşılması amacıyla bir hayvan hastanesi kurulmuştur.³²⁰

Hayvancılığı teşvik etmek halkı bu konuda motive etmek gayesiyle Diyarbakır’da Veteriner Müdürlüğü tarafından at yarışları tertiplenmiştir. Örneğin 1957 yılı ilkbahar ayında yapılan at yarışlarına halk çok büyük ilgi göstermiştir. İlkbahar at yarışları 16 Haziran 1957 tarihinde Pazar günü Ofis ambar civarı Bağlar mevkiinde koşu meydanında saat 15’te yapılmıştır.³²¹ Girişlerin ücretsiz olduğu bu yarış halk tarafından büyük teveccüh görünce aynı yılın sonbahar ayında da ciddi bir hazırlık yapılarak Sonbahar At Yarışları ismiyle yine tertip edilmiştir.³²²

Diyarbakır’da Hayvancılığın gelişimine teşvik anlamında 1955 yılından itibaren Teknik Zirai Müdürlüğü tarafından Kümes Hayvancılığı Sergisi de yapılmaya başlanmıştır. En iyi cins kümes hayvanı yetiştirmeye teşvik etmek için yapılan sergiler

³¹⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.10.1954 s.1.

³¹⁸ **Demokrat Kale Gazetesi**, 15.10.1957 s.1.

³¹⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.10.1958, s.1. ; **Dicle Gazetesi**, 19.10.1958, s.1.

³²⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 18.12.1958, s.1.

³²¹ **Dicle Gazetesi**, 14.06.1957, s.1.

³²² **Şark Postası Gazetesi**, 12.07.1957, s.1.

Valinin de katıldığı törenlerle açılmıştır. Örneğin 1957 yılında üçüncüsü düzenlenen Kümes Hayvanları Sergisi dönemin Diyarbakır Valisi Fahrettin Akkutlu tarafından açılmıştır. Sergiye amatör ve profesyonel kümes hayvanı yetiştiricilerinden 27 kişi katılmış ve en iyi cins dişi erkek her çeşit kümes hayvanı teşhir edilmiştir. Sergide kazanan kümes hayvanı yetiştiricisine bir takım zirai aletler hediye olarak takdim edilmiştir.³²³ Kümes hayvancılığı ile ilgili diğer bir çalışma da akademik alanda yapılan çalışmadır. 24-26 Haziran 1959 tarihinde Ankara Dil Tarih Coğrafya fakültesinde yapılan 1.Tavukçuluk Kongresidir. Bu kongrede alınan kararlardan birisi de illerde tavukçuluk komitelerinin kurulmasıdır. Kongrede alınan bu karar diğer valiliklerde olduğu gibi Diyarbakır Valiliği tarafından da uygun görülmüş ve bununla ilgili heyet tertip edilmiştir. Bu heyet, Diyarbakır Valisi Niyazi Toker başkanlığında, Teknik Ziraat Müdürü, Veteriner Müdürü, Küçük Ehil Hayvanlar Üretme İstasyonu Müdürü, Veteriner Bölge Laboratuvar Müdürü ve bazı yetiştiricilerden oluşmaktadır. Bu heyet Ziraat Müdürlüğünde bir toplantı yapmıştır. Buna göre ayda bir kere toplanılması, Valiliğin tavukçuluğun üretimi, ıslah ve sağlığı mevzularını planlaması ve tavuk yetiştiricilerinin ilgili kurumlarla işbirliği yapılması kararları alınmıştır.³²⁴ Hayvancılık konusunda yapılan bir diğer çalışma da Mayıs 1958 tarihinde Teknik Ziraat Müdürlüğü tarafından açılan Arıcılık Kursudur. Arıcılığı meslek olarak yapmak isteyenler için kursta teorik ve pratik olarak dört gün boyunca eğitim verilmiştir.³²⁵

2.4. İMAR ALANINDAKİ GELİŞMELER

Demokrat Parti iktidarı dönemi imar konusunda ciddi atılımların yaşandığı bir dönemdir. Türkiye'nin genelinde hem şehir imar planlarının uzun vadeli düşünülmesi hem de ulaşım büyük önem verilmesi bu dönemin ayırt edici özelliklerindedir. Türkiye'de 1950-1960 yılları karayolları ulaşımı anlamında rekor sayılabilecek bir gelişme gösterilmiştir. İstatistiklere göre cumhuriyetin kurulmasından 1950 yılına kadar Türkiye'de karayolları 47.080 km uzunluğu ulaşmıştır. Demokrat Parti döneminde ise 14.462 km artış göstererek 1960 yılında 61.542 km uzunluğa ulaşmıştır.³²⁶ Demokrat Parti döneminde imar konusunda Diyarbakır özelinde yapılan çalışmaların kapsamı

³²³ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 25.01.1957, s.1.

³²⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.08.1959, s.1.

³²⁵ **Gayret Gazetesi**, 13.05.1958, s.1.

³²⁶ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.360-361.

şehirlerarası ve köy yolları, köprüler, konut ve su şebeke inşaatları olarak özetlemek mümkündür.

2.4.1. Köy ve Şehir Suyu İmar Faaliyetleri

Diyarbakır'ın merkezi bir konumda olması nedeniyle sürekli göç alan bir kent olmuştur. Göçler, nüfus artışını, konut, gıda ve su ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İçme suyu diğerlerine oranla daha hayati bir konu olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı döneminde bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Karacadağ'daki Hamravat suyu bu dönemde Diyarbakır'a getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kemerler vasıtasıyla Diyarbakır'a getirilen Hamravat suyu 1902 yılına kadar kullanılmıştır. 1930 yılından sonra Hamravat suyu Diyarbakır'a yakın bir yerde demir borularla alınarak muhafaza edilmiş böylece bu suyun akışı kesintisiz devam etmiştir.³²⁷

1950'li yıllara gelindiğinde Diyarbakır'da artan nüfus ile beraber su ihtiyacı da artmış ve bir süre sonra yetersiz hale gelmiştir. Diyarbakır'da Mart 1953 yılında suyun ıslah çalışmaları çerçevesinde yeni su şebekesi bağlanmaya başlanmıştır. Ana kaynağında demir borularla getirilen su, abonelikler vermek suretiyle vatandaşların istifadesine sunulmuştur. 1953 yılı sonuna kadar 760 aboneye su verildiği gazete haberlerine yansımıştır.³²⁸ Diyarbakır şehir merkezinin genişlemesi ve nüfusunun artmasıyla dolayı sonraki tarihlerde demir borularla getirilen su yetersiz kalmıştır. 1956 yılında demir borularla gelen suyun kaynağı olan Gözeli mevkiinden yeni bir demir boruyla şehre su getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu proje için de 56 milyon lira ödenek ayrılmıştır. Bu çalışma bitiğinde Diyarbakır'da su sıkıntısı büyük oranda çözüleceği gazete sayfasına yansımıştır.³²⁹

İçme suyu konusu özellikle ilçelerde ve bağlı köylerde daha büyük problem olmuştur. Bu sıkıntılara bir örnek vermek gerekirse Dicle ilçesine bağlı 1.500 nüfuslu Kulbin ve Tarikan köylerinde içme suyu köylere uzak olan kuyulardan tulumlarla hayvanların sırtından getirilmiştir. Bundan dolayı yöre halkı konuyla ilgilenilmemesinden dolayı tepkilerini ortaya koymuşlardır.³³⁰ Köylere içme suyu götürülmesi ile ilgili çalışmalar Demokrat Parti döneminde üzerinde durulan bir konu

³²⁷ Vedat Güldoğan, **Diyarbakır Tarihi**, Kripto Yayınevi, Ankara 2011, s.88-90; Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.18.

³²⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 17.03.1954, s.1.

³²⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 28.06.1956, s.1.

³³⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 06.10.1953, s.1.

olmuştur. 1952 yılında Diyarbakır'da Bayındırlık İl Müdürlüğü tarafından keşifler yapılmış ve il daimi komisyonu taşeronlar vasıtasıyla birçok ilçenin ve ilçelere bağlı köylerin içme suyu inşaatlarına başlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Silvan'da 11 köy, Çınar'da Yuvacık ve Aşağı Devan köyleri, Dicle'de 10 köy, Ergani'de 9 köy, Çermik'te 7 köy ve Kulp'ta 9 köyde inşaatlara başlanmıştır. Bu şekilde 1952 yılı sonuna kadar 6 ilçede toplamda 46 köyün, 1953 yılı içinde ise 8 ilçede toplamda 80 köyün içme suyu inşaatı planlaması yapılmıştır.³³¹

Diyarbakır su ihtiyacını giderme konusunda yapılan çalışmalardan bir tanesi de yer altı su araştırmalarıdır. Bu anlamda 1952 yılında yeraltı suyu ile ilgili bir kooperatif kurulmuştur. Bu kooperatif yeraltı sularından artezyen kuyuları açmak suretiyle çiftçinin bir nevi sulu tarıma geçişini sağlamayı amaçlamıştır.³³² Ağustos 1954 tarihinde Diyarbakır'ın Köprübaşı Köyünde ilk yeraltı sondaj çalışması milletvekilleri ve bürokratların katılımıyla başlamıştır. Bu çalışmada amaç yeraltında su miktarını belirleme ve halka içme suyunu temin etmektir.³³³ Diyarbakır'da yeraltı ve yerüstü sularından faydalanılması ve verimli kullanımını sağlamak üzere 1954 tarihinde Diyarbakır Su İşleri Müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlüğün görevlerinde biri de Dicle Barajının inşaat çalışmalarıyla ilgilenmek olmuştur.³³⁴

1954 Eylül ayında Diyarbakır Valiliği tarafından 300 bin liralık bir bütçe ayrılarak köylere içme suyu temin etme projesi adı altında merkez ve ilçe köyelerine içme suyu götürme çalışmaları yapılmıştır.³³⁵ Yeraltı suları ile ilgili çalışmalar 1957 yılında da devam etmiştir. Yüksek Umum Müdürlüğü ve Yeraltı Suları Daire Başkanlığı tarafından bölgeye jeoloji uzmanlarından oluşan bir heyet gönderilerek incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda Diyarbakır çevresinde 5 ayrı bölgede yer altı suları tespit edilmiş ve bununla ilgili sondajlama çalışmaları yapılmıştır.³³⁶ Köylerin temiz içme suyuna kavuşmaları için 1957 yılı Kasım ayında Lice İlçesinin Zara Köyüne içme suyu şebekesi inşaatına başlanmıştır.³³⁷ Ocak 1958 tarihli Şark Postası Gazetesinin

³³¹ Şark Postası Gazetesi, 23.09.1952, s.1.

³³² Şark Postası Gazetesi, 02.12.1952, s.1.

³³³ Diyarbakır Gazetesi, 28.08.1954, s.1.

³³⁴ Diyarbakır Gazetesi, 10.05.1954, s.1.

³³⁵ Diyarbakır Gazetesi, 10.09.1954, s.1.

³³⁶ Demokrasiye Güven Gazetesi, 03.04.1957, s.1.

³³⁷ Gayret Gazetesi, 05.11.1957, s.1.

haberine göre bir ay içinde 102 köy içme suyuna kavuşmuştur.³³⁸ 1958 Mart ayında Diyarbakır valiliğine köylere içme suyu şebeke inşaatı için 400 bin lira ödenek yapılarak bu işlerin hızlandırılması sağlanmıştır.³³⁹ Köylerin dışında birçok ilçenin de temiz su sorunu mevcuttur. Örneğin Bismil ilçesinin su sıkıntısını çözmek için 1958 yılında Karabük'ten borular temin edilerek 5 km mesafedeki bir yerden su şebekesi çekilmiştir.³⁴⁰

2.4.2. Konut Alanındaki İmar Faaliyetleri

Diyarbakır'da konut ihtiyacı özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde ciddi anlamda arttığını söylemek mümkündür. Bunun nedenleri birincisi Diyarbakır nüfusunun bu döneme geldiğinde ciddi bir artış göstermesidir. 1950'li yıllar hem Türkiye'de hem de Diyarbakır'da köyden kente göçün yoğunlaştığı bir dönemdir. 1927 yılında toplam il nüfusunun 27,91'nin oluşturan kent nüfusu 1955'te 30,25'e yükselmiştir.³⁴¹ Diyarbakır'da özellikle 1955-1960 döneminde şehir merkezinin nüfusu %31.16 artarken 1960-1965 döneminde %33,82 artış göstermiştir. Bu süreçten sonra kent nüfusunda nispi olarak azalma yaşanmıştır.³⁴² Diyarbakır'da yıllara göre nüfus sayımına bakıldığında 1927 yılında 30.709 iken 1935'te 34.642, 1940'ta 42.555 1945'te 41.087, 1950'de 45.054, 1955'te ise 63.180'ye çıkmıştır.³⁴³ Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Diyarbakır'da nüfus yıllara göre artış göstermiş özellikle 1950-1960 döneminde ciddi bir ivme kazanmıştır. Diyarbakır'da merkez nüfusunun 1950'li yıllarda artmasıyla beraber konut ihtiyacında da ciddi bir artış gözlenmiştir. Konut ihtiyacının artmasının ikinci bir nedeni ise tarımdaki makineleşmedir. Tarımsal faaliyetler konusunda değinildiği gibi tarımda makineleşmenin artmasıyla tarımda verimlilik artarken tarımda çalışan insan gücü azaltmıştır. Tarımdan daha önce geçimini sağlayan insanlar bu imkân ellerinden alınınca taşrayı terk edip şehir merkezlerine göç etmeye başlamıştır.³⁴⁴

³³⁸ **Şark Postası Gazetesi**, 16.01.1958, s.1.

³³⁹ **Gökalp Gazetesi**, 23.04.1958, s.1.

³⁴⁰ **Gayret Gazetesi**, 12.02.1958, s.1.

³⁴¹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.11

³⁴² Mazhar Bağlı, Abdülkadir Binici, **Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi**, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2005, s.107

³⁴³ Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yay, İstanbul, 1981, s.19; **Diyarbakır Gazetesi**, 6.07.1955, s.1.

³⁴⁴ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.151.

Diyarbakır'da civar illerden ve Diyarbakır'ın kendi ilçe ve köylerinden işsizlikten dolayı şehir merkezine birçok göç yaşanmıştır. Bu göçlerden dolayı şehir merkezinde var olan konutlar ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Diyarbakır merkezde ev sıkıntısının oluşmasının bir başka nedeni de yerleşim merkezinin zamanla sur içi bölgesinin dışına taşmasıdır. Devlet kurumlarının yeni yapılan binaları sur içi bölgesinin dışında inşa edilmeye başlamasıyla birlikte memurlar ve akabinde yerli halk zamanla yeni bölgeye taşınmaya başlamıştır. Bu gelişme de beraberinde konut ihtiyacını doğurmuştur.³⁴⁵ Diyarbakır'daki ev sıkıntısını kısmi olarak çözmeye yönelik olarak 1950 tarihinde dönemin DP Milletvekili Mustafa Ekici'nin başlattığı kooperatifçilik sayesinde birçok vatandaş modern ve kullanışlı ev sahibi olabilmişlerdir. Diyarbakır'ın ev sıkıntısını gidermede önemli bir vazife gören kooperatiflerden olan “Yeni Evler Yapı Kooperatifi” 1952 Ekim ayında da 66-100 arasında ev inşaatının temel atma töreni düzenlemiş ve bu törene kentın milletvekilleri ve mülki amirleri katılmışlardır.³⁴⁶ 1957 Nisan ayında Diyarbakır Yenişehir'de büyük bir camii inşaatının yapım işi Yeni Evler Yapı Kooperatifi tarafından yapılmıştır. Camiinin temel atma töreninden başta vali olmak üzere kolordu komutanı, belediye başkanı ve milletvekilleri katılmıştır. Diyarbakır valisi Fahrettin Akkutlu törene katılan vatandaşlardan caminin yapımı için büyük miktarda yardım toplamıştır.³⁴⁷ Yeni Evler Yapı Kooperatifinin ev yaptırma konusundaki başarısı başka kooperatiflerin kurulması konusunda da insanları cesaretlendirmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Maarif Evleri Yapı Kooperatifi, Diyarbakır Güzel Evler Yapı Kooperatifi, Dicle Yapı Kooperatifi, Şenevler Yapı Kooperatifi, Doktor Evler Yapı Kooperatifi vb kooperatifler 4-5 yıl gibi kısa bir zamanda birçok insanın ev sahibi olmasını sağlamış ve Diyarbakır'ın yeni şehir yapısının da oluşmasına büyük katkı sağlamışlardır.³⁴⁸ Diyarbakır Yeni Evler Yapı Kooperatifinden sonra önceleri ev yapımı noktasında kredi vermeyi zorlaştırması çeşitli eleştirilere neden olan Türkiye Emlak ve Kredi Bankası da yeni ev inşa edip satış işine girmiştir. 1958 Ocak ayında 80 dairelik bir mahalle inşaatını tamamlamıştır. İnşaatı tamamlanan bu evler

³⁴⁵İslam Ansiklopedisi, **Diyarbakır**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, İstanbul, 1994 s.471. ; Yalçın, **a.g.e.** s.17

³⁴⁶Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)**, C.3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2001, s.1.067; **Şark Postası Gazetesi**, 18.10.1952, s.1.2.3

³⁴⁷**Demokrasiye Güven Gazetesi**, 20.04.1957, s.1.

³⁴⁸Beysanoğlu, **a.g.e.** s.1073

Dilan sinemasında noter huzurunda çekilen kurayla sahiplerini bulmuştur.³⁴⁹ 1959 İmar ve İskân bakanlığı Lice ilçesinde Yenişehir Evleri ismiyle yaklaşık 150 adet daire inşaatına başlamıştır. Diyarbakır valisinin de temel atma törenine katıldığı Yenişehir Evleri, üç oda bir salondan oluşmakta olup her bir tanesi 20 bin liraya mal olmuştur. 4 ay içinde bitirilmesi planlanan evler sahiplerine 20 yıllık taksitlere bölünerek tahsis edilmiştir.³⁵⁰

2.4.3. Köprü ve Yollardaki İmar Faaliyetleri

Demokrat Parti döneminde Diyarbakır ilçe ve köylerinde yol, köprü ve kavşak yapımlarında önemli çalışmalar yapılmıştır. Eylül 1954 yılında Diyarbakır-Kulp yolu inşaatına başlanmıştır.³⁵¹ Nisan 1955 tarihinde Silvan'da inşaatı tamamlanan Malabadi Köprüsü törenle hizmete girmiştir.³⁵² 1955-1956 yılları arasında Kulp'ta Lice istikametinde Şehbuban, Kokan, Aksı, Herla, Seyrek, Beni, Silvan istikametinde Nerehik, Karan, Babucenk, Şinas, Akikan, Malagarzi, Çıksı nahiyesi istikametinde, Tikays, Çıksı, Huruç köyleri istikametinde toplam 115 km'lik yol yapılmıştır.³⁵³ 1957 yılı Kasım ayında Ergani ilçesinde yaklaşık 50-60 köyü birbirine bağlayacak olan Ergani Boncuklu Köprüsü bitirilmiş ve dönemin Valisi Şevket Özanalp tarafından açılmıştır.³⁵⁴ Karayollarıyla ilgili olarak 1958 yılında Çermik Çünküş karayolunda 28 km, Hazro ile Kulp karayolunda 40 km toprak tavsiye ve blokaj inşaatı, Çermik Çünküş arasında 6 büyük köprü 4 küçük köprü ve 4 menfez inşaatı, Hazro Kulp yolunda 6 köprü, 8 boks, 8 büz inşaatları tamamlanmıştır.³⁵⁵

Elazığ Çemişgezek Karayolunda Murat nehri üzerinde inşaatına başlanan Avşan Köprüsü askeri personel ve araçların yardımıyla kısa sürede bitirilmiştir. 1,5 milyon liraya mal olan Avşan Köprüsü 1959 yılında hizmete girmiştir. Bu köprü yapımı münasebetiyle Elazığ ve Tunceli valileri dönemin Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri'ye bir teşekkür telgrafi göndermişlerdir.³⁵⁶

³⁴⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.04.1953, s.1. ; **Gökalp Gazetesi**, 21.01.1958, s.1.

³⁵⁰ **Sesleniş Gazetesi**, 18.07.1959, s.1.

³⁵¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.09.1954, s.1.

³⁵² **Diyarbakır Gazetesi**, 23.04.1955, s.1.

³⁵³ **Diyarbakır Gazetesi**, 24.10.1956, s.1.

³⁵⁴ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 07.11.1957, s.1.

³⁵⁵ **Gayret Gazetesi**, 20.01.1958, s.1.

³⁵⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 09.01.1959, s.1.

2.4.4. Şehir Merkezindeki İmar Faaliyetleri

Demokrasiye Güven Gazetesi'nde Aykut Gürkaş ismiyle çıkan bir köşe yazısında Diyarbakır merkezdeki imar durumuyla ilgili şunları anlatmaktadır:

“Diyarbakır’ımızın gün geçtikçe daha da artan bir hızla gösterdiği kalkınma hareketleri itiraf etmek lazım gelir ki ümit ve sevinç verici bir olaydır. Bir kaç sene evvel ki Diyarbakır’la şimdiki Diyarbakır’ın umumi çehresi arasında fark dikkat ve takdir uyandıran derecede büyük olmuştur. Eskiden sadece tarihi surlar arasında sıkışmaya mahkûm edilmiş bulunan bir şehir bugün duyduğu ihtiyaçların bir cevabı ve yaptığı ileri hamlelerinde bir işareti mahiyetinde olmak üzere surlar dışına yayılmış ve böylece buralarda yepyeni modern bir şehir husule gelmiştir. Hatta şimdiden halk arasında eski yeni şehir diye tefrik yapılan memleketimizin pek kısa bir gelecekte tamamen iki ayrı hüviyete bürüneceği kolayca tahmin etmek mümkündür. Bunlardan birisi geçmiş dönemlerde iftihar verici ve canlı hatıraları taşıyacak diğeri şarkın Paris’i sıfatıyla kalkınan Türkiye’nin modern ve örnek bir şehir mertebesine erişmiş olacaktır. Yalnız burada belirtilmesi gereken noktalar kalmaktadır. Bunlarda büyüyen gelişen bir şehir için mevcudiyetleri lüzumsuz veya yapılmaları elzem olan şeylerdir.

1. Kanal sularının bahçeye günün yorgunluğunu çıkarıp dinlenmeye istirahat etmeye gelen vatandaşların rahatlarını bozup sıhhat üzerinde tesir yapabileceği düşüncesiyle kapatılmasıdır.
2. Hemen aynı civarda bulunan tek surun yıkılması veya daha münasibinin onarılması
3. Bu şirin şehrimizde hiçbir anıt eseri bulunmaması hasebiyle aynı surun üzerinde Atatürk’ün büyük bir heykelinin dikilmesi
4. Otobüslerin daha intizamlı işleyebileceklerini tahmin ederek durak yerlerinin tespiti
5. Büyük şehirlerde olduğu gibi bizde de yollar ve caddeler boyunca çöp kutusu ve sepetlerinin bulundurulması
6. Artık hayli bir iptidai nakil vasıtası olan faytonların asfaltları kısmen bozduğu yolları kirlettiği ve mevcut otobüslerin ihtiyaçları bundan sonra karşılayabilecekleri adetlerinin aşgari bir hadde indirilmesini
7. Şehir cereyanının da sık sık baş gösteren arızaların kati olarak önüne geçilmesi”³⁵⁷

Diyarbakır’da şehrin imarı konusunda uzun zamandan beri bir şehir planının çıkarılmaması üzerine belediye ciddi tepkiler almıştır. Mart 1958 tarihinde dönemin İmar Bakanı Medeni Berk’in Diyarbakır’a ziyareti esnasında şehir planı konusu neticelenmiştir. Diyarbakır’ın imar planları hakkında bir basın açıklaması yapan Diyarbakır milletvekili -ki aynı zamanda Diyarbakır’ın eski belediye başkanıydı-Sezai Demiray ve Belediye Başkanı Cahit Gürkaş, Diyarbakır’ın modern bir şehir olarak plana alındığını, Diyarbakır’ın nüfusunun artmasını hesaba katan imar bakanlığının Diyarbakır için 300-400 bin nüfusluk bir şehir planı yaptığını, cadde ve parkların buna göre tanzim edileceğini, şehirdeki tarihi eserlerin etraflarını açıp ortaya çıkarılacağını, Bağlar mevkiinin belediye hududuna alınıp modern mahalle haline getirileceğini, Yenişehir’in yol ve kanalizasyon işlerinin hassas bir şekilde ele alınacağını, Karayolları

³⁵⁷ Demokrasiye Güven Gazetesi, 19.07.1957, s.1.

tarafından inşa edilecek Sadi-Silvan köprüsü bittikten sonra Dicle'nin kenarını bir şehir haline getirileceğini belirtmişlerdir.³⁵⁸ Nisan 1958 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı tarafından Diyarbakır'daki imar faaliyetlerinde kullanılmak üzere inşaatları devam eden Ziya Gökalp Lisesi inşaatı, Kız Öğretmen Okulu inşaatı, Dicle Ortaokulu İnşaatı, Diyarbakır Hıfzıssıhha Enstitüsü Epidemiyoloji binası kalorifer tesisatı, Diyarbakır Surları Dağ Kapı Burcunun onarımı ve köy içme suları çalışmaları için ciddi anlamda para ödeneği yapılmıştır.³⁵⁹

Diyarbakır şehir merkezinin tarihi ve turistik anlamda belki en önemli yapılarından biri uzun tarihi birikimi içinde barındıran meşhur Diyarbakır surlarıdır. Surlar, Roma döneminde İmparator Konstanius tarafından M.S.349 yılında inşa edilmiştir.³⁶⁰ Karadacağ'dan Dicle vadisine kadar uzanan bazalt kütlelerinden yapılmış olan surlar yapılış maddesinden dolayı koyu bir renge sahip olduğu için diğer kentlerdeki surlardan farklılık arz etmektedir. VI. yüzyılda İmparator Justinianus tarafından ilk defa tamir edilen surlar tarihi süreç içinde birçok defa bakım görmüş ve günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.³⁶¹ Diyarbakır surları Cumhuriyet döneminde 1930-1932 yıllarında yıktırma tehlikesi geçirmişse de tarihi ve turistik öneminden dolayı sonraki süreçte bundan vazgeçilerek çeşitli onarımlardan geçirilmiştir.³⁶² 1942-44 arasında Urfa kapı ve Dağ Kapı ve Mervaniler Burcu onarılırken yine aynı dönemde Hindibaba Kapısı açılmış ve 1952-54 yıllarında ise Keçi Burcu onarılmıştır.³⁶³ Demokrat Parti döneminde de surların bakımı ve onarımına önem verilmiştir. Örneğin surların tamiri için 1958 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından 50 bin lira ödenek gönderilmiştir.³⁶⁴ Yine aynı yıl nisan ayında dönemin Bayındırlık Bakanlığı tarafından surların Dağkapı Burcu tamir ettirilmiştir.³⁶⁵

Türkiye'de 1957 yılına kadar belediyelerin imar planı çıkarma zorunluluğu olmazken bu tarihten itibaren 6785 sayılı imar yasası çıkarılarak nüfusu 5000 üzerinde

³⁵⁸ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 24.03.1957, s.1.

³⁵⁹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 23.04.1957, s.1.

³⁶⁰ Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.22

³⁶¹ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.12

³⁶² 1930 yılında şehrin hava almasına engel olduğu gerekçesiyle valilik Dağ Kapı civarındaki surların bir kısmı yıktırılmış fakat sonra bundan vazgeçilerek onarılmış ve 1942 yılında surlar korumaya alınmıştır. (Canan Parla, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", **Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, 2005, s.75-76.)

³⁶³ Parla, **a.g.m.** s.76; Beysanoğlu, **a.g.e.** s.1114

³⁶⁴ **Gayret Gazetesi**, 19.02.1958, s.1.

³⁶⁵ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 23.04.1957, s.1.

olan belediyelerde imar ve kanalizasyon planı yaptırma zorunluluğu getirilmiştir.³⁶⁶ Diyarbakır'da ise kanalizasyon çalışmaları 1954 yılı Temmuz ayında Yenişehir'de başlamıştır. Bu tarihten önce Yenişehir'de kanalizasyon olmaması nedeniyle çevre temizliği gerektiği ölçüde yapılamazken bu tür kanalizasyon çalışmaları vesilesiyle şehir daha modern hale getirilmiştir.³⁶⁷ Yollar ve caddelerin ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle genişletilme çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Hasan Paşa, Hindi Baba ve Melik Ahmet Caddelerinde yollar genişletilmiştir.³⁶⁸

Diyarbakır tarihi ve kültürel mimarisiyle bölgede çok önemli bir konumda yer almaktadır. DP iktidarı döneminde bu kültürel mirası koruma adına çeşitli imar çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında surların, tarihi köprülerin ve bazı camilerin onarım çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde Diyarbakır'da onarımı yapılmaya başlanan eserler arasında Melek Ahmet Paşa Cami, Nebi Camii, Safa (Parlı) Camii, Ali Paşa Camii, Hz. Süleyman Camii,³⁶⁹ Ulu Camii, Hüsrev Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Fatih Paşa Camii ve Şeyh Mutahhar Camii bulunmaktadır.³⁷⁰

1959 yılı Nisan ayında dönemin Diyarbakır Valisi Niyazi Toker, Diyarbakır'daki kültürel varlıkların korunması ile ilgili Ankara'ya giderek Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkilileriyle bir takım görüşmeler yapmıştır. Diyarbakır'daki tarihi ve kültürel yapıların imarı için 570 bin lira para ödenek almıştır. Yapılan ödenekle Diyarbakır Vakıflar Müdürlüğü vasıtasıyla Hüsrev Paşa Camiiindeki Medrese Odaları, Fatih Paşa Camiinin iç kısmı, Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi, Nebi Cami minaresi ve Ulu Camii'nin bazı bölümlerinin onarımı çalışmaları yapılmıştır.³⁷¹ Diyarbakır Valisi Niyazi Toker, Ankara'daki temasları sırasında Diyarbakır imar çalışmaları kapsamında aldığı diğer ödenekleri Diyarbakır gazetesine verdiği bir mülakatta şu şekilde anlatmaktadır; Lice kasabasının ovada kurulmasını temin için 3,5 milyon ödenek alındığı ve konuyla alakalı bir imar ve fen heyetinin gelip incelemelerde bulunacağı ve en kısa zamanda inşaatla başlanacağı, Valilik binasında bir kat daha ilave edilmesi için

³⁶⁶ Mazhar Bağlı, Abdülkadir Binici, **Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi**, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2005, s.1.19

³⁶⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.07.1954, s.1.

³⁶⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.02.1953, s.1.

³⁶⁹ Hz. Süleyman Camii Osmanlı Devletinin zamanında 1870 tarihinde önemli bir bakımdan geçmiştir. (Gülistan Ekmekçi, "Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)", (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s.53.)

³⁷⁰ Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)**, C.3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2001, s.1117-1118

³⁷¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 03.04.1959, s.1.

1,307 Bin lira, valiliğin kalorifer tamiri için 198 bin lira alındığı, Melik Ahmet Caddesinin karayolları tarafından açılması ve karayollarına 9 kamyon, 2 buldozer, 2 pikap ve trafik polis ekibine de bir şavrole otomobil verildiğini belirtmiştir. Diyarbakır'ın bir ilçesinde Akşam Kız Sanat Okulu, iki ilçede de gezici Kız Sanat Kursu açılması, Bölge Sağlık Memurları Mektebinin kurulması konusunda da söz alındığını anlatmıştır.³⁷²

1959 Kasım ayında gazetecilerle bir tanışma toplantısı yapan Diyarbakır Valisi Muhlis Babaoğlu Diyarbakır'daki imar çalışmaları hakkında şu bilgileri vermiştir; Şehir içi ve Yenişehir'de 30 km'lik yol inşaatı ve Melik Ahmet Caddesinde genişletme çalışmalarına başlandığını, vakıflara ait yerlerin yıkımına başlandığı diğer yerlerin ise istimlâk edilerek caddenin genişletileceği, su konusunda etüt çalışmalarının bittiği, mevcut içme suyunun bir kat daha artırılacağı bu şekilde Diyarbakır'da içme suyu sıkıntısının biteceği, Deliller Hanının tamir ve ıslah çalışmasının bittiği, ihtiyaç sahipleri başvurduğu takdirde kendilerine yazıhane, terzi, kuyumcu açmak için yer verileceği, Vakıflar Bölge Müdürlüğü Talebe yurdu olarak tamir ettirilmekte olan Hüsrev Paşa Cami ve Medresesinin üç aya kadar bitirileceği ve buranın talebe yurdu olarak kullanılabileceğini belirtmiş ve bu konularla ilgili izahatlar vermiştir.³⁷³

³⁷² Diyarbakır Gazetesi, 04.04.1959, s.1.

³⁷³ Diyarbakır Gazetesi, 28.11.1959, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA SOSYAL HAYAT

3.1. EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Eğitim terim olarak yetiştirmek, büyütme ve geliştirmek manasına gelirken genel anlamı itibariyle ise insanları belli amaçlara göre yetiştirme süreci demektir.³⁷⁴ Demokrat Parti dönemi eğitim konusu okul öncesi eğitiminden başlamak üzere ilkokul, ortaokul, lise, akşam liseleri ve teknik liseler, yüksekokul ve üniversiteye kadar her kademesinde ilerlemenin yaşandığı bir dönemdir. Demokrat Parti her alanda olduğu gibi eğitim alanında da parti programında geniş yer ayırmıştır. DP'nin tüzük ve programında özetle eğitim ve öğretiminde birliğin oluşturulması, bilimsel ve teknik bilginin yanında milli ve manevi değerlerin de öğretilmesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, üniversitelerin özerkliğinin sağlanması, Doğu ve Güneydoğunun eğitim alanında kalkındırılması, dini öğrenim konusunda ilahiyat fakültelerinin özerkleştirilmesi, teknik ve zirai okulların yanında bölge ihtiyaçlarına göre çeşitli teknik kursların açılması gibi maddeler yer almıştır.³⁷⁵

3.1.1. Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet kuruluşundan sonra eğitim meselesi öncelikli konular arasına girmiştir. Eğitimin ilk basamağını ilkokul dönemi oluşturmakla beraber ilkokula bir hazırlık süreci olan okul öncesi eğitim konusu da hem CHP iktidarında hem de Demokrat Parti döneminde ailelerin ve yerel yönetimlerin insiyatifine bırakılmış bir konudur. Milli eğitim şuralarında okul öncesi okulların açılması, ilkokulların bünyesine katılması ve eğitim bakanlığının bu konuda ailelere destek olunması gerektiği belirtilmiştir. Resmi ve özel okul öncesi okulların yıllara göre dağılımına bakıldığında 1940 yılında toplam 51 anaokulu,1.690 öğrenci ve 60 öğretmen mevcutken, 1950 yılında 52 anaokulu 1.760 öğrenci ve 71 öğretmene yükselmiştir. Demokrat Parti dönemi sonuna kadar bu alandaki okullaşma oranı biraz daha artmıştır. 1960 yılı

³⁷⁴ Abidin Dağlı, "Eğitim ve Okul" *Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.4 2001, s.37.

³⁷⁵ **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara, s.26-28

itibariyle toplam anaokulu sayısı 64, toplam öğrenci sayısı 2.730 ve toplam öğretmen sayısı 104'e çıkmıştır.³⁷⁶

Demokrat Parti iktidarı ilköğretimi eğitimde temel kabul etmiştir. İlköğretime önem verilmesinin nedeni bu dönemde bireyin kişiliğinin oluştuğu, yurttaşlık haklarını kullanabilmesinin yanı sıra görev ve sorumluluklarını öğrenebildiği bir süreç olmasıdır.³⁷⁷ Bu düşünceyle hükümet ilköğretim için bazı yasal düzenlemeler yaparken milli eğitim şuraları da bazı tarihlerde sadece ilköğretim gündemli toplanmıştır. İlköğretimde hedef ülkenin en ücra köyüne kadar okulun götürülmesi, okul yapımına uygun olmayan köyler için de yatılı ve gündüzlü bölge okulların kurulması şeklinde olmuştur. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra eğitim alanında yaptığı ilk icraatlardan biri muhalefet yıllarında karşı çıktığı köy okullarında köylünün çalıştırılması ile ilgili yasayı yürürlükten kaldırmak olmuştur. Böylece köylünün yirmi gün okullarda inşaat ve benzeri işlerde çalıştırılması zorunluluğu kalkmıştır. Bu dönemde bir diğer yasal düzenleme de ilköğretim kanun tasarısının hazırlanması olmuştur. Bu tasarıda okulların ihtiyacı, öğretmen yetiştirilmesi, köy okullarında köylünün mağdur edilmeden öğrenimin zamanında yapılması, öğrencilere gerekli araç gereçlerin temin edilmesi, okumayan öğrencilere özel kursların tahsis edilmesi vb pek çok konu yer almıştır. 1953 yılında görüşmelerine başlanan tasarı ancak 1961 yılında DP döneminden sonra yasalaşabilmiştir.³⁷⁸ İlköğretim okulu oranlarının yıllara göre dağılımında cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze periyodik bir artışın olduğu görülmektedir. Türkiye'de toplam ilköğretim okulu sayısı 1923'te 4894 iken 1930'da 6598'e, 1940'ta 10.596'ya ve 1950'de ise 17.428'e yükselmiştir.1960 yılı yani Demokrat Parti iktidarı dönemi sonuna gelindiğinde bu rakam 24.398'e çıkmıştır.³⁷⁹

Demokrat Parti döneminde ortaöğretim kurumları ortaokul, genel lise ve mesleki liseler şeklinde üçe ayrılmıştır. Türkiye'de ortaöğretim seviyesindeki resmi ve özel okul sayısı Cumhuriyetin kuruluşun sadece 72 iken 1940'ta 252'ye 1950 yılında ise 440'e yükselmiştir. Demokrat Parti iktidarıyla beraber hem okullaşma oranında hem de

³⁷⁶ Tunay Karakök, "Menderes Dönemi'nde Türkiye'de (1950-1960) Eğitim", **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, C.1, S.2, (Ağustos 2011), s.92-93

³⁷⁷ İbrahim Yıldırım, "İlköğretim Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması ve Taşınabilir İlköğretim Uygulamasında Diyarbakır Örneği", **Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.2, (Ocak 1994), s.173

³⁷⁸ Zafer Tangülü "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)" **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012), s.394.

³⁷⁹ Karakök, **a.g.m.** s.93.

öğrenci sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.1950 yılında 440 okulda toplam 68.765 öğrenci eğitim görürken DP iktidarının sonu olan 1960 yılında okul sayısı 776'ya çıkarken öğrenci sayısı ise %84 oranında artarak 318,138'e yükselmiştir.³⁸⁰ Demokrat Parti programında ortaöğretimin yüksek öğrenime basamak teşkil ettiğinden bu okulların araç ve gereç eksiklilerin giderilmesinin gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda bazı düzenlemeler yapılarak liselerin süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarılmışsa da Celal Yardımcı'nın bakanlığı döneminde liselerin süresi tekrar 3 yıla indirilmiştir. DP döneminde özel programlı lise sistemine geçilmiştir. Liselere özel ders programları eklenerek eğitimde fırsat eşitliği kapsamında çeşitli nedenlerle okuma imkânı bulamayanlar için Akşam Okulları açılmıştır.1957 yılında Fen Liselerinin deneme okulları açılırken 1965 yılında 625 sayılı yasayla da özel okullar hayata geçirilmiştir.³⁸¹

Demokrat Parti döneminde mesleki ve teknik eğitim ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. 1940'lı yıllarda Türkiye'nin eğitim gündemine giren teknik eğitim DP dönemiyle birlikte üstünde durulan alan olmuştur. Çünkü teknik okullar sayesinde bir yandan iş gücüne ara eleman yetiştirilirken diğer yandan da ortaokul düzeyinde öğretim verilmiştir. Örneğin tarımda makineleşmeyle birlikte teknik alet ve makinelerin kullanımı için ara eleman ihtiyacı ortaya çıkınca Tarım Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı iş birliği yaparak üç yıllık bir kalkınma planı hazırlamışlardır. Bu plan çerçevesinde bazı sanat okullarında motor bölümü kurulmuş bazı illerde ise Motor Makine Okulları kurulmuştur. Meslek ve Teknik Okulların ülke ekonomisine önemli katkıları olmuştur.³⁸² Türkiye'de mesleki ve teknik okullarda 1945 yılında 29,717 öğrenci eğitim görürken 1950 yılında 34.104, 1955'te 38.598 ve 1960'te ise 71,659 öğrenci eğitim görmüştür.³⁸³

Demokrat Parti dönemi yüksek öğrenim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. DP iktidarına kadar ülke genelinde 3 üniversite ve 8 yüksekokul bulunurken DP döneminde bu sayı 8 üniversite ve 23 yüksekokula yükselmiştir. Bu gelişmelerin yanında üniversite özerkliği konusunda DP hükümeti döneminde bir takım

³⁸⁰ Tunay Karakök, "Menderes Dönemi'nde Türkiye'de (1950-1960) Eğitim", **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, C.1, S.2, (Ağustos 2011), s.94.

³⁸¹ Zafer Tangülü "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)" **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012), s.395.

³⁸² Tangülü **a.g.m.** s.396.

³⁸³ Karakök, **a.g.m.** s.94.

kısıtlamalar getirilmiştir örneğin Milli Eğitim Bakanlığına üniversite senatosundan görüş almak kaydıyla öğretim üyelerini görevden alma yetkisi verilmiştir. DP döneminde özellikle Doğu Anadolu’da bir üniversite kurulması düşünülmüştür. Kurulacak bu üniversitenin Doğu’da eğitimi kalkındırmasının yanında sosyal ve ekonomik anlamda bir katkı yapması amaçlanmıştır. Kurulacak üniversitenin yerinin tespiti için bir heyet tertip edilmiş, Diyarbakır, Van, Erzurum ve Elazığ’da incelemeler yapmışlardır.³⁸⁴ Bu incelemeler neticesinde 1957’de 6990 sayılı yasayla üniversitenin Erzurum’da kurulması kararlaştırılmıştır. Erzurum’da Atatürk Üniversitesi ismiyle kurulan üniversitede ilk olarak Fen Edebiyat Fakültesi ve Ziraat Fakültesi açılmıştır. Bu dönemde Yüksek İhtisas ve Ticaret Okulları İktisadi ve İdari Bilimler Akademileri haline getirilmiştir.³⁸⁵ Diyarbakır’da üniversite açma çalışmaları ise 1962 yılında başlamıştır. Bu tarihte kurulan Diyarbakır Eğitim Enstitüsünün ardından 1969 yılında Diyarbakır Tıp Fakültesi açılmış ve nihayetinde 1973 tarihinde Dicle Üniversitesi kurularak Diyarbakır üniversitesine kavuşmuştur.³⁸⁶

Demokrat Parti döneminde din eğitimi konusunda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Aslında Demokrat Parti iktidarından önce CHP, 1947 yılındaki 7. Kurultayından sonra dini eğitim konusunda bazı reformlar yapmaya başlamıştır.³⁸⁷ Bu reformlar arasında okullarda iki saat din dersinin seçmeli olarak verilmesi, 1949 yılında önce Ankara ve İstanbul’da iki olmak üzere İmam Hatip Kurslarının açılması ve bu kursların sayısının daha sonra 10 il’de 10 ay süreli İmam Hatip Kursları şeklinde geliştirilmesi sayılmaktadır.³⁸⁸ Bu çerçevede 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı aralarında Diyarbakır’ında olduğu 6 il’de imam hatip kursu açılmasına karar vermiştir.³⁸⁹ CHP’nin din eğitimi konusundaki son icraatı ise 4 Haziran 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin kurulması olmuştur.³⁹⁰ Fakat CHP’nin reformları o dönemde

³⁸⁴ Diyarbakır Gazetesi, 15.07.1953, s.1.

³⁸⁵ Zafer Tangülü “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)” **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012), s.397-398.

³⁸⁶ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır’da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.13.

³⁸⁷ Şükrü Şur, “Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008), s.90.

³⁸⁸ Esra İşler Keloğlu, “Demokrat Partinin Halkla İlişkiler Üzerine Bir İnceleme” **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.24 (Kış-Bahar 2007), s.121-122.

³⁸⁹ Emel Kılıç, “Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s.69.

³⁹⁰ Mithat Atabay, “Cumhuriyet Kültürü”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, (2009), s.463

muhalefette bulunan Demokrat Parti tarafından yeterli görülmemiştir. DP iktidarı geldikten sonra 1951 yılında 601 sayılı yasayı çıkararak 7 ilde imam hatip okulu açmıştır. Bu okulların dört yılı ortaokul üç yılı ise lise olarak tanzim edilmiştir.³⁹¹ 1953 yılında 5 ilde daha imam hatip okulu açılmıştır. 1959 yılında İmam Hatip Okullarına öğretmen yetiştirmek için ilki İstanbul'da olmak üzere Konya, Erzurum, İzmir ve Kayseri'de dört yıllık İslam Enstitüleri açılmıştır.

Halk Eğitimi konusunda DP döneminde halkevleri kapatılarak merkezde Halk Eğitim Büroları köylerde ise Halk Odaları kurulmuştur. Yine öğretmen yetiştirilmesiyle ilgili olarak faaliyet yürüten Köy Enstitüleri çıkarılan bir yasayla İlköğretmen okullarıyla birleştirilmiş bu şekilde öğretmen yetiştirmede ikililik ortadan kaldırılmıştır.³⁹² DP döneminin sonunda parasız yatılı imkânlarına sahip 52 civarında öğretmen okulu açılmıştır. Ortaöğretim öğretmenlerinin yetiştirilmesi ise genelde Yüksek Öğretmen Okulları, Fen-Edebiyat Fakülteleri ve Eğitim Enstitüleri tarafından gerçekleştirilmiştir. 1956 yılında çıkarılan 5660 sayılı kanunla güzel sanatların herhangi bir dalında yeteneği olan çocukların eğitilmelerinin önü açılmıştır. 1958 yılında ise Rehberlik ve Araştırma Merkezi kurulmuştur.³⁹³

3.1.2. Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Diyarbakır'ın içinde bulunduğu coğrafi bölge Hıristiyanlığın gelişinden önce putperestliğin hâkim olduğu bir bölgedir. Hıristiyanlık Anadolu'da yayıldıktan sonra M.S.70-80 tarihlerinde Diyarbakır'da hâkim olmaya başlamıştır. Putperestlikten sonra Hıristiyanlık inancının yerleşmesiyle birlikte Diyarbakır'da eğitim ve öğretim, kiliseler, manastırlar ve kütüphanelerde verilmeye başlanmıştır. Diyarbakır'da Kiliselerdeki ilk eğitim süreci Mezmur ve İncil'i ezberletmenin yanında yazmayı da öğretmek şeklinde olmuştur.³⁹⁴ Diyarbakır'da Zukain (Zuknin) Manastırı, Kantırt Manastırı ve Mor İliya Manastırı, Deyir el-Rahaviyin (Urfalıların Manastırı), Meryem Ana Kilisesi, Mor Kozma Kilisesi, Mor İstefanos Kilisesi, Mor Zhuro Kilisesi, Mor Gevargis (st.Corc) Kilisesi eğitim veren manastır ve kiliselerdir. Adı geçen yapılardan sadece Meryem Ana

³⁹¹ Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-1960 Dönemi Din Siyaseti" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.3, (2005), s.159.

³⁹² Mithat Atabay, "Cumhuriyet Kültürü", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, 2009, s.463

³⁹³ Zafer Tangülü "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)" **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.2 (Bahar 2012), s.398-403

³⁹⁴ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.15, 17

Kilisesi günümüze kadar ayakta kalarak Süryani Kadim Ortodoks Meryem Ana Kilisesi ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir.³⁹⁵ Diyarbakır'da çoğu Süryanilere ait olmak üzere 4 manastır 12 kilise yaptırılmıştır. Bunların bir kısmı şehir merkezinde bir kısmı da ilçelerde bulunmaktadır.³⁹⁶

Diyarbakır'ı hâkimiyeti altına alan her devlet ekonomik ve sosyal alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendi izlerini bırakmıştır. İslamiyet'le birlikte camiler ibadet mekânı olmasının yanında birer eğitim kurumu haline de gelmişlerdir. Eğitim süreci daha sonraki tarihlerde medreseler, kütüphaneler, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler şeklinde gelişim göstermiştir. Diyarbakır'ın tarihsel eğitim sürecine bakıldığında Artuklular döneminde ilk defa medreseler kurulmaya başlanmıştır. Bu medreselerde dini derslerin yanı sıra tıp, geometri, felsefe dersleri verilmiş, tıpla ilgili bazı eserler tercüme edilmiş ve tıp öğretimi için Silvan'da Darü's-şifa kurulmuştur. Hani ilçesinde Hatuniye Medresesi, Diyarbakır merkezde ise Zinciriye Medresesi, Mesudiye Medresesi kurulmuştur.³⁹⁷ 1198 yılında inşaatına başlanan Mesudiye Medresesi aynı zamanda İslam dönemine ait Diyarbakır'daki en eski eğitim kurumudur. Artuklu hükümdarı Melik Mes'ud Kütbüddin Ebu Muzaffer Sökmen tarafından yaptırılan bu medresede üç mezhep birlikte öğretilmiş ve birçok ilim adamı buradan yetişmiştir.³⁹⁸ Mesudiye kadar eski bir diğer medrese olan Zinciriye medresesi ise 1934 yılında müzeye dönüştürülmüştür. Bu dönemde altı medresede öğretim yapılmıştır.³⁹⁹

Osmanlı dönemine gelindiğinde Diyarbakır eğitim alanında ilk, orta ve yüksek okulların bulunduğu bir ilim kültür merkezi haline gelmiştir. Medrese eğitimine Osmanlı döneminde de devam edilmiştir. Camilere bağlı olan ve ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanan medreselerde çoğunlukla dini ilimler okutulmuştur. 1671-1682 yıllar arası Diyarbakır'da bulunan Evliya Çelebi'ye göre Diyarbakır'da o tarihlerde 14 tane cami ve her caminin içinde ikişer tane medrese birer tane de mektep bulunmaktadır. Bu medreseler arasında Camii Kebir'de (Ulu Camii), Mercaniye Medresesi, Şafii Medresesi ve İpariye Medresesi, Mardin Kapıda Hüsreviye Medresesi,

³⁹⁵ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'a Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.17, 23

³⁹⁶ Rıfki Aslan, **Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.62.

³⁹⁷ Şimşek, **a.g.e.** s.26, 29.

³⁹⁸ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, Diyarbakır 1970, s.75.

³⁹⁹ Aslan, **a.g.e.** s.57-58.

Serolizade Medresesi ve Şeyh Rumi Medresesi bulunmaktadır. Bu medreselerde Beyan, Kelam, Fıkıh, Tasavvuf, Tevhid, Tefsir, Tecvid ve Kıraat dersleri verilmiştir. Diyarbakır'da 1870-1871 yıllarında 1 Darul Kura ve 6 medrese, 1873-74 yılları arasında ise merkezde 4, ilçelerinde de 13 medrese faaliyet göstermiştir.⁴⁰⁰ Diyarbakır'da Mecaniye, İparye, Salulizade, Şeyh Rumi Medreselerinin yanı sıra önceki dönemlerden gelenler dâhil olmak üzere Hoca Ahmed Paşa Camii, İskender Paşa, Hüsreviye, Ali Paşa, İmadiye, Mesudiye, Zinciriye, Rağibiye, Latifiye, Kadiriye, Sucaciye medreseleri bulunmaktadır. Bu medreselerden merkezdekiler Hüsrev Paşa (1521-1528), Zinciriye (1198), Mesudiye (1236), Ali Paşa (1799-1817), Latifiye ve İparye Medreseleri günümüze kadar gelebilmişlerdir.⁴⁰¹

Osmanlı döneminde özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra eğitim alanında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında eğitimin bütün kademelerinin İstanbul dışında da verilmesi kararı olmuştur. Bu anlamda eğitimin ilk aşaması diyebileceğimiz bir nevi anaokulu ve ilkokulun 1-2-3 sınıf eğitimi veren Sıbyan Okulları kurulmuştur. Bu okulların süresi 4 yıl olmakla birlikte 7 yıla kadar devam edilebilmekteydi. Okullarda Kuran, Namaz ve Yazma eğitimi verilmektedir. Sıbyan Okulları genellikle camilerin yanında veya hemen altında bulunan geniş bir odadan oluşmaktadır. Öğrenciler bu okullarda ücretsiz olarak eğitim görmektedir. Diyarbakır'da Sıbyan Okulları genellikle cami ve medrese çevresinde kurulmuştur.1901 yılında Diyarbakır merkezinde 20 Hanefi Camii, 4 Şafi Camii, 21 Mescid, 6 Tekke, 11 Medrese, 1 Askeri Rüştüye, 1 Mülkiye Rüştüye, 1 Enas (kız) Rüştüye, 1 Durü'l-Muallimin, 5 Mekteb-i İptidai, 10 Mekteb-i Sıbyan bulunmaktadır. Bunun yanında aynı tarihte Gayrimüslimlere ait 11 Kilise, 9 Hristiyan Mektebi, 1 Yahudi Mektebi bulunmaktadır.⁴⁰² 1903 tarihinde Diyarbakır Vilayetinde gayrimüslimlerin okulları da dâhil olmak üzere toplam 168 adet Sıbyan Okulu bulunmaktadır.⁴⁰³ Sıbyan okulları dışında II.Abdülhamit döneminde "İptidâi" adı verilen ilkokullar açılmaya başlanmıştır.1905-1906 yıllarında Diyarbakır Vilayeti genelinde 249 İbtidâ-i Mektebi

⁴⁰⁰ M. Cihan Özdemir "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.76-77.

⁴⁰¹ Özdemir, a.g.t. s.77.

⁴⁰² Bülent Çukurova, Bülent Erantepli, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı", **II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu**, Ankara, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 15-17.11.2006, s.357.

⁴⁰³ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.37,48.

bulunmaktaydı. Hâdim-i Terakki-i Hamidi Mekteb-i iptidaisi, Şüle-i Terâkki-i Hamidi Mekteb-i İptidaisi, Feyz-i Terâkki-i Hamidi Mekteb-i İptidaisi bunlardan bir kaçıdır.⁴⁰⁴ Osmanlı döneminde 1838 tarihinde açılmasına karar verilen okullardan bir tanesi de Sıbyan Okullarının üst kademesi olan ve bugünkü ortaokul diyebileceğimiz Rüştiye Okullarıdır. Askeri okullara öğrenci hazırlamak ve Osmanlı bürokrasisine memur yetiştirmek amacıyla kurulan bu okullar aynı zamanda Diyarbakır Vilayetinde de açılmışlardır.1876 yılında 18 adet Rüşdiye Okulu bulunmaktaydı. Bugünkü Diyarbakır sınırlarında Diyarbakır Rüştiye Mektebi, Diyarbêkir İnas Rüşdiyesi, Diyarbêkir Askeri Rüştiye Mektebi (ki Ziya Gökalp da bu okuldan mezun olmuştur) bulunmaktaydı.⁴⁰⁵ Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye okullarına girmek isteyen öğrencileri hazırlamak amacıyla Rüştiyelerin üstünde üç yıllık eğitim veren İ'dâdi Mektepleri 1869 yılında açılmışlardır. Bu okullardan bir tanesi de 1892 yılında Diyarbakır'da açılmış olan Diyarbakır İ'dâdi mektebidir. 5 yıl olarak eğitim vermeye başlayan okul 1898 yılında 7 yıl olarak eğitime devam etmiştir.⁴⁰⁶ 1913 yılında İdadi okullar kaldırılınca Devreli Sultani olarak eğitim vermeye devam eden bu okul, 1933 yılında Diyarbakır lisesine çevrilmiş son olarak Ziya Gökalp Lisesi olarak eğitime halen devam etmektedir.1882 yılında aralarında Diyarbakır'ın olduğu 14 il'de Dâr'ül Muallimin'i İptidai Okulları açılmıştır. Bu okullar Sıbyan Mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Diyarbakır Dâr'ül Muallimin'i İptidai Mektebi 1918 yılına eğitim verdikten sonra kapatılmıştır. 1870 yılında dönemin Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa tarafında Diyarbakır'da kimsesiz çocukları barındırmak ve onlara meslek öğretmek amacıyla İslahane Okulu açılmıştır.700 öğrencisi bulunan bu okulda öğrenciler üç yıl eğitim gördükten sonra Dökümcülük, Boyacılık, Marangozluk eğitimi almışlardır.⁴⁰⁷ Vilayette görev yapan asker ve zaptiyelerin elbise ve ayakkabıları da bir dönem İslahhanede imal edilmiştir.⁴⁰⁸ İslahane Okulu daha sonra Diyarbakır Sanayi Mektebi'ne dönüşmüştür. Diyarbakır Sanayi Mektebini iyi derecede bitiren öğrencilere

⁴⁰⁴ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.51-52.

⁴⁰⁵ Rıfık Aslan, **Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.65; Şimşek, **a.g.e.** s.52-64.

⁴⁰⁶ Aslan, **a.g.e.** s.65.

⁴⁰⁷ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, Diyarbakır 1970, s.81.

⁴⁰⁸ Gülistan Ekmekçi, "Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)", (**Yüksek Lisans Tezi**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s.43-44.

bir miktar sermaye verilerek iş yeri açmalarına imkân verilmiştir.⁴⁰⁹ 19.Yüzyılda Osmanlı'da Diyarbakır Vilayetinin nüfusu 470.760 kişi olmasına karşın bu nüfusun %20.22'sini gayrimüslim kesim oluşturmaktadır. Bundan dolayı Diyarbakır'da gayrimüslimlerin kurduğu birçok okul bulunmaktaydı.⁴¹⁰ 1870 tarihinde Diyarbakır'da 3 Ermeni, 1 Protestan⁴¹¹, 1 Rum, 1 Rum Katolik, 1 Keldani, 1 Süryani ve 1 Yahudi olmak üzere toplam 9 adet gayrimüslimlere ait okul bulunmaktaydı. 1903 tarihine gelindiğinde 23 sıbyan derecesinde okul, 1 iptidai derecesinde okul ve 3 rüştiye derecesinde okul eğitim vermiştir. Gayrimüslim okullar dışında misyonerlik okulları da varlığını sürdürmüştür. Diyarbakır'da misyonerlik okulları Katolik ve Proteston Okulları şeklinde ayrılmıştır. 1903 yılında Katolıklere ait Kapuçin Mektebi ismiyle bir misyonerlik okulu eğitim vermiştir.⁴¹² 1901-1902 yılında Diyarbakır'daki okullarla ilgili Maarif İdaresi ismiyle bir heyet bulunmaktadır. Bu heyet okulların inşaatı, eğitim sistemi, öğretmen atamaları, müfredatın belirlenmesinden sorumlu olmuştur. Bu tarihte toplam 343 okul bulunmaktadır. Bu okulların 2'si İdadi, 1'i Darulmuallim, 1 İnas Rüştiyesi, 10 Rüştiye Mektebi, 230 Mekteb-i İbtida-i'dir. Bu okullarda toplam 5771 Müslüman öğrenci okumuştur. Diğer milletlere ait 427 okul bulunurken bu okullarda toplam 10.193 öğrenci okumuştur.⁴¹³

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitimde okullaşma oranı diğer illerde olduğu gibi Diyarbakır'da da artmaya devam etmiştir. Cumhuriyetle birlikte Diyarbakır'daki ilkokul sayısının tarihsel sürecine bakıldığında 1925 yılında Gazi İlkokulu ve İsmet Paşa ilkokulu, 1926'ta ise Cumhuriyet İlkokulu ve Ziya Gökalp ilkokulu açılmıştır. 1932 yılında ilçe ve köylerle beraber ilkokul sayısı 22'ye çıkarken aynı yıl ilkokullarda okuyan toplam öğrenci 2320 sayısına ulaşmıştır.⁴¹⁴ İlkokul sayısı 1945'te tarihine geldiğini 74'e yükselmiştir. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte okullaşma oranında

⁴⁰⁹ Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.65, 74.

⁴¹⁰ Bülent Çukurova, Bülent Erantepli, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı", **II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu**, Ankara, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 15-17.11.2006, s.360.

⁴¹¹ Bu okulda eğitim süresi 5 yıl olup her yıl müfredat değişmektedir. Ayrıca bu okuldaki öğrenciler derslerindeki başarıları nedeniyle ün yapmışlardır. (Gülistan Ekmekçi, "Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)", **(Yüksek Lisans Tezi**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s.44-45.)

⁴¹² Mehmet Şimşek, **Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi**, Kent Yayınları, İstanbul 2006, s.75, 90.

⁴¹³ M.Cihan Özdemir, "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", **(Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.85.

⁴¹⁴ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, Diyarbakır 1970, s.76.

ciddi bir artış yaşanmış 1955 ilkokul sayısı 190'a 1965 yılında 319'a dayanmıştır.⁴¹⁵ Diyarbakır'da Demokrat Parti dönemine kadarki tarihsel süreç içinde ortaokul ve lise derecesindeki okul durumunu şu şekilde özetlemek mümkündür; Diyarbakır'daki ilk orta dereceli okul 1928 yılında açılan Diyarbakır Erkek Sanat Enstitüsüdür, 433 öğrenci mevcutu olan bu okulda 24 öğretmen eğitim vermiştir. Bu okuldan sonra sırasıyla Ziya Gökalp Lisesi (1932), Akşam Kız Sanat Okulu (1936), Diyarbakır Kız Enstitüsü ve Dicle Öğretmen Okulu (1944), Silvan Ortaokulu (1948), Bismil Orta Okulu ve Erkek İlk öğretmen Okulu (1949) açılmıştır. Demokrat Parti dönemine gelindiğinde ise açılış tarihi sırasıyla Lice Orta Okulu (1950), Çermik Ortaokulu (1953), İmam Hatip Okulu (1954), Sağırlar Okulu ve Diyarbakır Koleji (1956), Ali Emiri Ortaokulu ve Akşam Tekniker Okulu (1958), Akşam Ticaret Lisesi ve Silvan Akşam Kız Sanat Okulu (1959) açılmışlardır.⁴¹⁶

Demokrat Parti döneminde eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması adına özellikle Doğu ve Güneydoğudaki eğitim eksikliğini gidermeyi kendi parti programında şu şekilde belirtmiştir. *“Doğu Anadolu Bölgesinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet fakülte ve enstitüleriyle bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz”*⁴¹⁷ Demokrat Parti döneminde gazete sayfalarına yansıyan haberlerde 1953 yılı itibariyle Diyarbakır genelinde okullaşma oranının çok fazla olmadığı köylerdeki okulların da ihtiyaca cevap veremediği anlaşılmaktadır. Mevcut okulların eski ve kırık dökük olması eğitimi aksatmıştır. Bu yönde Diyarbakır valiliğinin 1953 Temmuz ayında almış olduğu bir kararla köy okullarının tamir edilmesi için ihaleye çıkmış ve 20'den fazla köy okulunun eksikleri giderilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁸ Gazete sayfalarına yansıyan okul açılışlarına göre Diyarbakır Lice ilçesinde Kasım 1952 tarihinde Lice Ortaokulu törenle açılmıştır.⁴¹⁹ Diyarbakır merkez'de Kasım 1953'te Diyarbakır Lisesine bağlı Ticaret Lisesi açılmıştır. Diyarbakır'da Türk Eğitim Derneği Koleji'nin ilk kısmı Aralık 1953'te açılmıştır. Diyarbakır Hayır Cemiyetinin desteğiyle Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Eylül 1954'te Diyarbakır'da ilk İmam Hatip Okulu açılmıştır. Açılışa Vali ve Milletvekilleri hazır bulunmuş ve ilk dersi il müftüsü Hacı Halil Özaydın vermiştir. Eski

⁴¹⁵ Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981, s.34

⁴¹⁶ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, Diyarbakır 1970, s.81

⁴¹⁷ Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara, s.26-28

⁴¹⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 03.07.1953, s.1.

⁴¹⁹ **Şark Postası Gazetesi**, 27.11.1952, s.1.

telgrafhane binası Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından satın alınıp restore ettirilmiş ve 4 Ekim 1954'te Namık Kemal İlkokulu olarak açılmıştır.⁴²⁰ 1956 yılı itibariyle Diyarbakır Eğitim durumuyla ilgili olarak Diyarbakır Gazetesinin yazarı Sadri Aytar şunları köşesinde anlatmaktadır;

“İlk tahsil mecburidir. İlk tahsillerini ikmal edenler ortaokul, lise ve sanat enstitülerine ve buralardan sonra da yüksek tahsillerini ikmale çalışırlar. Bu okula devam edecek olan öğrencilere kifayet edecek olan okul binası lazımdır. Mevcutlarına ilaveten inşa edilmekte olan sarf olunan paraları hesaplarsak her sene birkaç milyonu aşar. Buna rağmen hükümetimiz okul binaları inşaatı için hiçbir fedakârlıktan çekinmeden milyonlar ayırmaktadır. Hatta 15 sene evvel şehrimizde bir lise binası yaptırılmıştı. Bu binanın ikmali ve lisenin genişletilmesi için hükümetimizce 425 bin liranın tahsis edildiğini de memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz.

Okulların çoğalmasını ve okul binalarının geniş ölçüde inşasını hedef tutan hükümetimiz, burada bir kız öğretmen okulu açılması için 359 bin lira da ayrıca tahsis etmiş bulunmaktadır. Vilayetimiz kazalarında ve köylerinde tamire muhtaç ilkokul binaları onarılmakta olduğu gibi birçok köylerimizde birer ilkokul binası inşaatı da müteahhidine ihale edilmiştir. Böylece köylerimizin okul ihtiyacı karşılanacağı gibi devam eden okul binaları inşaatı karşısında yakın bir atide okulsuz köy kalmayacağı şüphesizdir.

Eğitime verdiğimiz önem hiçbir vakit boşa gitmez. Bugünkü Avrupa kültür sayesinde kalkınmış ve yüksek seviyeye vasil olmuştur. Bizde de okuyup yazma bilmeyen kalmadığı gün o yüksek seviyeye kalmamış oluruz. Esasen biz de o gayretteyiz. Vilayetimiz beş kazasında ortaokul vardır, altı kazamızda yoktur. Köylerde ve kazalarımızda ilk tahsillerini ikmal eden fakir öğrenciler ya bin bir sıkıntı içerisinde civar kazalardaki ortaokullara ya Diyarbakır ortaokuluna geliyor veyahut büsbütün tahsilden vazgeçiyorlar. Bu hal tahsil çağındaki gençlerimiz için kötü bir durum hâsil ediyor. Binaen aleyh mümkün olduğu kadar diğer kazalarımızda da birer ortaokul binası inşa ettirilirse kültür hayatımızda elbette ki büyük hizmetler edilmiş olur.

Mahaza hükümetimiz her kazada birer ortaokul binası inşaatı programı yapmıştır. Sırasıyla ve bütçe imkânı dâhilinde bu da temin edilecektir. Nebraska Üniversitesi Profesörleri buraya tahkikat için geldikleri zaman okul mevcudumuz azdı, her köyde okul açmalısınız demişlerdi bizde bunun tahakkuku yolunda bütün gücümüzle çalışmaktayız. Hemen yakın bir atide tahakkuk ettireceğimize de katıyen emin bulunmaktayız. Türkün azmi meşhurdur. Herhangi bir şeye azmettik mi her neye mal olursa olsun onu tahakkuk ettirmedikçe azmimizden zerre kadar geri dönmeyiz. İşte okul ihtiyacını temin için de böyle bir kati azimle işe başlamış bulunuyoruz. Onu da mutlak sağlamada gecikmeyeceğiz.”⁴²¹

Diyarbakır'da okullaşma oranını artırma adına okul inşaatlarına 1957 yılında biraz daha hız verilmiştir. Haziran 1957 tarihinde Silvan ve Ergani'de iki modern ilkokulun temelleri atılmıştır.⁴²² Sadece bir ay içinde biri Hazro biri de Ergani olmak üzere iki ilkokul Vali ve Bölge Milletvekillerinin katılımıyla eğitime açılmıştır.⁴²³ 1957 Eylül ayında Diyarbakır Yenişehir'de 28 öğretmen ve 1301 öğrenciden oluşan

⁴²⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 02.11.1953, s.1. ;08.12.1953, s.1. ; 28.09.1954, s.1. ; 04.09.1954, s.1.

⁴²¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 07.07.1956, s.1.

⁴²² **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 15.06.1957, s.1.

⁴²³ **Diyarbakır Gazetesi**, 26.12.1957, s.1.

Mehmetçik İlkokulu açılışı yapılmıştır.⁴²⁴ Ayrıca aynı ay içinde Çermik ve Ergani’de iki ilkokulun inşaatları devam etmekteyken 14 tane köy okulunun da ihaleleri gerçekleşmiştir.⁴²⁵ Kasım 1957 tarihinde Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından Diyarbakır’da Yabancı Dil Kolejinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda stadyum ile istasyon arasındaki bir arsa 300 bin lira karşılığında istimlâk edilmiş, Bakanlık tarafından da 5 milyon lira para ödenek yapılarak inşaatına başlanmıştır.⁴²⁶ Diyarbakır’da özel okul olarak da 1956 yılında Amerikan Koleji açılmıştır.⁴²⁷ Eylül 1958’de Diyarbakır’da 800 kişilik Erkek Koleji, Nisan 1958 tarihinde ise Kız Öğretmen Okulunun inşaat çalışması başlamıştır.⁴²⁸ 1957 yılında ihaleleri yapılmasına rağmen ödenek olmadığı için askıda kalan Ziya Gökalp Lisesi ve Dicle Ortaokulu inşaatlarına 1958 da yılında başlamıştır.⁴²⁹ 1958 yılı Eylül ayında merkeze bağlı 8 köy okulunun ihalesi yapılmıştır.⁴³⁰

1959 Nisan ayında merkezde askeri havaalanında çalışan askeri personelin çocukları için havaalanına yakın bir yerde Havacılar İlkokulu’nun temelleri Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı’nın da katılımıyla atılmıştır.⁴³¹ 1959 yılında 10 adet köy ilkokulu yapımı için 950 bin lira civarında bir ödenek ayrılmış ve bu ödenekten hemen sonra 7 köy ilköğretim okulunun ihalesi yapılmıştır.⁴³² Şubat 1959 tarihinde Ali Emiri Ortaokulu Vali ve diğer mülki erkânın katıldığı bir törenle eğitime başlamıştır.⁴³³ 1959 yılı temmuz ayında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Akşam Ortaokullarının açılması kararlaştırılmıştır. Bu ortaokullara ilkokul mezunlar ve daha önce gündüz ortaokuluna devam edip tasdikname alan kişiler, küçük yaşlarda çeşitli sebeplerden dolayı ilköğrenimlerini bitiremeyen veya bir şekilde yarım bırakanların eğitimlerini devam ettirilmelerine olanak sağlamak için kurulmuştur.⁴³⁴ 4 yıl olarak planlanan Akşam Ortaokullarına başvurmak için yaş sınırlaması getirilmemiş sadece başvuruda bulunacak

⁴²⁴ Ahmet Küey, **Doğal, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, S.8, Diyarbakır 1970, s.77

⁴²⁵ **Dicle Gazetesi**, 18.09.1957, s.1.

⁴²⁶ **Gayret Gazetesi**, 07.11.1957, s.1.

⁴²⁷ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 19.05.1957, s.1.

⁴²⁸ **Demokrat Kale Gazetesi**, 06.09.1958, s.1.; **Gökalp Gazetesi**, 24.04.1958, s.1.

⁴²⁹ **Dicle Gazetesi**, 23.04.1958, s.1.

⁴³⁰ **Gayret Gazetesi**, 04.09.1958, s.1.

⁴³¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.04.1959, s.1.

⁴³² **Sesleniş Gazetesi**, 30.09.1959, s.1.

⁴³³ **Sesleniş Gazetesi**, 18.02.1959, s.1.

⁴³⁴ Tunay Karakök, “Menderes Dönemi’nde Türkiye’de (1950-1960) Eğitim”, **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, C.1, S.2, (Ağustos 2011), s.94.

kişilerin çalıştıklarına dair belge getirilmeleri istenmiştir.⁴³⁵ Eğitim Bakanlığı aynı yıl Akşam Ortaokullarından ayrı olarak dileyen herkesin eğitimlerini tamamlamalarına imkân sağlanması gayesiyle Türkiye genelinde Akşam Liseleri, Ticaret Liseleri ve Yüksek Ticaret Okullarının açılmasına karar vermiştir.⁴³⁶ Bu anlamda Diyarbakır'da Akşam Lisesi açılmış ve ilk etapta 80 öğrenciyle açılması planlanan lise daha sonra 60 öğrenciyi sınavla alarak eğitime başlamıştır.⁴³⁷ Demokrat Parti hükümeti 1960 yılında eğitim alanında Diyarbakır'da ciddi bir çalışmanın içini girmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Diyarbakır'ın köylerinde 41 adet köy okulu açılmasına karar vermiştir. Bu köy okullarının inşaatı içinde 3 milyon lira tahsis edilmiş ve Diyarbakır Valisi başkanlığında bir komisyon toplanıp okul yapılacak köyler belirlenmiştir.⁴³⁸

TBMM'de çıkan bir kanunla Doğu'da bir üniversite kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karar çerçevesinde Erzurum, Van, Elazığ ve Diyarbakır'a heyetler gelerek üniversitesinin kurulacağı ilin tespitine yönelik çalışmalar yapmışlardır.⁴³⁹ Diyarbakır'da belli dönemlerde çeşitli eğitim kursları açılmıştır. Bu kurslardan bir tanesi de İngilizce ve Matematik kursudur.1957 Haziran ayında Namık kemal İlkokulunda İngilizce ve matematik kursu açılarak eylül ayına kadar devam etmiştir.⁴⁴⁰ Milli Eğitim Müdürlüğünün desteğiyle okullarda Çiçek Yetiştiriciliği Kursu açılarak 400 öğrencinin katılımı sağlanmıştır.⁴⁴¹

3.2.SAĞLIK ALANINDAKİ GELİŞMELER

Diyarbakır sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı sağlık konusunda fazla gelişme gösterememiştir. Bunun nedenleri arasında nüfusun hızlı artışı, alt yapı hizmetlerinin yetersiz olması, eğitim düzeyinin düşük olması, yeterli ve sağlıklı içme suyunun sağlanmaması ve kentin dışarıdan göç alan bir konumda sıralanabilmektedir.⁴⁴²

⁴³⁵ **Güneydoğu Haber Gazetesi**, 03.07.1959, s.1.

⁴³⁶ **Demokrat Kale Gazetesi**, 25.09.1959, s.1.

⁴³⁷ **Sesleniş Gazetesi**, 02.10.1959, s.1.

⁴³⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.04.1960, s.1.

⁴³⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.07.1953, s.1.

⁴⁴⁰ **Dicle Gazetesi**, 12.07.1957, s.1.

⁴⁴¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 31.01.1953, s.1.

⁴⁴² Rıfat Dağ, **Sayılarla Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 1997, s.71

3.2.1. Sağlık Kurumları ve Doktor Durumu

Diyarbakır'da hastane ve doktor sıkıntı özellikle 1950'li yıllardan önce had safhada bulunmaktaydı. Diyarbakır merkezindeki hastanelerin yetişkin polikliniklerinde aynı zamanda çocuk muayenesi yapılmaktaydı çünkü ayrıca çocuk polikliniği bulunmamaktaydı. Demokrat Parti iktidarı döneminde hastane ve doktor ihtiyacı ciddi anlamda giderilmeye çalışılmıştır. Diyarbakır'da 1924 yılında Türkiye'de sadece dört il'de kurulan numune hastanesi kurulmuştur.⁴⁴³ Demokrat Parti döneminde Diyarbakır Numune Hastanesinde 1 Ekim 1952 tarihinde ek olarak çocuk servisi hizmete açılmıştır.⁴⁴⁴ 1954 Temmuz'unda Ergani'de bir sağlık merkezinin temelleri atılmıştır.⁴⁴⁵ Aralık 1954'te Silvan Sağlık Merkezi törenle açılmıştır.⁴⁴⁶ Temmuz 1955'te Diyarbakır merkezinde Ziya Gökalp İlkokulu karşısında Sağlık Yurdu açılmıştır. Bu sağlık merkezi doğum ve cerrahi müdahale dâhil birçok konuda halka hizmet vermiştir.⁴⁴⁷ Şubat 1960 yılında Ankara merkezli olan Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünün bir şubesi Diyarbakır'da açılmıştır. Diyarbakır valisi, Diyarbakır mebusları askeri ve idari erkânın katıldığı açılış töreninde bu kuruluşun halkın sağlığı ile ilgili çalışmalar yapacağı gıda, su vb konular hakkında tahliller yapacağı, halka ücretsiz aşuların dağıtılacağı belirtilmiştir.⁴⁴⁸

Diyarbakır'da doktor ihtiyacı merkeze nazaran ilçelerde daha fazla olmuştur. İlçelerdeki doktorların sayıca çok az olması veya bazı ilçelerde hiç olmaması nedeniyle ilçelerde yaşayan insanlar herhangi bir rahatsızlık durumunda Diyarbakır merkeze kadar gelmek durumunda kalmışlardır fakat 1950'li yıllarda bu sıkıntılar yavaş yavaş giderilmeye çalışılmıştır. Ekim 1952 tarihinde hiç doktor bulunmayan Diyarbakır'ın Çınar ve Kulp ilçelerine de devlet tarafından doktor tayin edilmesiyle birlikte Diyarbakır'da artık doktoru olmayan ilçe kalmamıştır.⁴⁴⁹

Diyarbakır'da insan sağlığını koruma adına hem sağlık il müdürlüğünün hem de sivil toplum kuruluşlarının çeşitli çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalarda bir tanesi Diyarbakır Hayır Cemiyeti adlı dernek tarafından yapılmıştır. Bu dernek sağlık alanında

⁴⁴³ Gürkan Tekin, "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011) s.46.

⁴⁴⁴ Şark Postası Gazetesi, 04.10.1952, s.1.

⁴⁴⁵ Diyarbakır Gazetesi, 02.07.1954, s.1.

⁴⁴⁶ Diyarbakır Gazetesi, 21.12.1954, s.1.

⁴⁴⁷ Diyarbakır Gazetesi, 13.07.1955, s.1.

⁴⁴⁸ Diyarbakır Gazetesi, 08.02.1960, s.1.

⁴⁴⁹ Şark Postası Gazetesi, 07.10.1952, s.1.

bir dizi konferanslar vermiştir. Diyarbakır Numune Hastanesi konferans salonunda halka açık olarak yapılan bu konferanslarda hastalıklar hakkında bilgi verilerek bu hastalıklardan nasıl korunacağı anlatılmıştır. Tıbbın çeşitli alanlarında uzman olan doktorlar tarafından verilen bu konferanslar vesilesiyle insanların hastalıklara karşı bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır.⁴⁵⁰ İnsan sağlığı konusunda yapılan bir diğer çalışma da sağlık il müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Kahvelerde oynanan iskambil kâğıtlarının insan sağlığına zararları nedeniyle Diyarbakır Sağlık müdürlüğünün aldığı bir kararla, iskambil kâğıtlarının kahvelerde oynanması yasaklanmıştır. Böylece özellikle kış aylarında işsizliğin artması nedeniyle kahveleri dolduran insanların mikrop kapması engellenmeye hem de çocukların kahvelerde bu kötü alışkanlığı edinmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁴⁵¹ Sağlık müdürlüğünün yaptığı bu çalışma nedeniyle ciddi sıkıntıya giren kahvehaneciler bir süre sonra topluca valiliğe gidip dilekçe verip bundan sonra oyun kartlarına daha itina göstereceklerini belirteler bu konuda kendilerine yardımcı olunmasını validen istemişlerdir. Sağlık müdürlüğünün bu uygulaması meyvesini vermiş insanların birçok bulaşıcı hastalığa yakalanmasının önüne geçilmiştir.⁴⁵²

3.2.2. Salgın Hastalıklarıyla Mücadele

Verem Hastalığı tüm Türkiye’de olduğu gibi Diyarbakır’da ciddiyetle üstünde durulan bir konu olmuştur. Diyarbakır’da ilk Verem Dispanseri de 1953 yılında açılmıştır.⁴⁵³ Bu dispanser 1959 yılında 30 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüştür.⁴⁵⁴ Bu bağlamda verem hastalığıyla ilgili mücadelede gerek sağlık müdürlüğü gerek milli eğitim müdürlüğü Diyarbakır’da halkı bilinçlendirmek için çok çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Örneğin Verem Savaş haftası vesilesiyle Diyarbakır’da çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Bu etkinlikler kapsamında Verem hakkında konferanslar verilmiş ayrıca okullarda öğretmenler, öğrencilere Verem’den korunmanın yolları ve Verem’e yakalanılması durumunda derhal bir verem dispansiyerine gitmeleri ve tedavi olmaları konusunda bilgiler vermişledirler.⁴⁵⁵ 1958 yılında Verem hastalığıyla mücadele

⁴⁵⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 14.03.1953, s.1.

⁴⁵¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 15.01.1953, s.1.

⁴⁵² **Diyarbakır Gazetesi**, 24.01.1953, s.1.

⁴⁵³ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.02.1953, s.1.

⁴⁵⁴ Şerafettin Pektaş, “Demokrat Parti Dönemi’nde Tarım Dışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi”, (**Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), s.139.

⁴⁵⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 06.01.1959, s.1.

kapsamında Dr. Zihni Tuğçu başkanlığında 10 ekip oluşturularak Diyarbakır genelinde toplamda 60 köyde BCG aşısı yaptırılmıştır. Ekipler iki hafta içinde toplamda 9821 kişiye BCG aşısı, 25720 kişiye ise Mortoux aşısı yapmış ayrıca daha önce aşı yapılan 24888 vatandaş da ikinci defa kontrolden geçirilmiştir. Vatandaşa yapılan BCG aşısı müspet neticeler vermiştir örneğin 1949 yılında bu aşı sayesinde verem hastalığı %30 oranında azalmıştır.⁴⁵⁶ Verem ile mücadele kapsamında tam teşekküllü bir hastaneye yokluğu büyük bir eksikliği sağlık bakanlığı bununla ilgili 1958 yılında bir çalışma yaparak Diyarbakır'da 100 yataklı bir Verem Hastanesinin kurulması kararı vermiştir. Diyarbakır Verem Hastanesi 1 milyon liraya ihaleye çıkarılarak inşaatına aynı yıl başlanmıştır.⁴⁵⁷

Diyarbakır'da iklimin sıcak olması ve açık gün sayısının fazla olması nedeniyle sıtma hastalığı sık sık görülmektedir.⁴⁵⁸ Bu hastalık nedeniyle verem hastalığının yanında Sıtma hastalığı ile mücadelede çalışmalar da yapılmıştır. Diyarbakır Gazetesi haberine göre Eskişehir'den Diyarbakır'a Sıtma Mücadele Baştabibi atanmıştır.⁴⁵⁹ Ayrıca okullarda bu benzeri hastalıkların önüne geçme anlamında belirli zamanlarda aşilar yapılmıştır. Örneğin Şubat 1958 tarihinde Diyarbakır'da okullarda tifo aşısı yapılarak çocukların bu hastalığa yakalanma ihtimali düşürülmüştür.⁴⁶⁰

Ekim 1955'te Diyarbakır Merkez'de Tavuk Difterisi Hastalığı zuhur etmiştir. Tavuk hindi ve güvercinlerde bulunan bu hastalık bulaşıcı olmakla birlikte öldürücü etkisi bulunmaktadır. Bu hastalıkla ilgili halka hayvanlarını veterinerlere aşılatma tavsiyesinde bulunulmuştur.⁴⁶¹ 1958 yılı Eylül ayında Diyarbakır'ın acil kan ihtiyacını gidermek amacıyla bir kan bankası kurulmuştur.⁴⁶² Diyarbakır'da 7 tane olan eczane sayısı Ocak 1959 yılında açılan Numune ve Hürriyet isimli eczanelerle bu sayı 9'a yükselmiştir.⁴⁶³

Diyarbakır'da 1956 yılında baş gösteren bir hastalık olan Karayara Hastalığı birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur. Karaya hastalığı ilaçlı tohumluk buğday

⁴⁵⁶ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 24.01.1958, s.1.

⁴⁵⁷ **Gayret Gazetesi**, 20.01.1958, s.1.

⁴⁵⁸ Hakan Temiz, Kadri Gül "1999-2004 Yıllarında Diyarbakır'da Saptanan Sıtma Olgularının Değerlendirilmesi", **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, S.30, (2006), s.263.

⁴⁵⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.01.1959, s.1.

⁴⁶⁰ **Gökalt Gazetesi**, 01.03.1958, s.1.

⁴⁶¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 20.10.1955, s.1.

⁴⁶² **Diyarbakır Gazetesi**, 31.09.1958, s.1.

⁴⁶³ **Diyarbakır Gazetesi**, 19.01.1959, s.1.

zehirlenmesinden meydana gelmektedir.⁴⁶⁴ Bu hastalığın önüne geçilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığı çeşitli tedbirler almıştır.1958 yılında İstanbul Gazetelerinde Diyarbakır'da salgın hastalığı haberi yapıldığında dönemin Sağlık Bakanı Lütfü Kırdar Diyarbakır'a gelerek Bismil'de incelemelerde bulunmuştur.⁴⁶⁵ Sağlık Bakanı Lütfü Kırdar Bismil'de hasta sayısının tespit edilmesini istemiştir. Bismil'de tespit edilen hastalar evlerden alınıp sağlık merkezlerine ve belediyenin doktor lojmanlarına yatırılmak suretiyle tedavilerine yapılmıştır. Hasta sayısı o kadar fazla olmuştur ki hastalara yer kalmadığından bir kısmı evlerinde tedavilerine devam edilmiştir.⁴⁶⁶ Karayara hastalığına yakalanan 30 tane hasta Sağlık Bakanının talimatıyla tedavilerine devam edilmek üzere Ankara'ya sevk edilmişlerdir.⁴⁶⁷ Bu hastalık güneşli ve sıcak günlerde etkisini daha fazla gösterdiği ve hasta sayısını artırmıştır. 1959 yılında bu hastalığın tekrar nüksettiği Bismil'de 150 çocuğun öldüğü dedikodular üzerine dönemin Diyarbakır Valisi Niyazi Toker gazetelere verdiği yazılı açıklamada; Bismil'de 150 çocuğun öldüğü konusunun gerçeği yansıtmadığı ve bu hastalıkla ilgili sadece eski hastanın mevcut olduğu ve onların da tedavilerine devam edildiği belirtilmiştir.⁴⁶⁸ Bismil'deki çocuk ölümleri konusuyla ilgili olarak Ağustos 1959 yılında Ankara'dan bir Sağlık ekibi gelerek incelemelerde bulunmuştur. Bu heyet aynı zamanda Diyarbakır'da kurulacak olan Ana Çocuk sağlık Merkezinin işleriyle meşgul olmuştur.⁴⁶⁹

3.2.3. Kaplıcalar

Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde bulunan Çermik Kaplıcaları cilt hastalıkları, romatizma hastalıkları gibi hastalıkların tedavisi konusunda gerek Diyarbakır gerekse çevre illerden gelen hastalar için tam bir şifa kaynağı olmuştur. Fakat bu kaplıcaların tesis anlamında daha modern hale getirilmesi için devlet tarafından etüt çalışmaları yapılmış ama bir türlü neticeye alınamamıştır. Demokrat Partinin ilk döneminde şark seyahatine çıkan dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın Diyarbakır'a gelişi üzerine Şark Postası Gazetesinde Çermik Kaplıcaları ile ilgili bakana çağrıda bulunulmuştur. Sağlık Bakanı Diyarbakır'da çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Çermik ve Ergani'ye geçmiştir. Çermik'te halkın sorunlarını dinledikten sonra

⁴⁶⁴ **Gayret Gazetesi**, 22.08.1958, s.1.

⁴⁶⁵ **Dicle Gazetesi**, 21.08.1957, s.1.

⁴⁶⁶ **Gayret Gazetesi**, 28.08.1958, s.1.

⁴⁶⁷ **Gayret Gazetesi**, 02.09.1958, s.1.

⁴⁶⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 28.07.1959, s.1.

⁴⁶⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 04.08.1959, s.1.

Çermik Kaplıcalarıyla ilgili gerekli çalışmaların yapılacağı sözünü vermiştir.⁴⁷⁰ Bu tarihten kısa süre sonra Çermik kaplıcalarından sağlık anlamında faydalanması için bir tesis kurulması kararlaştırılmıştır. Bakanlıktan ödeneğin çıkmasından sonra Ocak 1955'te kaplıcanın temel atılmıştır.⁴⁷¹ Yaklaşık 1,5 milyona mal olan bu kaplıca oteli elektrik yetersizliği nedeniyle 1959 yılına kadar açılmamıştır.⁴⁷²

3.3. SOSYAL ALANDAKİ GELİŞMELER

3.3.1. Diyarbakır Belediyesinin Faaliyetleri

Diyarbakır Belediyesi, Demokrat Parti iktidarı döneminde sosyal belediyeçilik anlamında güzel çalışmalara imza atmıştır. Belediye esnaf ilişkilerinde, yol yapımı ve şehircilik nizamında, ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını görme konusunda, vatandaşın temel bazı gereksinimlerini karşılamada önemli mesafeler kat etmiştir. Bu çalışmalar hakkında bazı örnekleri verilecek olursa; Diyarbakır Belediyesi, çocuğu asker olan ailelere bir takım yardımlarda bulunmuştur. Mayıs 1956 tarihinde gazetede çıkan haberde belediyenin verdiği yardım paralarının yetersiz olduğu belediye tarafından kabul görülmüş bunun üzerine asker ailelerine verilen yardımların artırılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷³ Belediyenin bir başka yaptığı hizmet de dilencilerin temizlenmesine yöneliktir. Diyarbakır'da cami köşelerinde insanları rahatsız eden hatta evlerin kapılarına kadar dayanan dilencilerin kanunen yasak olan bu fiillerinden dolayı belediye zabıtalrı tarafından yakalanıp şehrin muhtelif yerlerindeki darülacezelere götürülmektedir. Orada yiyip içmeleri ve giyimleri karşılanmaktadır.⁴⁷⁴ Belediye tekel işçileri tarafından kendilerine lojman yapmak için yer tahsisi talebinde bulunmaları üzerine Yenişehir'de 10 bin metrekare üzerine 50 işçiyi barındırabilecek kadar bir arsayı tahsis etmiştir. Bu şekilde ev sıkıntısı yaşayan işçilerin bu sıkıntıları belediye tarafından giderilmiştir.⁴⁷⁵ Mart 1957 tarihinden Belediye ve Teknik Ziraat Müdürlüğü iş birliğinde Yenişehir'de bir ağaçlandırma çalışması yapılmıştır. Halkın büyük katılım gösterdiği ağaçlandırma etkinliğinde 1000 adet çam ve çeşitli meyve ağacı fidanları

⁴⁷⁰ Şark Postası Gazetesi, 09.08.1952, s.1.

⁴⁷¹ Diyarbakır Gazetesi, 18.03.1953, s.1. ; 17.01.1955, s.1.

⁴⁷² Gayret Gazetesi, 28.02.1959, s.1.

⁴⁷³ Diyarbakır Gazetesi, 09.05.1956, s.1.

⁴⁷⁴ Diyarbakır Gazetesi, 08.09.1956, s.1.

⁴⁷⁵ Demokrasiye Güven Gazetesi, 09.03.1957, s.1.

halka dağıtılarak evlerin bahçelerinde ve muhtelif yerlere ekilmiştir.⁴⁷⁶ Öyle ki bu ağaçlandırma etkinliği daha sonraki tarihlerde gelenek bir haline gelmiş ve 1958 yılında Ağaç Bayramı ismiyle kutlanmaya başlanmıştır. 26 Mart 1958 tarihinde Korgeneral Ragıp Gümüşpala ve Ziraat Bakanı Nedim Ökmen'in de hazır bulunduğu Ağaç Bayramında o tarihe kadar 135.000 fidanın ekildiği belirtilmiştir.⁴⁷⁷ Ağaçlandırma faaliyeti 1959 yılında Vali Niyazi Toker'in direktifiyle Sur'ların arka ve ön taraflarının ağaçlandırılması ve Kore Mahallesiinde bir fidanlık yapılması şeklinde devam etmiştir.⁴⁷⁸

1957 tarihine kadar genel anlamda atlı arabalarla yani faytonlarla halkın ulaşım sağlanırken bu tarihten itibaren otobüsler de Diyarbakır ulaşımına dâhil edilmiştir. Temmuz 1957 tarihinde belediye tarafından 5 adet 60 kişilik otobüs alınarak halkın şehir içi ulaşımında kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁷⁹ Bu otobüslerde çalışacak personele aynı renk ve tipte elbise alınması, yaka numarası verilmesi, 40 yaştan aşağı olan kimselerin şoför veya biletçi olarak çalıştırılmaması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁰ Otobüsler için yapılan bu düzenlemelerle birlikte faytonlara da bir nizam getirilmiştir. Ocak 1958 tarihinde Vali Şevket Özanalp'ın özel talimatıyla faytonların gidiş geliş güzergâhlarının ve ücret tarifelerinin yazılı olarak faytonlara asılması zorunluluğu getirilmiş aksi yönde hareket eden fayton sahiplerine zabıta tarafından ceza kesilmiştir.⁴⁸¹ Faytonların yerini almaya başlayan otobüslerin gün içinde az sefer yapması ve sadece bağlar, havaalanı, istasyon ve valilik arasında sefer yapması gazeteler tarafından eleştirilmiştir. Diyarbakır gibi bir kente artık otobüslerin ulaşımında daha çok yer alması ve faytonlar ulaşımından kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁸² Belediyeye yapılan şikâyetler üzerine bir ay sonra Mardin Kapıya da bir sefer konulmaya başlanmıştır.⁴⁸³

Günümüz şartlarında bazı temel ihtiyaç maddelerinin teminindeki kolaylıklar hepimizin malumudur. Herhangi markete gidildiği takdirde envai çeşit gıdaların ve ev malzemelerinin temini mümkündür. Bu bahsettiğimiz ve belki üstünde fazla durmadığımız konular 1950 yılları için aslında ulaşılması çok güç konular arasında

⁴⁷⁶ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 19.03.1957, s.1.

⁴⁷⁷ **Demokrat Kale Gazetesi**, 27.03.1958, s.1.

⁴⁷⁸ **Gayret Gazetesi**, 28.01.1959, s.1.

⁴⁷⁹ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 20.07.1957, s.1.

⁴⁸⁰ **Dicle Gazetesi**, 17.07.1957, s.1.

⁴⁸¹ **Gökalt Gazetesi**, 03.01.1958, s.1.

⁴⁸² **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 30.07.1957, s.1.

⁴⁸³ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 27.08.1957, s.1.

sayılmaktadır. Temel ihtiyaç maddelerinden olan kesme şekerin bile Diyarbakır'a getirilişi gazete sayfalarına büyük bir haber olarak yansımaktadır. Gazetede ki haber aynen şöyledir;

“Şehrimize Kesme Şeker Geldi

Kampanyaya başlayan Turhal Şeker Fabrikasının kesme şeker istihsal ederek satışa başladığını haber alan tüccarlarımızdan Müştak yoğurtçunun 15 gün kadar evvel Turhal'a gittiği biliniyordu. Öğrendiğimize göre fabrikadan kesme şeker almaya muvaffak olan Müştak Yoğurtçu, iki vagon yükleyerek Diyarbakır'a sevk etmiş olduğundan şimdilik bir vagon kesme şeker evvelki gün gelmiş ve piyasaya arz edilmiştir. Belediye mürakaba heyeti tarafından verilen karar gereğince 50 kiloluk bir torba kesme şeker 99 lira ve perakende olarak da kilosu 210 kuruş üzerinden satılacaktır.”⁴⁸⁴

Diyarbakır'da şeker sıkıntısı yaşandığı gibi diğer temel gıda maddelerinde de bir takım sıkıntılar çıkmıyor değildi. Örneğin Eylül 1956 tarihinde Diyarbakır'da ciddi anlamda bir pirinç sıkıntısı yaşanmaktaydı, hatta öyle ki aşçılar pirinç yerine müşterilere bulgur pilavı yapmak zorunda kalmıştır. Bunun nedeni de pirinç tüccarlarının pirinçleri başka illere götürüp satmak istemeleri ve stok etmeleriydi. Bunun üzerine belediye kısa bir mühlet vererek pirinçlere piyasaya sokmayanların pirinçlerine el konulacağını duyurmuş ve bununla da kalmayıp Hazro'dan getirilip Kozluk'a götürülmekte olan beş ton pirince el koyarak piyasaya sürmüştür.⁴⁸⁵ Diyarbakır'da insanların piyasada bulmakta zorlandıkları diğer gıda maddelerine bakıldığında şekerden sonra zeytinyağı, kahve vb malzemeler gelmektedir.⁴⁸⁶ 1958 yılında Diyarbakır'da ciddi anlamda Zeytinyağı sıkıntısı yaşandığı gazetelerdeki haberlerden anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷ Bütün bunların yanında 1958 yılı itibariyle civar birçok ilde temel gıda maddelerinin temininde bir takım sıkıntılar çekilirken Diyarbakır bundan çok fazla etkilenmemiştir. Diyarbakır belediyesi köylünün ürettiği gıdaların uygun bir fiyatla pazarlarda satılmasını da sağlamıştır şöyle ki bazı yerlerde tüccarlar köylere gidip yoğurt ve peynirlerini yok fiyatına satın alıp şehir merkezinde pahalıya halka satmaya çalışmışlardır belediye bunu valiliğe bildirip önlem almış ve tüccarların köylüden ürettikleri ürünleri ucuz almasını engellemiştir. Bu vesileyle hem köylü ürününü normal fiyatında satarken şehirdeki vatandaş da ucuz bir şekilde peynir ve yoğurdu satın alma

⁴⁸⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 07.09.1956 s.1.

⁴⁸⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 07.09.1956 s.1.

⁴⁸⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 23.12.1958 s.1.

⁴⁸⁷ **Demokrat Kale Gazetesi**, 11.04.1958 s.1.

imkânına kavuşmuştur.⁴⁸⁸ Diyarbakır Belediyesi yaptığı faaliyetleri basına daha kolay bir şekilde ulaştırmak amacıyla Ocak 1960 tarihinde belediye bünyesinde haber bürosu kurmuştur.⁴⁸⁹

3.3.2. Derneklerin Faaliyetleri

Diyarbakır, Demokrat Parti iktidarı döneminde gerek siyasi partilerin, gerek bir takım yardım cemiyetlerinin gerekse de etnik dini ve ideolojik bazı derneklerin faaliyetlerini rahatça icra ettikleri bir il konumdadır. *Diyarbakır Hayır Cemiyeti* bunlardan bir tanesidir. Bu cemiyet ileriki safhalarda da değineceğimiz gibi yerel ve ulusal birçok yardım organizasyonlarda aktif rol oynamış ve halkın yardımlarını ulaştırmada bir köprü görevi haline gelmiş ve bu şekilde gazete sayfalarında da epeyce yer edinmiştir.⁴⁹⁰ 4 Ocak 1954 yılında kurulan bir başka dernek de “*Diyarbakır Kültür Derneği*”dir.⁴⁹¹ Bu dernek bütün faaliyetlerini Diyarbakır’ın tanıtımı üzerine yoğunlaştırmıştır.1956 yılında “*Diyarbakır Tanıtma Derneği*”,1964 yılında ise “*Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği*” olarak isim değiştiren bu dernek 22 yılda 22 adet kitap basmış, “*Kara Amid*” isimli bir dergiyi 11 sayı yayınlarak, Diyarbakır’ın ilmi ve fikri hayatına önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁹² Şevket Beysanoğlu’nun başkanlığında faaliyet yürüten Diyarbakır Tanıtma Derneği, Diyarbakır’ın kültür gelişiminde ön ayak olmuştur. Derneğin yaptığı en büyük icraatları arasında 1956 yılında Ziya Gökalp Müzesinin açılmasını sağlamak olmuştur.⁴⁹³ Dernek, 1973 tarihinde Cahit Sıktı Tarancı’nın doğduğu evin müzeye çevrilmesine de öncülük etmiştir.⁴⁹⁴

Yine bu anlamda Ocak 1956 tarihinde Diyarbakır Ziya Gökalp Okulu ve Talebelerini Koruma ve Yükseltme Cemiyeti Kurulmuştur. Kuruluş amacı talebelerin ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlamak olarak nizamnamesinde belirtilmiştir.⁴⁹⁵ Yine Diyarbakır’da meslek gruplarının teşekküle birçok dernek bulunmaktadır.

⁴⁸⁸ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 08.03.1957, s.1.

⁴⁸⁹ **Sesleniş Gazetesi**, 30.01.1960, s.1.

⁴⁹⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 26.03.1953, s.1.

⁴⁹¹ Şevket Beysanoğlu,“Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Kronolojisi” **Kara Amid Dergisi**, C.3 S.12, (1978), s.8.

⁴⁹² Adil Tekin, “Diyarbakır’ı Tanıtmada Yirmi Yıl”, **Kara Amid Dergisi**, C.3, S.12, (Nisan 1978), s.5.

⁴⁹³ Ali Nüzhet Göksel, “Ziya Gökalp Müzesi”, **Kara Amid Dergisi**, S.1, (Eylül 1956), s.87-89.

⁴⁹⁴ Adil Tekin, “Diyarbakır’ı Tanıtmada Yirmi Yıl”, **Kara Amid Dergisi**, C.3, S.12, (Nisan 1978), s.5.

⁴⁹⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 20.01.1956, s.1.

Yardımsseverler Derneği,⁴⁹⁶ Marangozcular Derneği, kahveciler derneği, Terziciler Derneği, Bakırcı kalaycı ve Sobacılar Derneği,⁴⁹⁷ Camcılar ve Tenekeçiler Derneği bunlardan bazılarıdır.⁴⁹⁸ Tabi bunu bütün dernekler için söylemek biraz zor çünkü yaptıkları faaliyetlerde hayırdan çok ülke ve topluma zararlı olduğu yargı tarafından tespit edilen bazı derneklerde yine yargı kararıyla kapatılmışlardır. Bu şekilde faaliyetlerinden dolayı kapatılan derneklerden bir tanesi de Milliyetçiler Derneği. Bu dernek gerek nizamnamesi gerekse de faaliyetleri yasaya aykırı olduğunu gerekçesiyle Ankara Cumhuriyet Savcılığı tarafından bütün şubeleri kapatılmıştır. Bu nedenle Diyarbakır'ın Hani merkezinde bulunan dernek de kapatılmış ve mallarına el konulmuştur.⁴⁹⁹

Demokrat Parti iktidarı döneminde Diyarbakır'da birçok dernek kurulmuştur. Diyarbakır'a yararlı diyebileceğimiz derneklerde birisi de dönemin Diyarbakır valisinin de fahri başkanı olduğu Diyarbakır Hayır Cemiyetidir. Diyarbakır Hayır Cemiyeti gerek Diyarbakır özelinde gerekse de Türkiye genelinde birçok yararlı çalışmalara imza atmıştır.1952 yılında Çanakkale Abidesi inşaatı için Hayır Cemiyetinde bir yardı toplantısı yapılmıştır. Diyarbakır milletvekili Mustafa Ekici'nin de katıldığı halktan bu konuda yardımlarını esirgenmemesi istenmiştir.⁵⁰⁰ Çanakkale ile ilgili bir başka yardım organizasyonu Çanakkale depremi vesilesiyle yapılmıştır. Çanakkale'de 1953 Mart'ında büyük bir deprem olmuştur. Bu depremde Çanakkale halkına Türkiye'nin birçok yerinden yardımlar gönderilmiştir. Bu yardımların gönderildiğin illerden birisi de Diyarbakır'dır. Çanakkale depremi nedeniyle bölge halkı Diyarbakır Hayır Cemiyeti'ne vasıtasıyla yardım malzemeleri gönderilmiştir.⁵⁰¹ Diyarbakır'da yardım konusunda halk çok hassasiyet göstermiştir öyle ki Tekel fabrikası işçileri bir günlük yevmiyelerini Çanakkale'ye göndermişlerdir.⁵⁰²

Kızılay Derneği Türkiye'nin birçok il ve ilçesinde sağlık taraması yapmaktadır. Kızılay, Sağlık Kervanı ismiyle bu tarihlerde güneydoğunun birçok ilinde de sağlık taraması yapmıştır. Ağustos 1957 tarihinde Mardin'deki tarama çalışmalarından sonra

⁴⁹⁶ **Dicle Gazetesi**, 13.06.1957, s.1.

⁴⁹⁷ **Gayret Gazetesi**, 27.02.1958, s.1.

⁴⁹⁸ **Demokrat Yeni Yurt Gazetesi**, 16.01.1958, s.1.

⁴⁹⁹ Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-1960 Dönemi Din Siyaseti" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.3, 2005, s.166. ; **Diyarbakır Gazetesi**, 24.01.1953, s.1.

⁵⁰⁰ **Şark Postası Gazetesi**, 02.12.1952, s.1.

⁵⁰¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 26.03.1953, s.1.

⁵⁰² **Diyarbakır Gazetesi**, 27.03.1953, s.1.

Diyarbakır'da da birkaç gün kalarak vatandaşların sağlık durumlarıyla ilgili muayene ve tedaviler yapmıştır. Sağlık kervanı Diyarbakır'daki çalışmalarından sonra Urfa'ya geçerek taramaya orada devam etmişlerdir.⁵⁰³ Kızılay'ın yaptığı bir başka etkinlik de öğrenci kampları olmuştur. Temmuz Ağustos aylarında Diyarbakır ve Elazığ ilkokullarındaki 120 öğrenciyi Hazar Gölü kenarında 15 günlük kamplara alarak çeşitli aktiviteler yaptırmış, bu şekilde öğrencilerin sosyalleşmelerinde önemli katkıları olmuştur.⁵⁰⁴

3.3.3. Spor Faaliyetleri

Diyarbakır'da aktif olarak oynayan futbol takımları kapsamında gazetelere yansıyan haberlere göre Yıldız Spor kulübü, Karacadağ Spor Kulübü, Dicle Spor Kulübü, İzcilik Spor kulübü, Hava Gücü Kulübü, Gençlik Spor Kulübü, Lise Spor Kulübü Diyarbakır'da düzenlenen kupa maçlarına katılmışlardır. Ağustos 1952'da Akbank Diyarbakır Şubesi bir Futbol Müsabakası düzenlemiş ve bu müsabaka sonucunda Akbank Mükâfatı ismiyle müsabakayı kazanan kulübe parasal ödül verilmiştir.⁵⁰⁵ Diyarbakır'daki gençlik spor takımları 1952 yılı tarihi itibarıyla Diyarbakır Hayır Cemiyeti adına bir turnuva düzenlemişlerdir. Bu turnuvada elde edilen bütün gelirler Diyarbakır Hayır Cemiyetine bağışlanmıştır.⁵⁰⁶ Bu turnuvaya Dicle2, İzcilik, Hava gücü, Gençlik takımları katılmışlardır.⁵⁰⁷

Diyarbakır'da 1952 Aralık ayında General Kupa Maçları yapılmıştır. Bu maçlarda Karacadağ-İzcilik ve Dicle-Gençlik Müsabakaları yapılmıştır.⁵⁰⁸ Yeni Şark Gazetesi Ekim 1951 tarihinde Silvan'da gençliğin spora teşvik edilmesi konusunda büyüklerin gayret göstermeleri gerektiğini halen faal olan Çelik Sporun destek olmadığı için yerinde saydığını eğer böyle giderse Silvan'da gençlerin kahve köşelerinde çürüyeceğini belirterek yetkililerin spor konusunda çalışmalara katkı sunmalarını istemiştir.⁵⁰⁹ Şark Postası ise 1953 Ocak sayısında Silvan'da gençliğin spora rağbet gösterdiğini ama spor yapabilecekleri bir sahanın olmamasından muzdarip olduğunu belirtip Valinin bu konuda yardımcı olmasını istemiştir.⁵¹⁰

⁵⁰³ **Dicle Gazetesi**, 06.08.1957 s.1.

⁵⁰⁴ **Dicle Gazetesi**, 03.08.1957 s.1.

⁵⁰⁵ **Şark Postası Gazetesi**, 23.08.1952, s.2

⁵⁰⁶ **Şark Postası Gazetesi**, 29.11.1952, s.1, 2

⁵⁰⁷ **Şark Postası Gazetesi**, 02.12.1952, s.1.

⁵⁰⁸ **Şark Postası Gazetesi**, 23.12.1952, s.1.

⁵⁰⁹ **Yeni Şark Gazetesi**, 17.10.1951, s.1.

⁵¹⁰ **Şark Postası Gazetesi**, 01.01.1953, s.1.

1953 yılı Diyarbakır kupa maçlarında Yıldız Gençlik - Ay spor, Dicle Gençlik ile Karacadağ Ay spor –Güneş spor müsabakaları yapılmıştır.⁵¹¹ 1955 yılında Yıldız Gençlik Kulübü Grup şampiyonu olmuştur. Yıldız Gençlik Kulübü Mersin'e gidip gruplar arası maçlarda Mersin Yol spor ve Antalya Işık Spor ile karşılaşmıştır.⁵¹² Yıldız Gençlik Kulübü binası Ağustos 1955'te çıkan bir yangınla tamamen kül haline gelmiştir. Diyarbakır Gazetesinin yardım çağrısı üzerine halk kulübe parasal anlamda yardım etmiştir. Diyarbakır Gazetesi de yardım edenlerin listesini birkaç gün gazetenin sayfalarında liste halinde sunmuştur.⁵¹³ 1957 yılında Demokrasiye Güven Gazetesi lig maçlarında oynayan takımları puanına göre; Hava Gücü, Dicle, Ay spor, Yıldız Gençlik, Karacadağ, Karagücü, Yol spor, Petrol spor, Makas spor ve jandarma gücü şeklinde sıralamıştır.⁵¹⁴ 1958 yılında Diyarbakır'da oynanan maçlarda lig şampiyonu Dicle Gençlik Kulübü olmuştur.⁵¹⁵

Diyarbakır'da spor faaliyetleri çerçevesinde Şubat 1954 yılında Atıcılık ve Avcılık Kulübü kurulmuştur.⁵¹⁶ Ağustos ayında Diyarbakır ve Üsküp arasında atış müsabakası düzenlenmesi kararı verilmiş ve altı kişiden oluşan atıcılık ekibi Üsküp'e yarışmaya giderek birincilik kazanmışlardır.⁵¹⁷

3.3.4. Diğer Faaliyetler

Diyarbakır'da milli günlerin coşkulu kutlandığı görülmektedir. Bu önemli günlerden 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda Diyarbakır sokakları bayrak ve flamalarla süslenir, vali, askeri ve idari yetkililerin eşliğinde resmigeçit törenleri yapılmaktadır.⁵¹⁸ Diğer önemli günlerden olan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramında ise resmi ve özel binalar bayraklarla süslenir, Belirli yerlerde saat tam 12'de 21 pare top atılır, fabrikalarda beşer dakikalık sirenler çalınır, heyetler abideye çelenkler koyar ve halkın katılımıyla resmigeçit törenleri düzenlenmiştir.⁵¹⁹ 1957 yılındaki 29 Ekim törenlerindeki resmigeçit törenine şehirdeki ilk ve ortaokulları izci kadroları, askeri piyade motorize birlikleri de

⁵¹¹ Diyarbakır Gazetesi, 06.10.1953, s.1.

⁵¹² Diyarbakır Gazetesi, 07.07.1955, s.1.

⁵¹³ Diyarbakır Gazetesi, 12.07.1955, s.1.

⁵¹⁴ Demokrasiye Güven Gazetesi, 07.10.1957, s.1.

⁵¹⁵ Demokrasiye Güven Gazetesi, 27.03.1957, s.1.

⁵¹⁶ Diyarbakır Gazetesi, 13.02.1954, s.1.

⁵¹⁷ Diyarbakır Gazetesi, 08.09.1954, s.1.

⁵¹⁸ Diyarbakır Gazetesi, 31.08.1954, s.1.

⁵¹⁹ Diyarbakır Gazetesi, 30.10.1954, s.1.

katılmıştır.⁵²⁰ 10 Kasım'da Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat yıl dönümünde Diyarbakır'da çeşitli programlar düzenlenmektedir. Örneğin 10 Kasım 1957 tarihindeki anmada şehirdeki bütün okullarla birlikte öğretmen okulunda anma programları gerçekleştirilmiş, 8.45'te törenlerde vali, kolordu komutanı, mülki ve idari erkânın hazır bulunmuştur.9.05'te bütün fabrikalardan siren sesleri yükselmiş, bütün şehir 5 dakikalığına saygı duruşunda bulunmuş, bayraklar yarıya indirilmiştir. Saygı duruşundan sonra Öğretmen Okulundaki törende bir grup öğrenci tarafından istiklal marşı söylenmiştir. Konuşmacılar Atatürk'ün hayatı ve inkılapları hakkında çeşitli konuşmalar yaptıktan sonra Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi okunarak tören sona ermiştir.⁵²¹

Diyarbakır'da 1958 yılında Emniyet Müdürlüğüne bağlı Yenişehir Polis Karakolunda Yıldırım Ekibi ismiyle bir ekip oluşturulmuştur. Bu ekip için motorlu araçları kullanan 6 polis memuru vazifelendirilmiştir. Vatandaşın polise ihtiyaç duyması durumunda Yenişehir Polis Karakolu arandığında hazır olarak beklemekte olan yıldırım ekibi derhal olay mahalline giderek duruma el koyabilecektir.⁵²² Bu ekip kurulduktan kısa bir süre sonra çok teveccüh görmüştür. Ekibin başına Trafik Şubesi Müdürü Komiser Sami Alhan getirilerek daha verimli çalışması sağlanmıştır.⁵²³

Türkiye'de özellikle ithalatın artmaya başladığı ikinci dünya savaşından sonra taşıt sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Artan bu trafik yoğunluğundan dolayı 11 Mayıs 1953 tarihinde 6085 sayılı Seyrüsefer Talimatnamesi yayınlanmıştır. Bu talimatnameden sonra illerde trafik zabıtası kurulmaya başlanmıştır. 1957 yılında ise tüm Türkiye'de trafik birimleri kurumlarını tamamlamışlardır.⁵²⁴ 1958 Şubat ayından itibaren Diyarbakır'ın da dâhil olduğu 42 il'de trafik kanunu uygulanmaya başlanmıştır. Diyarbakır'da daha evvel trafik ile ilgili bir polis birimi çalışmaktaydı ama kanun tam uygulanmadığı için bir geçiş sürecindeydi şimdi kanunun tam olarak uygulanmaya konulmasıyla trafik kazalarının azalması ve buna bağlı olarak kazalarda meydana gelen ölümlerine önüne geçilmesi amaçlanmıştır.⁵²⁵ Trafik Kanununun Diyarbakır'da uygulanmasıyla Belediye Seyrüsefer memurlarına ihtiyaç kalmadığından bu memurlar

⁵²⁰ **Gayret Gazetesi**, 30.10.1957, s.1.

⁵²¹ **Gayret Gazetesi**, 11.11.1957, s.1.

⁵²² **Demokrat Kale Gazetesi**, 08.03.1958, s.1.

⁵²³ **Demokrat Kale Gazetesi**, 22.03.1958, s.1.

⁵²⁴ Ali Dikici, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.3, S.5, (2009), s.70.

⁵²⁵ **Gökalt Gazetesi**, 23.01.1958, s.1.

itfaiye ve zabıta memurluklarına kaydırılmıştır.⁵²⁶ Trafik Kanununun uygulanmasıyla birlikte Diyarbakır Trafik Şubesi bütün araçlara plaka hazırlayıp dağıtmış ve eski ehliyetler değiştirilmiştir. Ayrıca şehrin belirli yerlerine trafik levhaları asılmak suretiyle şehirdeki trafiğin düzenli bir sisteme geçmesini sağlamıştır.⁵²⁷

Diyarbakır'da halkın telefon ihtiyacı PTT teşkilatınca çalıştırılan otomatik telefon santrali tarafından sağlanmaktaydı. Bu otomatik telefon santrali bin numaradan oluşmaktaydı ilk dönemlerde halkın ihtiyacına cevap veren bu santral sonraki tarihlerde yetersiz kalmaya başlamıştır. Civar illerden gelen vatandaşlar tarafından da kullanılan santral Ankara ve İstanbul ile görüşmelerde ciddi sıkıntılar oluşturmakta ve halkın uzun zaman kuyruklarda telefon sırasını beklemesine neden olmaktadır. Bundan dolayı gazetelere de yansıyan haberlerde yeni bir hattın çekilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵²⁸

Diyarbakır 1959 yılında kitle iletişim araçlarından birisine daha kavuşacağına dair haberler gazetelere yansımıştır bu haberlere göre Basın Yayın ve Turizm Bakanlığında yapılan açıklamada Türkiye'nin 27 yerinde radyoevi kurulacağı, kurulacak yerlerden birisinin de Diyarbakır olacağı belirtilmiştir.⁵²⁹ Kurulacak bu radyoevi sayesinde İstanbul Ankara radyolarının daha iyi dinlenmesi ve yerel olayların daha iyi duyurulması amaçlanmıştır.⁵³⁰ Diyarbakır'da radyo kurulması çalışmaları aslında 1955 yılında Diyarbakır milletvekillerinin toplu olarak başbakan Adnan Menderes'i ziyaretleri sırasında dile getirilmiş ve o tarihte başbakan tarafından bunun alt yapı çalışmaları için talimat verilmiştir. 1959 yılında yapılan girişimler neticesini vererek 10 Şubat 1959 tarihinde 4/11296 sayılı Bakanlar Kurulu Diyarbakır Radyosunun kurulması kararı alınmış ve ihaleye çıkılarak kazanan firma ile sözleşme bile imzalanmıştır. Fakat 27 Mayıs 1960 darbesiyle hükümetin devrilmesinde bir yıl sonra 31 Mayıs 1961 tarihinde 5/1260 sayılı yeni bir kararnameyle Diyarbakır'da radyo kurulması Milli Birlik Komitesi tarafından iptal edilmiştir. 1963 yılında Radyo kurulma çalışmaları tekrar gündeme gelmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisinin vericisinden 300 W gücünde kısa dalgadan Diyarbakır Radyo'su ismiyle ilk yerel radyo kurulmuştur. Kurulan yeni radyo kısa bir sürede bölge geneline yayılmaya başlamıştır. 1969 Çınar

⁵²⁶ **Gökalp Gazetesi**, 12.02.1958, s.1.

⁵²⁷ **Ziya Gökalp Gazetesi**, 12.06.1958, s.1.

⁵²⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 21.07.1958, s.1.

⁵²⁹ Osman Sait Dikilitaş, "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", (**Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.408.

⁵³⁰ **Sesleniş Gazetesi**, 06.02.1959, s.1.

yolunda inşa edilen büyük bir verici sayesinde Diyarbakır Radyosu bölgesel bir radyo konumuna gelmiştir.⁵³¹

Demokrat Parti iktidarı döneminde özellikle tüm bölgeye yönelik elektrik hatlarının çekilmesi konusunda ciddi çalışmalar yapılmıştır. Diyarbakır'da ise henüz elektriğe kavuşmamış birçok ilçe bulunmaktaydı. Bu ilçelere elektrik verilmesi için valilik, belediye başkanlığı ve milletvekilleri çok yönlü olarak girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin sonucunda birçok ilçenin elektrik şebekesi çekilmiştir. Örneğin Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin de 1958 yılında elektriğe kavuşması için başta Bismil belediyesi olmak üzere teşebbüse geçilmiştir. Bismil'de elektrik şebekesinin kurulması için gerekli olan 150 bin lira belediye başkanı vali ve milletvekillerinin girişimleri sonucunda iller bankasında temin edilmiş ve hızlı bir şekilde ihale edilerek 1958 Şubat ayında geniş kapsamlı bir törenle elektrik şebekesi hizmete açılmıştır.⁵³²

Ağustos 1953 yılında çıkan 6136 sayılı kanunla tüfek, tabanca, kama, bıçak, mavzer, kılıç vb. ateşli silah ve bıçakların bulundurulması ve taşınması yasaklanmıştır. Yasanın mühlet verdiği süre zarfında herkesin elindeki bu tür aletleri köylerde ve kazalarda en yakın jandarma karakoluna şehirde ise emniyet merkezlerine teslim edilmesi gerekmiştir şayet o süre zarfında teslim etmeyin bir şekilde evinde veya yanında bulunduğu tespit edilmesi halinde para ve hapis cezaları verilecekti. Bu kapsamda Diyarbakır'da o tarihlerde şehirde 167 tüfek, 148 muhtelif tabanca, 58 kama, 250 ucu sivri bıçak, 5 kılıç, 12 sustalı bıçak teslim edilirken, ilçelerden ise Çüngüş'te 19 tüfek, 70 tabanca, 178 saldırma ve kılıç teslim edilmiştir. Çermik'te 118 tüfek, 312 tabanca, 34 kama, 296 bıçak teslim edilmiş, Ergani'de 74 mavzer, 110 tabanca 240 bıçak teslim edilmiştir.⁵³³ Kanun'un yürürlüğe girdiği Ağustos 1953'ten Nisan 1955 yılına kadar Diyarbakır'da 300 bin bıçak toplatılmıştır.⁵³⁴

Mart 1957 tarihinde Diyarbakır'da Pasif Korunma Kursu ve Konferansları verilmiştir. Savaş esnasında halkın kendini hava saldırılarından nasıl koruyacağını öğreten bu kurslar Türkiye'nin birçok il'inde verilmiştir. Diyarbakır'da da Teknik Ziraat

⁵³¹ Mehmet Mercan, **Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını**, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarbakır, 1998, s.63

⁵³² **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 10.02.1958, s.1.

⁵³³ **Diyarbakır Gazetesi**, 30.09.1953, s.1.

⁵³⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 29.04.1955, s.1.

Salonunda 10 gün boyunca verilerek vatandaşın bu konuda bilinçlenmesi amaçlanmıştır.⁵³⁵

Diyarbakır'da Cezaevlerinden tutuklu bulunan mahkûmların ıslahı ile alakalı bazı çalışmalar başlatılmıştır. Bunların arasında Müftülük tarafından haftada bir defa dini ders verilmesi, okuma yazma öğretilmesi ve haftada bir defa sinema filme izlettirilmesi çalışmaları yapılmıştır.⁵³⁶ Cezaevinde tutuklu bulunan mahkûmlardan okuma yazma bilmeyenlere Diyarbakır valiliği koordinesinde cezaevi müdürlüğü tarafından okum-yazma kursu açılmış ve kursu başarıyla bitiren 38 mahkûma valinin de katıldığı resmi bir törenler diplomaları takdim edilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde herhangi bir sebeple cezaevine girmiş olan vatandaşların topluma daha yararlı bireyler haline gelmeleri sağlanmış olmaktadır.⁵³⁷

3.4. KÜLTÜR VE SANAT ALANINDAKİ GELİŞMELER

3.4.1. Sanat Enstitüleri

Diyarbakır kültürel etkinlikler kapsamında Sanat Enstitülerinin yeri önemli bir konumdadır. Bu enstitüler sayesinde birçok genç çeşitli sanat dallarında kendilerini geliştirme imkânı bulmuştur. Bu enstitülerde hem erkek hem de bayanlara hitap eden iş kollarının mevcudiyeti sayesinde gençler meslek sahibi olmuş ve sonraki süreçte edindikleri bilgi deneyim ve tecrübelerle kendilerini kurma imkânına kavuşmuşlardır. Diyarbakır sanat enstitüleri aynı zamanda birer okul vazifesi görmekteydiler. Örneğin Kız Sanat Enstitüsü ilkokul müfredatını uygulamakta ve mezun olan öğrenciler daha sonra başka bir ortaokula devam edebilmekteydi. 1959 yılında buna bir ilave daha yapıldı, Eğitim Bakanlığının aldığı bir kararla Kız ve Erkek Sanat Enstitüsü birinci kısmında aynı zamanda ortaokul müfredatı da uygulanmaya başlandı. Böylece Kız veya Erkek enstitüsünde okuyup mezun olan bir öğrenci daha sonra lise, öğretmen okulu veya Kız ve Erkek sanat enstitüsünün ikinci kısmına devam edebilme hakkı kazanmış oldu.⁵³⁸ Enstitülerde yetişen insanlar öğrendiklerini bilgilerle icra ettikleri sanatlarının meyvelerini daha sonra bir takım sergilerle halkın beğenisine sunmuşlardır. Bu

⁵³⁵ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 19.03.1957, s.1.

⁵³⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.01.1953, s.1.

⁵³⁷ **Demokrasiye Güven Gazetesi**, 13.02.1957, s.1, 2

⁵³⁸ **Gayret Gazetesi**, 27.08.1958, s.1.

sergilerin bir örneği de her yıl olduğu gibi 1956 yılı mayıs ayında Kız Sanat Enstitüsünde açılan sergi olmuştur. Bu sergide kız öğrencileri çeşitli kadın elbiseleri, çocuk takımları, erkek pijamalarından oluşan sergiyi Diyarbakır halkının beğenisine sunmuşlardır.⁵³⁹ Kız Sanat Enstitüsü 1957 Martı ayında yine bir sergi açmıştır. Ancak bu sergide usul değişikliğini gidilerek enstitüde değil kalabalık bir yerde ve mağaza vitrinlerinde el işi ürünleri sergilemişlerdir. Enstitü Müdüresi Muazzez Sümer, Demokrasiye Güven Gazetesine verdiği bir mülakatta Kız Sanat Enstitüsünün 400 civarında öğrencisi olduğunu, okulda 40 civarındaki fakir öğrenci bulunduğunu ve bunların ihtiyaçlarının okul tarafından karşılandığını, halkın verdiği destekle bu öğrencilere ayrıca yardımlarda bulunduğunu anlatmıştır.⁵⁴⁰ Kız Sanat Enstitüsü okul sürecinde hazırladıkları elbiseleri her yıl bir defileyle halkın beğenisine sunmaktadır.⁵⁴¹ 1958 tarihinde Kız Sanat Enstitüsü gezici kadınlar ilçe kursunu başlatmışlardır. Bu çalışmayla ilçelere gidilerek merkeze gelemeyen kadınların da kendilerini geliştirmelerini ve bir sanat öğrenmelerini sağlayacak kurslar tertip edilmiştir. Gezici kadınlar ilçe kursuna katılan öğrenciler eğitimlerine tamamladıktan sonra haziran ayında bir törenle diplomalarını almışlardır. Tören katılan Diyarbakır valisi Şevket Özanalp mezun olan 47 öğrenciye diplomalarını takdim etmiştir.⁵⁴² Bu Yine Öğretmen Okullarının da sanatsal etkinlikler anlamında ciddi çalışmaları olmuştur ve bu çalışmalarının neticelerini daha sonra resim, yazı ve iş sergisi adı altında şehrin mülki erkânının da katıldığı sergilerde halkın beğenisine sunmuşlardır.⁵⁴³ Genç kızların eğitilmesi ve bir alanda kendilerini geliştirmeleri bağlamında sadece kız enstitünün değil başka şekilde açılan kurslarda olmuştur. Bu kurslardan bir tanesi de Singer Dikiş Nakış Kursudur. Kurs sorumlusu Şükrüye Vanlı tarafından bir ay gibi kısa bir zaman zarfında 23 öğrenciye kurs vererek eğitimi bitirmiş ve bir aylık kurs sonunda Ziya Gökalp İlkokulu salonunda 300 civarındaki ürünü halka açık bir şekilde sergilemiştir.⁵⁴⁴

3.4.2. Sinema, Tiyatro ve Resim

Diyarbakır'da Demokrat Parti iktidarı döneminde kültür sanat anlamında önemli bir konumu olan sinema salonları aktif olarak çalışmaktadır, hatta öyle ki belediye

⁵³⁹ Diyarbakır Gazetesi, 30.05.1956, s.1.

⁵⁴⁰ Demokrasiye Güven Gazetesi, 18.03.1957, s.1.

⁵⁴¹ Demokrasiye Güven Gazetesi, 20.03.1957, s.1.

⁵⁴² Demokrasiye Güven Gazetesi, 12.06.1958, s.1.

⁵⁴³ Diyarbakır Gazetesi, 04.06.1956, s.1.

⁵⁴⁴ Dicle Gazetesi, 03.07.1957, s.1.

tarafından sinema salonlarında sigara içilmesi ve gürültü yapılmasını engellemeye yönelik mücadele edilmektedir. Bu yönde gazetelere ilan vererek kimsenin sinema salonlarında insanları rahatsız etmeye hakkı olmadığını halka duyurmuştur.⁵⁴⁵ Bu uyarıları dikkate almayanlar emniyet görevlilerin de yardımıyla sigara içenlere 5 lira ceza kesilmiş gürültü edenler de salon dışına çıkartılmıştır.⁵⁴⁶ Sinema özellikle kış aylarında en önemli eğlence yerlerinden birisi olunca halk özellikle bu aylarda sinema salonlarına daha çok rağbet göstermiştir. Halkın doldurduğu salonların genelinin soğuk olması bazı şikâyetlere neden olmuştur bundan dolayı sinema salonlarının özellikle kış aylarında belediye tarafından ısıtılması yönünde gazete haberlerine yansıyan istekler olmuştur.⁵⁴⁷ Sinema salonlarında daha sonraki süreçte çeşitli düzenlemeler de getirilmiştir. Örneğin Diyarbakır'da Orduevi Sineması hariç diğer bütün sinemalarda oturma düzeni haremlik selamlık olarak ayrılmıştır. Haftanın bazı günleri de Salı ve Cuma günleri sadece kadınlar ait metinler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu uygulamalar bazı aydınlar tarafından eleştirilmiştir.⁵⁴⁸ Sinema alanında Diyarbakır merkezli öğretici filmler merkezi kurulmuş ve bunun Mardin, Siirt, Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri'de şubeler açmıştır.⁵⁴⁹ Ekim 1954'te gelindiğinde Öğretici Filmler Gösterilerinin devam ettiği görülmektedir. Milli Eğitim müdürlüğünün de desteklediği bu gösteriler büyük ilgi görmüştür. 27.10.1954 günü öğretmen okulu salonunda her derecedeki okul öğrencilerine, Sayın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika ziyareti sırasında filme alınan "Tarihi Bir Ziyaret" ve Birleşmiş Milletler münasebetiyle "Birleşmiş Milletler Yıl Dönümü" isimli filmlerin gösterimi yapılmıştır.⁵⁵⁰ Öğretici filmler gösterimi daha sonra cezaevlerinde de gösterilmiştir.⁵⁵¹ Öğretici Filmler Bölge Başkanlığı olan Diyarbakır'da Ekim 1955 yılında Teknik Ziraat Müdürlüğü Enformasyon Teşkilatı İşbirliğiyle Diyarbakır'ın ilçelerinde de Kültür Film gösterileri düzenlenmiş ve halkın izlenimine sunulmuştur. Halkın büyük ilgi gösterdiği filmler Dicle, Kulp ve en son Çünküş'te gösterimleri yapılmıştır.⁵⁵² Diyarbakır Valiliği tarafından Mart 1955'te şehrin çeşitli yerlerine asılan açık seçik film afişlerinin toplatılması ve bunları asanlar

⁵⁴⁵ **Şark Postası Gazetesi**, 01.01.1953, s.4

⁵⁴⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 05.01.1953, s.1.

⁵⁴⁷ **Ziya Gökalp Gazetesi**, 02.01.1958, s.1.

⁵⁴⁸ **Sesleniş Gazetesi**, 19.08.1959, s.1.

⁵⁴⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.03.1953, s.1.

⁵⁵⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 29.10.1954, s.1.

⁵⁵¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 08.11.1954, s.1.

⁵⁵² **Diyarbakır Gazetesi**, 07.10.1955, s.1.

hakkında soruşturma açılması kararı alınmış ve karar gereği açık film ilanları toplattırılmıştır.⁵⁵³

Tiyatro oyunları etkinlikleri çerçevesinde Ruhi Sivaslı'nın koordinesinde "Kahramanlık Günü" adlı oyun hazırlanmış ve orduevi sinema salonunda 7 kez sahnelenmiştir. Bu oyuna öğrenciler dâhil olmak üzere birçok meslekten vatandaşlar gidip izleme imkânı bulmuşlardır.⁵⁵⁴

Diyarbakır'da yaz aylarında çeşitli konserlerin verildiği görülmektedir.1954 Ağustos'unda İstanbul ve İzmir Radyosundan bazı sanatçıların katılımıyla Dicle Sinemasında konserler verilmiştir.⁵⁵⁵ Karacadağ Gençlik Kulübü yararına Türkan Şamil Konser Topluluğu Dilan sinemasında bir konser vermiştir.⁵⁵⁶ Eylül 1954'te İstanbul'da yapılan Milli Oyunlar Festivali'ne (Bugünkü ismiyle Halk Oyunları Festivali) Diyarbakır da katılmıştır. Diyarbakır Mahalle oyunları ekibi festivalde Diyarbakır'a ait 5 mahalli oyun sergilemişlerdir.⁵⁵⁷ Diyarbakır'da kültür sanat faaliyetleri çerçevesinde birçok konser ve tiyatro gösterisi yapıldığı gibi bazı sirk ve akrobasi gruplarının da gösteri yaptıkları illerden biridir. Bu çerçevede yurtdışında birçok yerde gösteriye imza atan "Harikalar Cambazhanesi" isimli akrobasi grubu da Eylül 1954'te Diyarbakır'da bir gösteri düzenlemişlerdir.⁵⁵⁸

Diyarbakır tarihte birçok kütüphaneye ev sahipliği yapmıştır.1883-1884 yıllarında Diyarbakır Vilayeti'nde 7 adet kütüphane mevcut olmuştur.1894-1895 tarihlerinde Diyarbakır'da Sarı Abdurahman Paşa Kütüphanesi, Hamdizade Ömer Efendi Kütüphanesi, Ragıbiye Kütüphanesi, Mekteb-i İdadi Kütüphanesi, Mardin Camii Kebir Kütüphanesi adında kütüphaneler mevcuttur. Bu kütüphanelerde toplam 2.367 eser bulunmaktadır.⁵⁵⁹ Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Diyarbakır'da Milli Kütüphane Ulu Camii'nin bir bölümünde uzun yıllar aktif olarak okuyucuların ve öğrenim gören talebelerin istifadesine sunulmuştur. Fakat milli şef döneminde Diyarbakır Milli Kütüphanesi şehrin dışına halkevi bodrumuna taşınmıştır. Bu tarihten

⁵⁵³ **Diyarbakır Gazetesi**, 30.03.1955, S.1

⁵⁵⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.03.1953, s.1.

⁵⁵⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 13.08.1954, s.1.

⁵⁵⁶ **Gayret Gazetesi**, 10.03.1958, s.1.

⁵⁵⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 08.09.1954, s.1.

⁵⁵⁸ **Diyarbakır Gazetesi**, 18.09.1954, s.1.

⁵⁵⁹ M. Cihan Özdemir, "Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)", (**Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.85-86.

sonra kütüphane halkın ve talebelerin istifadesinden uzun bir süre uzak kalmıştır.⁵⁶⁰ Demokrat Parti iktidara geldikten sonra halkevleri binalarının hazinesine devredilmiş ve Halkevi Kütüphanesinde bulunan yaklaşık 20 bin kitap tekrar Ulu Camii yakınındaki kütüphaneye nakledilmiştir. Kütüphanede gerekli tasnifler yapıldıktan sonra Diyarbakır Valisinin de katılımıyla Milli Kütüphane olarak yine hizmete açılmıştır.⁵⁶¹ Milli kütüphaneye çeşitli zamanlarda önemli şahsiyetlerin kitapları da bağışlanmıştır örneğin 1955 Aralık ayında ilme meraklı zatlardan Fazıl Göksu (78 ciltlik) ve Emin Ali Güran'ın (60 ciltlik) kitapları ölümünden sonra çocukları tarafından Diyarbakır Milli Kütüphanesine bağışlanmışlardır.⁵⁶² Milli Kütüphane sonraki dönemler çeşitlikli sergi ve etkinliklere mekân olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Nisan 1955'te açılan Fotoğraf Sergisidir. Bu fotoğraf sergisi Diyarbakır'da fotoğraf sergiciliği anlamında bir başlangıç sayılabilir. Adil Tekin tarafından açılan sergi Diyarbakır'ı fotoğraflarla kronolojik olarak anlatmaktadır.⁵⁶³ Adil Tekin 1958 Mart ayında Diyarbakır'da fotoğrafçılığı kendilerine meslek edinenlerle birlikte Fotoğrafçılar Derneğini kurmuştur. Bu dernek bünyesinde aldığı amatör ve profesyonel fotoğrafçıların ihtiyaçlarını temin etme ve meslek kalitesine artırmak gayesiyle kurularak Diyarbakır'da fotoğraf sanatını geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁶⁴ Fotoğrafçılar Derneği kuruluşundan kısa bir süre sonra Amatör Fotoğrafçılık Kursu açmıştır.15 süren kursta atölyelerde amatör fotoğrafçılığın teorik ve uygulamalı eğitimi verilmiştir.⁵⁶⁵ Aralık 1955'te de bir resim sergisi açılmıştır; Amerika Haberler Merkezi'nin Diyarbakır Valiliği himayesinde organize ettiği "Amerikan Resim Sanatından Seçme Eserler" isimli sergi bir hafta süreyle halkı açık bir şekilde sergilenmiştir.⁵⁶⁶Bu fotoğraf sergisinden sonra gazete haberlerine yansıyan bir başka sergi de Diyarbakır Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Salonunda Mayıs 1956 tarihinde Ziya Gökalp Lisesi resim öğretmeni Ali Rıza Aksoy ve Erkek Sanat Enstitüsü Resim Öğretmeni B.Sıtkı Fırat'ın hazırlanan Resim sergisi olmuştur. Bu resim sergisi büyük teveccüh görmüştür.⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ **Şark Postası Gazetesi**, 25.12.1952, s.1.

⁵⁶¹ **Diyarbakır Gazetesi**, 01.01.1955, s.1.

⁵⁶² **Diyarbakır Gazetesi**, 16.12.1955, s.1.

⁵⁶³ **Diyarbakır Gazetesi**, 11.04.1955, s.1.

⁵⁶⁴ **Gayret Gazetesi**, 25.03.1958, s.1.

⁵⁶⁵ **Gayret Gazetesi**, 03.05.1958, s.1.

⁵⁶⁶ **Diyarbakır Gazetesi**, 06.12.1955, s.1.

⁵⁶⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 16.05.1956, s.1.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye genelinde okuryazar oranının artırılması için ciddi çalışmaları yapılmıştır. 1929 yılında Millet Mektepleri açılarak 15-45 yaş grubu arasında olan vatandaşlara okuma yazma öğretilmeye başlanmıştır. Millet Mektepleri sayesinde ilk yıllarda 500 bin vatandaş okuma yazma öğrenmiştir.⁵⁶⁸ Eğitim kurumları ve çeşitli sivil girişimleri sonucu 1935 yılında %80,8 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1985 yılında %22,5'e kadar gerilemiştir. Aynı tarihler arasında Diyarbakır'da %92,3 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranı Türkiye'deki gelişmelerden fazla etkilenmeyerek ancak % 47,7 inebilmiştir.⁵⁶⁹ Diyarbakır'da hem okullar hem de valiliğin açtığı çeşitli kurslar vasıtasıyla bu oranlar daha aşağıları çekilmeye çalışılmıştır. Diyarbakır da bir yandan okuma yazma bilmeyenlere okuryazarlık öğretilirken diğer taraftan da okuma bilenlere de kitap okuma alışkanlığı kazandırılması için bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi Diyarbakır lise binasında açılan kitap koleksiyonudur. 2 Ekim 1952 tarihinde Diyarbakır'da lise binasında 200 adet Amerikan kitaplarından oluşan koleksiyon dönemin Diyarbakır valisinin de katıldığı bir törenle halkın istifadesine açılmıştır. Bu koleksiyonda tarım, teknik, tıp, Amerikan tarihi, biyografi, roman gibi kitaplardan oluşmaktadır. Bu kitaplar arasında yine İngilizce dil bilgisi kitapları da bulunmakta ve İngilizce öğrenmek isteyenler bunlardan faydalanma imkânı bulmuştur. Bu kitap koleksiyonu birkaç ay halkın istifadesine sunulduktan sonra tekrar Ankara'ya iade edilmesi planlanmıştır.⁵⁷⁰ Diyarbakır'da bu gibi çalışmalar vesilesiyle hem kitap okuma hem de okuryazarlık oranlarında artış yaşanmıştır.1935 yılı Diyarbakır okuryazarlık oranı %7.68 iken bu oran 1955 yılında 19.72'ye çıkarak önemli bir artış gerçekleşmiştir.⁵⁷¹

3.4.3. Diyarbakırlı Meşhur Düşünür ve Sanatçıların Anmaları

Diyarbakır'da geçmişten günümüze kadar birçok devlet adamı, şair ve sanatçı yetişmiştir. Bunların arasında XI. Yüzyılda Arap dilbilimci Ebükasım, XII. Yüzyılda Bilim adamı Seyfettin Amidi, XV. Yüzyılda besteci Seyyit Nuh, Firkatname yazarı Halili, Hattat Gubari, XVI. Yüzyılda Şair İbrahim Gülşeni, Tarihçi Kadı Hüseyin, şair

⁵⁶⁸ Emel Kılıç, "Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)", (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s.32.

⁵⁶⁹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, **Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum**, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır, s.13.

⁵⁷⁰ **Şark Postası Gazetesi**, 02.10.1952, s.1.

⁵⁷¹ Rıfat Dağ, **Sayılarla Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 1997, s.59

Bitai, XVII. Yüzyılda Ünlü şairlerden Güzari, Lebip, Hami, Remzi, Hafid Paşa, Ahmet Müşidi, Edip, Çâkeri, Reşit Cehdi, Doktor Mehmet Rıza, Matematikçi İsmail ve ünlü ilim adamı Küçük Ahmetzade Ebubekir, XIX. Yüzyıl şairlerinden Civan, Asaf, Bekri, Etem, İffet Hatice, Sırrı Hanım, Osman Nuri Paşa, Faik Ali, İshak Sükuti, Edebiyatçı ve devlet adamı Ali Emiri, Süleyman Nazif XX. Yüzyılda ünlenmiş siyasi ve edebiyatçı, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı, Cemal Yeşil, Münis Faik Ozansoy Diyarbakırlı meşhur isimlerdir.⁵⁷²

Diyarbakır'ın yetiştirdiği sanatçı ve devlet adamlarıyla ilgili hem Demokrat Parti önce hem de Demokrat Parti döneminde çeşitli anma programları düzenlenerek ilgili sanatçıların halk tarafından unutulmaması amaçlanmıştır. Bu anma programlara şehrin mülki erkânı katılarak çeşitli konuşmalar yapılır ardında sanatçının hayatı, eserleri ve düşünceleri şiirler, şarkılar ve tiyatro gösterileri düzenlenerek anma programları tamamlanmaktadır. Demokrat Parti döneminde Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı, Süleyman Nazif, Celal Güzelses ile ilgili anma programları düzenlenmiştir.

Ziya Gökalp

Ziya Gökalp 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da Memedin isimli mahallede bugünkü Ziya Gökalp Müzesine çevrilen evde dünyaya gelmiştir. Anne tarafından Pirinççigillere baba tarafından ise Çermik'li tanınan bir aileye mensuptur.⁵⁷³ Gökalp, ilk eğitimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesinde ve Diyarbakır Mülki İdadisinde tamamlamıştır.⁵⁷⁴ İdadiden mezun olduktan sonra 1984 yılında yüksek öğrenim için İstanbul'a giden Gökalp, orada Mülkiye Baytar Mektebi Âlisine devam etmiştir. Ziya Gökalp İstanbul'a üç yıl okuduktan sonra yaz tatili için geldiği Diyarbakır'da dönemin valisi aleyhinde çalışma yaptığı gerekçesiyle tutuklanıp ardından serbest bırakılmıştır. Gökalp serbest kaldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve orda da daha önce işlediği suçtan dolayı tutuklanıp bir yıl cezaevinde kalmıştır. Cezasını son kısmını Diyarbakır'da geçiren Gökalp, serbest bırakıldıktan sonra amcasının kızı Vecihe hanımla 29 Aralık 1900 tarihinde Diyarbakır'da evlenmiştir. Bu tarihten sonra hayatı sürekli siyasi

⁵⁷² Osman Yalçın, **Diyarbakır**, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1981 s.36-37. ; Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları**, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Diyarbakır, 1959, s.141-335.

⁵⁷³ Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı**, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, S.2, İstanbul, 1956 s.1-3.

⁵⁷⁴ Beysanoğlu, **a.g.e.** s.89-93.

mücadele içinde geçen Gökalp hayatının önemli bir bölümünü Diyarbakır'da geçirmiştir. Diyarbakır'da 1905-1907 arasında Hamide Alaylarına karşı mücadele vermiş,1908'de sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubelerini kurmuş, Diyarbakır'da basılan Diyarbakır Gazetesinde görevler almış ve Peyman Gazetesine de takma adlarla yazılar yazmış, İttihat ve Terakki Partisinin Diyarbakır, Van ve Bitlis parti teşkilatlarının denetleme görevini yürütmüştür. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisinin Selanik'te yapacağı kongreye Diyarbakır delegesi olarak katılmak amacıyla 1909 tarihinde Diyarbakır'dan ayrılmıştır. Selanik'teki kongreden sonra İstanbul'a geçmiş Darülfünun'da İlmi Ruh Muallimliği vekâletine atanmış ama kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmış ve Diyarbakır'a Maarif Müfettişi olarak atanmıştır. Diyarbakır'da üç ay kaldıktan sonra buradan ayrılmış hayatını Selanik, Malta, Ankara ve Diyarbakır'dan sonra İstanbul'da nihayete erdirmiştir.⁵⁷⁵ Gökalp 24 Ekim 1924 tarihinde İstanbul hayata veda etmiştir. Ziya Gökalp'ın cenazesi 26 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'da büyük bir törenle kaldırılmıştır. Başta Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü olmak üzere yerli yabancı birçok devlet adamı Ziya Gökalp için taziye telgrafi göndermiştir. Gökalp başta Peyman Gazetesi olmak üzere birçok gazete ve dergide yazarlık yapmasının yanı sıra Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Şeki İbrahim Destanı, Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı, Kızıl Elma ve Yeni Hayat isimli kitapları mevcuttur.⁵⁷⁶ Vefatından sonra Ziya Gökalp için anma törenleri düzenlenmektedir. Bu törenlerde ünlü düşünürün eserleri okunur, hayatı anlatılır, konuşmalar yapılır ve lise öğrenciler tarafından şiirler okunmaktadır.⁵⁷⁷ Ziya Gökalp'ın 80.Doğum yıldönümü olan 23 Mart 1956 günü Ziya Gökalp'ın doğdu ev restore ettirilerek Ziya Gökalp Müzesine çevrilmiştir.⁵⁷⁸ Ziya Gökalp anısında şehrin önemli bir bulvarına ve günlük çıkan gazetelerden birine ismi verilmiştir. Demokrat Parti döneminde Ziya Gökalp'ın anma törenleri her yıl düzenlenmiştir. Bu törenlerin bir kısmı kendi isminin verildiği Ziya Gökalp Lisesi'nin öğrenci ve öğretmenleri tarafından tertip edilmiştir. Örneğin 1958 yılında Ziya Gökalp'ın doğum yıldönümü kutlanmıştır. Öğretmen okulu Ziya Gökalp Lisesi Kültür ve Edebiyat Kolu tarafından tertiplenen

⁵⁷⁵ Şevket Beysanoğlu (hızl.), **Ziya Gökalp İçin Yazılanlar Söylenenler**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, C.3, Ankara 1978, s.369.

⁵⁷⁶ Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları**, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Diyarbakır, 1959 s.141-145.

⁵⁷⁷ **Diyarbakır Gazetesi**, 30.03.1953, s.1.

⁵⁷⁸ Ali Nüzhet Göksel, "Ziya Gökalp Müzesi", **Kara Amid Dergisi**, S.1, (Eylül 1956), s.87-89

kutlama merasiminde Ziya Gökalp'ın hayatı ve fikir yapısı üzerine konuşmalar yapıldıktan sonra şiirler ve mahalli türkülerle tören son bulmuştur.⁵⁷⁹ 23 Mart 1956 tarihinde Ziya Gökalp Müzesi açılmıştır. Ziya Gökalp'ın doğumunun 80.yıl dönümü münasebetiyle hazırlıkları yapılan Ziya Gökalp Müzesi, Ziya Gökalp'ın ev olarak kullandığı mekânda milletvekilleri, vali ve askeri erkânın katıldığı resmi bir törenle açılışı yapılmış ve akşam saatlerinde ise Diyarbakır orduevinde Ziya Gökalp ile ilgili konferans tertiplenmiştir.⁵⁸⁰ 1974 yılında Ziya Gökalp Derneği kurulmuştur. Derneğin yayın organı olan Ziya Gökalp dergisinde ünlü düşünürün yazıları ve farklı sanatçı bilim adamlarının fikirleri yayınlanmıştır. Ziya Gökalp ile ilgili Ziya Gökalp Kültür Haftası,1976 yılında ise Ziya Gökalp'ın doğumunun 100.yılı münasebetiyle Ziya Gökalp yılı ilan edilmiştir.⁵⁸¹

Cahit Sıtkı Tarancı

Cahit Sıtkı Tarancı, 2 Ekim 1910 tarihinde Diyarbakır'ın Camiikebir Mahallesinde günümüzde müzeye çevrilmiş olan evde dünyaya gelmiştir. Ailesi Diyarbakır'ın eski bir ailesi olan Pirinççizadelere mensup olmalarına rağmen soyadı kanunundan sonra Tarancı soyadın almışlardır. Tarancı ilköğrenimini Diyarbakır Nümune-i Terakki-i Hamidi Mekteb-i İptidaisi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a Saint-Joseph Lisesine gönderilmiştir. Dört yıl bu okulda okuduktan sonra 1928 yılında sınavla Galatasaray Lisesine geçiş yapmıştır. Tarancı Diyarbakır'la irtibatını koparmamış yaz aylarını ailesin yanında geçirmiştir. 1931 yılında liseyi bitirdikten sonra Mülkiye Mektebine (siyasal bilgiler fakültesi) devam etmiştir. Mülkiye'de dört yıl okumasına rağmen şiirle sürekli ilgilenmesinden dolayı okulu yarıda bırakmak zorunda kalmış ve Diyarbakır'a dönmüştür.⁵⁸² Diyarbakır'da kısa bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a giderek Yüksek Ticaret Okuluna yazılır fakat daha sonra maddi sıkıntılar çekince Sümerbank'a memur olarak işe başlamıştır.1937 yılında memur olarak çalışırken Cumhuriyet Gazetesine hikâyeler yazmaktadır.1938 yılında gazete sayesinde Paris'e giderek. Sciences Politiques'te bir yandan okumasına devam etmiş bir yandan

⁵⁷⁹ **Gayret Gazetesi**, 24.03.1958, s.1.

⁵⁸⁰ **Diyarbakır Gazetesi**, 24.03.1956, s.1.

⁵⁸¹ Şevket Beysanoğlu (hızl.), **Ziya Gökalp İçin Yazılanlar Söylenenler**, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, C.3, Ankara 1978, s.394.

⁵⁸² Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları**, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Baskı 1, Diyarbakır, 1959, s.305-312.

da Paris Radyosunda Türkçe yayınların spikerliğini ve Cumhuriyet gazetesinin makale ve hikâyelerini yazmıştır.1940 yılında Paris'ten ayrılan Tarancı İsviçre'nin Lyon şehrinden oradan da yurda Diyarbakır'a dönmüştür. 1941 askerliğe alındıktan sonra 1943 yılında terhis olarak İstanbul'a taşınan babasının yanına yerleşmiş ve 1944 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu tarihten sonra Ankara'ya geçerek Anadolu Ajansında mütercim olarak göreve başlamıştır. Ankara'da Melih Cevdet, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Ahmet Muhip gibi sanatçı çevresine içinde edebiyat ve şiirle hayatını devam ettirmiştir.1945 yılında yazdığı “*Otuzbeş Yaş*” şiiriyle o yıl CHP şiir ödülünü kazanmıştır. Ankara'da uzun bir süre kalan Tarancı 1951 yılında Cavidan Tınaz'la evlenmiştir. Tarancı evlendikten üç yıl sonra 1954 yılında hastalanmış ve Viyana'da tedavi altına alınmıştır. Tarancı 12 Ekim 1956 tarihinde hayata veda etmiştir.⁵⁸³ Cahit Sıtkı Tarancı, başta Cumhuriyet, Akşam, Vatan, Muhit, Servetifinun, Varlık olmak üzere birçok gazete ve dergide şiir, hikâye ve düzyazılar yazmıştır. Tarancı'nın Ömrümde Sükût, Otuz Beş Yaş, Düşten Güzel, Sonrası ve Seçmeler isimli şiir kitapları ve Ziya'ya Mektuplar, Fransa'da Müstakil Resim, Peyami Safa, Evime ve Nihal'e Mektuplar, Yazılar isimle hikâye kitapları yayınlanmıştır.⁵⁸⁴

Diyarbakır'ın yetiştirdiği önemli şairlerden biri olan Cahit Sıtkı Tarancı'nın Diyarbakır halkı tarafından takip edildiğini gazete sayfalarında görmek mümkündür. Diyarbakır Gazetesinde Tarancı'nın geçirdiği bir hastalığı haber yapılmış ve geçmiş olsun temennilerinde bulunulmuştur.⁵⁸⁵ Cahit Sıtkı Tarancı Viyana'da hastalığı sebebiyle tedavi gördüğü sırada vefat etmiştir. Bu vefattan dolayı genel olarak Türkiye özelde ise Diyarbakır halkı çok müteessir olmuştur. Diyarbakır'da Cahit Sıtkı Tarancı'nın hatırasına saygı anlamında çeşitli anma törenleri tertiplenmiştir. 12 Ekim 1957 tarihinde Öğretmen Okulu Salonunda yapılan anma töreninde ünlü şairin hayatı ve eserleri hakkında konuşmalar yapılmış, okul öğretmen ve öğrencileri tarafından şiirleri okunmuştur.⁵⁸⁶ Cahit Sıtkı Tarancı'nın doğdu ev 1973 yılında Diyarbakır Valiliği ve “Diyarbakır Tanıtma Derneği”nin tarafından müzeye çevrilmiştir.⁵⁸⁷

⁵⁸³Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları**, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Baskı 1, Diyarbakır, 1959, s.313-317.;Şevket Beysanoğlu,“Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Kronolojisi” **Kara Amid Dergisi**, C.3 S.12, (1978), s.9.

⁵⁸⁴ Beysanoğlu, **a.g.e**, s.332-334

⁵⁸⁵ **Diyarbakır Gazetesi**, 10.02.1954, s.1.

⁵⁸⁶ **Gayret Gazetesi**, 15.10.1957, s.1.

⁵⁸⁷ Adil Tekin, “Diyarbakır'ı Tanıtmada Yirmi Yıl”, **Kara Amid Dergisi**, C.3, S.12, (Nisan 1978), s.5.

Süleyman Nazif

Süleyman Nazif 1869 yılı Şubat ayında Diyarbakır'da doğmuştur. Süleyman Nazif'in baba tarafından en büyük dedesi Osmanlı padişahı Orhan Bey döneminde yaşamış olan Şair Nesimi'dir.⁵⁸⁸ Mutassarıf Said Paşa'nın oğlu olan Süleyman Nazif, babasının görevinden dolayı ilköğrenimini Harput'taki Mahalle Mektebinde başlamış ve iki yıl burada okumuştur.⁵⁸⁹ Said Paşa'nın Maraş'a tayin olmasından Süleyman Nazif buradaki ilkokula devam etmiş ve kuranı burada öğrenerek hatmetmiştir. Ailesi Maraş'tan sonra Diyarbakır'a dönünce Nazif, buradaki Rüştüye Mektebine devam etmiştir. Babasından ve hocalarından Arapça, Farsçayı ve Fransızca'yı öğrenmiştir.⁵⁹⁰ 26 yaşında Paris'e gitmiş orada Fransız şair ve sanatçılarla tanışma imkânı bulmuştur. Paris'ten dönüşte İstanbul gelmiş ve Bursa mektupçuluğuna gönderilerek burada 12 yıl vazife yapmıştır. Süleyman Nazif, Mısır'da bir süre bulunduktan sonra sırasıyla Basra, Kastamonu, Trabzon, Bağdat ve Musul valiliği yapmıştır. Mısır'da Servet'i Fünun'da İbrahim Cehdi takma ismiyle, 1909'da da Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yazılar yazmıştır.1912'de Halk Gazetesini kuran Süleyman Nazif 1919 yılında Loti hitabesinden dolayı İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş ve 20 ay orada sürgün kalmıştır. Şiirlerinde vatan hasretini işleyen ünlü şair 5 Ocak 1927 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁹¹ Süleyman Nazif'i birçok gazete ve dergileri makale ve şiirleri yayımlanmıştır. Nazif'in Diyarbakır Vilayet Salnamesi başta olmak üzere Malumu ilam, Namık Kemal, Bahriyelilere Mektup, Gizli Figanlar, El-Cezir Mektupları vb toplam 30 adet kitabı basılmıştır.⁵⁹²

5 Ocak 1957 tarihinde Diyarbakır'ın yetiştirdiği önemli edebiyatçı ve şair Süleyman Nazif'in 30'ncü ölüm yıl dönümü nedeniyle bir anma programı tertiplenmiştir.⁵⁹³ Diyarbakır Tanıtma Derneği Lice Kolu tarafından Öğretmen Okulu

⁵⁸⁸ Şevket Beysanoğlu, **Doğumunun 100.Yılında Süleyman Nazif**, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara 1970, s.1.

⁵⁸⁹ Said Paşa aynı zamanda Diyarbakır Gazetesinin ilkyazı işleri müdürüdür. Said Paşa'dan sonra oğlu Süleyman Nazif gazetenin hem müdürü hem de başyazarı olmuştur. [Gülistan Ekmekçi, "Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)", (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s.7.]

⁵⁹⁰ Beysanoğlu, **a.g.e.** s.8-9.

⁵⁹¹ **Sesleniş Gazetesi**, 11.01.1960, s.1.

⁵⁹² Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları**, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Diyarbakır, 1959, s.1.94-197.

⁵⁹³ Şevket Beysanoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Kronolojisi" **Kara Amid Dergisi**, C.3 S.12, (1978), s.10.

Salonunda tertiplenen programa Diyarbakır valisi, milletvekilleri, il yöneticileri öğretmen okulu öğretmen ve öğrencileri katılmıştır. Anma programında Süleyman Nazif'in şahsiyeti, edebi yönü ve milliyetçiliği üzerine çeşitli konuşmalar yapılmış akabinde öğretmen ve öğrenciler tarafından şairin edebi parçaları ve şiirleri okunmuştur.⁵⁹⁴

Celal Güzelses

Diyarbakır'ın yetiştirdiği önemli bir sanatçı olan ve Atatürk'ün Şark Bülbülü diye hitap ettiği Celal Güzelses 1899 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Diyarbakır Mahalle Mektebine ilköğretiminde ilköğrenimin gören Güzelses, I.Dünya savaşında Rüştiyelerin kapanmasıyla eğitimin bırakmak zorunda kalmıştır. Celal Güzelses, okulu bıraktıktan sonra askeri gitmiş ve dönüşte ilk önce 1913-1921 Ulu Cami müezzinliği, 1924 Diyarbakır Valiliği Evrak Kalemî "Tevzi Memurluğu", 1925'te Valilik Kâtiplik, 1929'da Özel İdare Evrak Memurluğu görevlerini yapmıştır. Güzelses, 1930'da dönemin Bayındırlık Bakanı Fevzi Pirinççioğlu'nun himayesinde İstanbul'a çağrılarak plak doldurması için destek olunmuştur. Pirinççioğlu, Celal Güzelses'i bu tarihlerde İstanbul Dolmabahçe Sarayında M. Kemal Atatürk'ün huzurunda bir konser verdirmiş, konser sonrası Atatürk, musikiye hâkim olması ve sesinin güzelliğinden dolayı kendisine "Şark Bülbülü" ismini takmıştır.⁵⁹⁵ Bu tarihten sonra Güzelses, plaklar çıkararak halk müziği ve musiki alanında ciddi çalışmalara imza atmış ve plakları Türkiye'de ilgiyle takip edilir olmuştur. Yurt içinde ve yurtdışında birçok konser vermiş ve konserlere rekor düzeyde katılım olmuştur. Güzelses, Diyarbakır Halk Musikisi Cemiyetini kurarak musiki ile ilgilenen birçok sanatçıyı cemiyetin bünyesine katmıştır. Celal Güzelses, çıktığı bir konser sonrası ciddi bir şekilde hastalanarak 2 Şubat 1959 tarihinde vefat etmiştir. Güzelses'in cenazesi Diyarbakır'da uzun yıllar müezzinlik yaptığı Ulu Cami'den büyük bir kalabalıkla kaldırılarak Mardin kapı mezarlığına defnedilmiştir. Celal Güzelses için Şubat 1960 tarihinde sanatçının ölüm yıldönümünde Diyarbakır'da bir anma gecesi tertiplenmiştir. Anma programında Güzelses'in hayatı ve

⁵⁹⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 05.01.1957, s.1.

⁵⁹⁵ Hayri Yoldaş(hzl), *Celal Güzelses*, http://www.bilinmeyendiyarbakir.com/celal_guzelses.html, (11.01.2013).

sanatçılığı hakkında konuşmalar yapılmış ve akabinde toplamda 70 plâkı bulan eserlerinden bazıları seslendirilmiştir.⁵⁹⁶

Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da ölümünden sonra anma programı yapılan bir başka sanatçı da Namık Kemal'dir. Aralık 1952 tarihinde Ziya Gökalp Lisesi tarafından Öğretmen Okulunda Namık Kemal gecesi tertiplenmiştir. Bu gecede Namık Kemal'in eserleri ve vatanseverliği ile ilgili çeşitli konuşmalar yapılmış, şiirleri söylenmiş ve "Vatan yahut Silistre" isimli eseri sahnelenmiştir.⁵⁹⁷ 1959 yılı Ağustos ayında Necip Fazıl Kısakürek Büyük Doğu Gazetesi sıfatıyla Diyarbakır'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştirdikten sonra uçakla tekrar İstanbul'a dönmüştür.⁵⁹⁸ Şair Nurullah Ataç'ın farklı günlerde Diyarbakır'a gelip konferanslar vermiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ **Sesleniş Gazetesi**, 02.0.1960, s.1.

⁵⁹⁷ **Şark Postası Gazetesi**, 27.12.1952, s.1.

⁵⁹⁸ **Sesleniş Gazetesi**, 06.08.1959, s.1.

⁵⁹⁹ **Diyarbakır Gazetesi**, 29.04.1953, s.1.

SONUÇ

Diyarbakır tarihin eski dönemlerinden bu yana çeşitli medeniyetlerin uğrak yeri olmuştur. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle adeta kuzey güney doğu ve batı arasında bir kavşak vazifesi görmüştür. Birçok uygarlık tarafından merkez olarak kullanılmasından dolayı her medeniyet kendi ismini, kültürünü ve eserlerini bırakma gayretinde olmuştur. Diyarbakır'ın tarihte birçok isimle anılmasının, farklı dini mabetlere, farklı etnik gruplara ve farklı kültürel eserlere sahip olmasının temelinde bu özelliği yatmaktadır. Diyarbakır ilk dönem medeniyetlerinden itibaren Asurlardan Urartulara, Perslerden Romalılara, İslam fethinden sonra da Selçuklulardan Osmanlılara kadar merkezi konumda olma özelliğini hep korumuştur. Diyarbakır Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren siyasetin, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin hareketli olduğu bir merkez olmaya devam etmiştir. Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da siyasi, ekonomik ve sosyal hayat çalışması, tarihten günümüze merkezi konumunda olan Diyarbakır'ın Demokrat Parti dönemini ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır.

Demokrat Parti, Diyarbakır'ı siyasi anlamda çok fazla etkilemiş ve halktan iktidarı boyunca sürekli artan oranda destek alabilmiştir. Türkiye'yi on yıl süreyle yönetmiş olan Demokrat Parti, dönemin siyasi ve iktisadi koşullarında tek parti iktidarının halkın tepkisini çekmeye başladığı bir süreçte Cumhuriyet Halk Partisi içinden çıkmış, halkın istediği şekilde bir muhalefet görevi üstlenmiş, ardından girdiği ilk seçimde kendisini kanıtlamış ve halka yeni bir umut vermesinden dolayı 1950 seçimlerinde iktidar olmuş bir partidir. Demokrat Parti 1950 seçimlerinden sonra liberal ekonomi ve demokrasi söylemini bir anlamda icraatlarına yansıttığı için 1954 seçimlerinde önemli bir zafer kazanmıştır. Bu seçimden sonra oy kaybetmesine rağmen 1957 seçimlerini de birinci parti olarak kazanan Demokrat Parti bundan sonra halk tarafından tek parti iktidarı politikaları yürütmeye başladığı düşüncesiyle karşı bir tepki göstermeye başlamıştır. Demokrat Parti 1957 seçimlerinden sonra meclisteki siyasi temsil gücünü kullanarak çıkardığı kanunlarla muhalefeti, basın ve üniversiteleri demokratik tepkilerini vermeyi dahi yasaklayan bir konuma getirmiştir. Demokrat Partinin antidemokratik bir zemine kaydığını ileri süren muhalefet, basın ve üniversiteler halkın da katıldığı ve iktidarı zora sokan çeşitli protesto eylemleri

düzenlemişlerdir. Bu eylemlerin çoğalmas ve sokağı hareketlendirmesi neticesinde bir darbe ortamı oluşmuş ve akabinde 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir vb. illerde yaşanan bu siyasi hareketliliğin dışında kalan Diyarbakır, Demokrat Parti iktidarı boyunca yerel anlamda ekonomik ve sosyal gelişmelerin gündemi oluşturduğu süreç yaşamıştır.

1950-1960 yılları arası Diyarbakır'da siyasi gelişmeler başta Demokrat Parti olmak üzere CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisinin arasında geçen siyasi çekişmeler, parti kongreleri, seçim propaganda çalışmaları ve partilere üye kazanılması şeklinde gerçekleşmiştir. On yıllık süre boyunca Demokrat Parti diğer partilere nazaran il ve ilçe teşkilatları bazında daha örgütle bir çalışma yürütmüştür. İl merkezindeki mahallerden ilçe, kasaba ve köylere kadar kitlenin bulunduğu hemen hemen her yerde siyasi düşüncelerini, hedeflerini ve icraatları anlatmayı başarmıştır. 1954-1957 seçim süreçlerindeki propaganda faaliyetleri çerçevesinde halk toplantılarına ve mitinglere bakan, başbakan ve cumhurbaşkanı düzeyinde katılımı sağlayarak halkın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Oysa aynı süreçte CHP başta olmak üzere diğer muhalefet partilerin genel başkanları kongrelere bile katılmaktan imtina etmişlerdir. Demokrat Parti iktidarı süresince başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve kabinenin birçok bakanı Diyarbakır sık aralıklarla ziyaretler tertip etmişlerdir. Bu ziyaretler 1950'li yıllardaki imkânlar düşünüldüğünde Diyarbakır'a verilen önemi göstermektedir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde Diyarbakır'daki ekonomik hayatı sanayi, ticaret, tarım, hayvancılık ve ulaşım olarak sınıflandırmak mümkündür. Sanayi ve ticaret sektöründe Diyarbakır Demokrat Parti döneminde ciddi bir atılım gerçekleştirilememiştir. DP öncesi var olan birkaç fabrikanın genişletilmesi ve kapasitelerinin artırılması sağlanmıştır. Bunun dışında imalat atölyelerinde nispi bir artışın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Sanayi ve ticaret alanındaki eksikliğe rağmen tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi çalışmalarında önemli bir mesafeler kat edilmiştir. Çiftçiye toprak dağıtılması, kredi imkânları sunularak tarımda makineleşmenin artırılması, tohumluk desteğinin sağlanması, zirai hastalıklarla mücadele edilmesi, Teknik Ziraat kurumlarının açılması ve çiftçiyi bilgilendirme aktivitelerinin yapılması bu dönemde tarımda verimliliği arttıran etkenler olmuştur.

Tarımdaki bu destekler hayvancılık alanında da benzer şekilde gerçekleşmiştir. Diyarbakır'da veteriner müdürlüğü bünyesinde hayvancılık yetiştirilme amacıyla hayvancılık sergisi, kaliteli cins hayvanların yetiştirilmesi, hayvan sağlığıyla ilgili çalışmalar yapılması bu dönemdeki gelişmeler arasında sayılabilmektedir. İmar alanında köy yolları ve köprü yapımları ve köylere içme suyu götürülmesi çalışmaları, şehir merkezinde artan konut ihtiyacı karşılamak için şehrin sur dışına çıkarılma çalışmaları, yeni konut yapımı için hem devlet hem de özel teşebbüslere destek verilmesi, Diyarbakır'ın tarihi ve kültürel eserlerinin tamir ve onarımı için ödenekler gönderilmesi bu dönemde öne çıkan gelişmeler arasında olmuştur.

Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da sosyal hayat, eğitim, sağlık ve kültürel gelişmeler şeklinde sınıflamak mümkündür. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye genelinde olduğu gibi Diyarbakır'da başka okuma yazma oranını yükseltmek ve okullaşma oranını artırmak için ciddi gayretler gösterilmiştir. Demokrat Parti döneminde Diyarbakır'da eğitim alanında ilk öncelik merkeze uzak köylerde ilkokul düzeyindeki okulların sayısının artırılması çalışmaları olmuştur. 10 yıllık süreç içinde ilkokul dışında ortaokul ve lise düzeyinde okul inşaatları yapılmış, var olan okulların tamir edilmeleri sağlanmış ve okula gitme durumu olmayanlara akşam okulları imkânları sunulmaya çalışılmıştır. Diyarbakır'da bir üniversite kurma alt yapı çalışmaları yapılmışsa da Demokrat Parti döneminde bu gerçekleşmemiştir. Sağlık alanında ilçelerde doktor ihtiyacının giderilmesi, dispansiyer açılması ve salgın hastalıklarla mücadele çalışmaları yapılması bu dönemde öne çıkan sağlık yatırımları olmuştur. Sosyal ve kültürel alanda Demokrat Parti döneminde meslek edindirme kursları ve sanat enstitülerinin açılmasına özellikle önem verilmiştir. Bu şekilde hem eğitilmiş nüfusun artırılması hem de meslek sahibi ara eleman yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Demokrat Parti dönemi Diyarbakır siyasi hayatında çok partili hayatın getirdiği demokratik ve özgür ortam vesilesiyle birçok siyasi parti rekabet içinde olmuş ama bu rekabette Demokrat Parti 10 yıllık dönemde sürekli güç kazanmıştır. Ekonomi hayatında sanayi ve ticarete nispi bir ilerleme olmuşsa da tarım ve hayvancılık alanında önemli kazanımlar yaşanmıştır. Sosyal hayatında ise eğitim ve sağlıkta yatırımlar yapılırken kültür ve sanatta canlı bir dönem geçirmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Diyarbakır Gazetesi

Demokrasiye Güven Gazetesi

Demokrat Yeni yurt Gazetesi

Demokrat Kale Gazetesi

Demokrat Şark Gazetesi

İleri Yurt Gazetesi

Şark Postası Gazetesi

Yeni Şark Gazetesi

Dicle Gazetesi

Gökalp Gazetesi

Ziya Gökalp Gazetesi

Sesleniş Gazetesi

Gayret Gazetesi

Ümmid Gazetesi

Güneydoğu Haber Gazetesi

Kitaplar

- AHMAD, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2010
- ASLAN, Rıfıkı, Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme, Sarı Matbaası, Ankara, 1992
- ASLAN, Rıfıkı, Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ankara, 1979
- BAĞLI, Mazhar, Abdülkadir BİNİCİ, Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2005
- BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları, Diyarbakır Tanıtma, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Baskı 1, Diyarbakır, 1959
- BEYSANOĞLU, Şevket, Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Sayı.2, İstanbul, 1956
- BEYSANOĞLU, Şevket (hızl.), Ziya Gökalp İçin Yazılanlar Söylenenler, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Cilt.3, Ankara 1978
- BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır Tarihi (Cumhuriyet Dönemi), Cilt.3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2001
- BEYSANOĞLU, Şevket, Doğumunun 100.Yılında Süleyman Nazif, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara 1970
- BEYSANOĞLU, Şevket, Kültürümüzde Diyarbakır, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Diyarbakır
- BOZDAĞ, İsmet, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Yayınları, İstanbul
- DAĞ, Rıfat, Sayılarla Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 1997
- EROĞLU, Ali (hızl.), Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır, 1984.
- ERTEN, Taylan, Mehmet DAŞER, Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Diyarbakır (Yılı Eklenecek)
- GÜLDOĞAN, Vedat, Diyarbakır Tarihi, 1.Baskı, Kripto Yayınevi, Ankara 2011
- KONGAR, Emre, 21.Yüzyıldaki Türkiye, 15.Baskı, Remzi Yayınevi, İstanbul 1998.
- KÜEY, Ahmet, Doğan, Tarımsal, Ekonomik ve Turistik Yönleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret Odası Yayınları, Sayı.8, Diyarbakır 1970

MERCAN, Mehmet, Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarbakır 1998

SÖZEN, Metin, Anadolu Kentleri, Doku Yayınevi, İstanbul 1971

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti, Kadim Yayınları, Ankara, 2011

ŞİMŞEK, Mehmet, Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi, Kent Yayınları, İstanbul 2006.

TAŞ, Kenan Ziya, Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır, Berikan Yayınevi, Ankara 2009

TÜTENGİL, Cavit Orhan, Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1954

YALÇIN, Osman, Diyarbakır, Özyürek Yayınları, Baskı.6, İstanbul 1981

Makaleler

- ATABAY, Mithat “Cumhuriyet Kültürü” Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Sayı:43 s.455-465
- BEYSANOĞLU, Şevket “Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır” Kara Amid Dergisi, Cilt.2 Sayı.6-7, 1970, s.3-57
- BEYSANOĞLU, Şevket “Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Kronolojisi” Kara Amid Dergisi, Cilt.3 Sayı.12, 1978, s.8-64
- BAYTAL, Yaşar “ Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)” Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları, Sayı.40, Kasım 2007, s.545-567
- BİNGÖL, Yılmaz, Şener AKGÜN “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratiğe: Demokrat Parti ile Adalet Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.9, 2005, s.1-33
- BULUT, Sedef “ Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt.2, Sayı.4, 2009, s.125-145
- COŞAR, Nevin “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.60, Sayı.1, 2005, s.29-58
- ÇAĞLIYAN, Ayşe, Esen DURMUŞ “Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.20, Sayı.2 2010, s.29-56
- ÇAKMAK, Diren “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958), Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt.2, Sayı.3, Ankara, Kış 2008, s.153-186
- ÇUKUROVA, Bülent, Bülent ERANTEPLİ, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır’ın Sosyal ve İdari Yapısı”, II. Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyeti Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2006 (15-17.11.2006) s.355-362
- DAĞLI, Abidin “Eğitim ve Okul” Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı.4 Diyarbakır, 2001, s.37-39
- DEMİR, Alparslan “16.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi, Sayı.50, 2009, s.15-30
- DİKİCİ, Ali “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt.3, Sayı.5, 2009, s.61-94

- DİNÇ, Sait “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)”, (cilt sayı tarih sayfa eklenecek)
- DUMAN, Mehmet, Celalettin GÖZÜAÇIK, Vedat KARACA, Çetin MUTLU “Süne Mücadelesinde Çiftçi Davranışları: Adıyaman-Diyarbakır-Mardin-Şanlıurfa Örneği”, Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt.12, Sayı.4, 2008, s.65-71
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır’daki Esnaf Grupları ve Meslekler”, II. Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyeti Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2006 (15-17.11.2006) s.307-323
- GÖKSEL, Ali Nüzhet “Ziya Gökalp Müzesi”, Kara Amid Dergisi, Sayı.1, Diyarbakır, 1956, s.87-89
- GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi, Cahit AYDEMİR “Türkiye’de Tarım Politikalarının Mülkiyet Yapısı ve Tarihsel Süreçteki Değişimde Diyarbakır Örneği”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.3, Sayı.12, ISSN:1304-0278 2005, s.74-86, www.e-sosder.com, (03.07.2012).
- GÜNGÖR, Süleyman “Seçim Kanunlarında Demokrat Parti’nin Yaptığı Değişiklikler ve Siyasal Anlamı”, Mülkiye Dergisi, Sayı.247 (<http://suleymangungor.net/>)
- KARAGÖK, Tunay “Menderes Dönemi’nde Türkiye’de (1950-1960) Eğitim”, Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, Ağustos 2011, s.89-97
- KELOĞLU-İŞLER, Esra “Demokrat Partinin Halkla İlişkiler Üzerine Bir İnceleme” İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı.24 Kış-Bahar 2007, s.111-128
- KONUK, İsmet, “Diyarbakır’da Buğday Tarımı” Karacadağ Dergisi, Cilt.8, Sayı.102, Haziran 1947 s.2-4
- KURT, Yılmaz, “Diyarbakır Sancağı Yer Adları”, II. Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyeti Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2006 (15-17.11.2006) s.405-419
- MEŞELİ, Aydoğan, “Diyarbakır’da Çevre Sorunları”, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Sayı.4, Diyarbakır, 2001, s.159-165
- NAL, Sabahattin “Demokrat Parti’nin 1950-1960 Dönemi Din Siyaseti” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.60, Sayı.3, 2005, s.137-171
- PARLA, Canan “Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi”, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt.22, Sayı.1, 2005, s.57-84

- OKTAR, Suat, Arzu VARLI “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi, Cilt.28, Sayı.1, 2010, s.1-22
- OKUMUŞ, Ejder “Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde Diyarbakır”, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı.7, ISSN:1308-9633, 2012 s.14-51, www.e-sarkiyat.com, (19.06.2012).
- TANGÜLÜ, Zafer “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)” Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt.10, Sayı.2 Bahar 2012 s.389-410
- TEKİN, Adil, “Diyarbakır’ı Tanıtmada Yirmi Yıl, Kara Amid Dergisi, Cilt.3, Sayı.12, Nisan 1978, s.5-7
- TEMİZ, Hakan, Kadri GÜL “1999-2004 Yıllarında Diyarbakır’da Saptanan Sıtma Olgularının Değerlendirilmesi”, Türkiye Parazitoloji Dergisi, Sayı.30, 2006 s.261-264
- YILDIRIM, İbrahim “İlköğretim Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması ve Taşınabilir İlköğretim Uygulamasında Diyarbakır Örneği” Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı.2, Diyarbakır Ocak 1994 s.172-182
- TEKELİ, Şirin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983
- TOYNBEE, Arnold, “Tarihte Diyarbakır”, Kara Amid Dergisi, Cilt.2, Sayı.8, Ankara 1972 s.121-131

Tezler

- AÇICI, Emine “1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi”, (Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009
- ATAYAKUL, Fatma Alev “Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007
- BAYSAL, Reyhan, “(1950-1960) Türkiye’de Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Politikaları”, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007
- DİKİLİTAŞ, Osman Sait “Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)”, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,) Konya, 2007
- EKMEKÇİ, Gülistan “Diyarbakir Gazetesine Göre Diyarbakır’da Kültür Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)”, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,) Diyarbakır 2009
- KARCI (DEMİR), Betül “Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1954-1950 Vatan Gazetesi Örneği)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010
- KILIÇ, Emel “Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008
- PEKTAŞ, Şerafettin “Demokrat Parti Dönemi’nde Tarım Dışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006
- ÖZDEMİR, Seçil “Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006
- ÖZDEMİR, M.Cihan “Osmanlı Salnameleri’ne Göre Diyarbakır (1869-1905)”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2011
- ŞUR, Şükrü “Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008
- TANSEL, Ömer “Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010

TEKİN, Gürkan “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nden Sağlık Bakanlığı’na (1920-2000)”, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi), Ankara, 2011

TOY, Erkan “Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve yatırımlar (1950-1960)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009

Diğer Kaynaklar

YOLDAŞ, Hayri,Celal Güzelses, <http://www.bilinmeyendiyarbakir.com>,(11.01.2013)

Demokrat Parti (Tüzük ve Programı), S.38, Ankara

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, İzmir Fuarında Diyarbakır, Diyarbakır.

İslam Ansiklopedisi, Diyarbakır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, İstanbul, 1994, s.69-72.